

**ANADOLU-İRAN-TÜRKİSTAN COĞRAFYASINDA SİYASİ VE KÜLTÜREL
BAĞLAMDA MOĞOLLARIN İPEK YOLU HÂKİMİYETİ**

Hazırlayan: Nilüfer TEMTEK

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Gonca SUTAY

TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İĞDIR/2022

Her Hakkı Saklıdır

TC
IĞDIR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANADOLU-İRAN-TÜRKİSTAN COĞRAFYASINDA
SİYASİ VE KÜLTÜREL BAĞLAMDA MOĞOLLARIN
İPEK YOLU HÂKİMİYETİ

Nilüfer TEMTEK

TARİH ANABİLİM DALI

IĞDIR/2022
Her Hakkı Saklıdır

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

ÖZET

ANADOLU-İRAN-TÜRKİSTAN COĞRAFYASINDA SİYASİ VE KÜLTÜREL BAĞLAMDA MOĞOLLARIN İPEK YOLU HÂKİMİYETİ

TEMTEK ,Nilüfer

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Gonca SUTAY

Ocak 2022, 132, Sayfa

Tüm dünyayı etkisi altına alan Moğol istilası sonucunda Moğollar, fethettikleri toprakları olumlu ve olumsuz olarak, siyasi, iktisadi, demografik, sosyal ve kültürel açılardan etkilemiştir.

Pek çok tarihi kaynakta adları istilacı, yağmacı, yıkıcı hatta vahşi olarak geçen Moğollar, hâkimiyetlerini sürdürdükleri dönemde özellikle ticarete ve İpek Yolu'na büyük önem vermiş bunun neticesinde İpek Yolu'nun canlanmasını sağlamıştır.

Moğol İmparatorluğu'nun kurulmasının ardından bölgede bir süreliğine huzurlu ve barışçıl bir dönem yaşanmıştır. Cengiz Han, tahta geçtiği andan itibaren ticaretin, ülkesinin kalkınması açısından ne kadar önemli bir unsur olduğunu fark etmiş ve emrinde olan devlet görevlilerine ticari faaliyetlerin geliştirilmesi konusunda talimat vermiştir.

Orta Asya'daki hâkimiyetini pekiştiren Moğollar, bu hâkimiyetin ardından Doğu Avrupa'ya ilerlemiştir. Bu bölgedeki Türkler de aynı zamanlarda tek bir devlet altında birleşmiş ve bu sayede ticaret, gelişmeye başlamıştır. Özellikle Altın Orda Hanları ticaretle ilgili olumlu politikalar izlemiş ve ilerleyen zamanlarda Moğol istilalarından dolayı yavaşlayan ticaretin yeniden canlanmasını sağlamıştır. Bu sayede Bizanslı, İtalyan, Ermeni ve diğer yabancı tüccarlar yeniden ticarete dahil olmuştur.

Moğollar ve devamı olan İlhanlılar zamanında ticaretin canlanması amacıyla pek çok kervansaray inşa edilmiştir. Aynı zamanda mevcut kervansaraylar da yenilenerek kullanılmıştır ve bu sayede hem ticaret canlanmış hem de tüccarların daha güvenli bir yolculuk yapması sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İpek Yolu, Moğol İstilasası, Anadolu Selçuklular, İlhanlılar, Kervansaray,

ABSTRACT

THE SILK ROAD DOMINANCE OF THE MONGOLS IN A POLITICAL AND CULTURAL CONTEXT IN THE ANATOLIA-IRAN-TURKISTAN GEOGRAPHY

TEMTEK, Nilüfer

Master's Thesis

Department of History

Advisor: Asst. Prof. Dr. Gonca SUTAY

January 2022, 132, Pages

As a result of the Mongolian invasion, which affected the whole world, the Mongols; The lands they conquered began to be affected positively and negatively by political, economic, demographic, social and cultural aspects.

Mongols, whose names are mentioned as invader, looter, destructive and even savage in many historical sources, gave great importance to trade and Silk Road in the period they continued their domination, and provided the revival of the Silk Road.

After the establishment of the Mongol Empire, there was a period of peace and tranquility in the region for a while. From the moment he ascended the throne, Genghis Khan realized the importance of the trade for the development of his country and gave instructions to the government authorities whom under his command to develop commercial activities.

Consolidating their dominance in Central Asia, the Mongols advanced to Eastern Europe after this domination. The Turks in this region were also united under a single state at the same time and thus, trade began to develop. In particular, the Golden Horde Khans followed positive policies regarding trade and enabled the revival of trade, which had slowed down due to Mongol invasions in the future. In this way, Byzantine, Italian, Armenian and other foreign merchants were involved in trade again.

During the time of the Mongols and their successor Ilkhanids, many caravanserais were built or the existing ones were renovated and used for the revival of trade, thus ensuring a safer journey for the merchants.

Key Words: Silk Road, Mongolian Invasion, Anatolian Seljuks, Ilhanides, Caravanserail, Mongol Effects.

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

13. ve 14. Yüzyıllarda Moğol İmparatorluğu'nun İpek Yolu üzerindeki gücünü ve kontrolünü anlatan “ANADOLU-İRAN-TÜRKİSTAN COĞRAFYASINDA SİYASİ VE KÜLTÜREL BAĞLAMDA MOĞOLLARIN İPEK YOLU HÂKİMİYETİ” adlı çalışmamın hazırlık sürecinde bana her konuda sabırla ve içtenlikle yardımcı olan ve yol gösteren danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Gonca Sutay'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Ayrıca tüm hayatım boyunca beni her konuda koşulsuz destekleyen ve yanımda olan sevgili aileme de teşekkür etmek isterim.

Nilüfer TEMTEK
İĞDIR/2022

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR DİZİNİ	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vii
I. GİRİŞ.....	1
I.a. Araştırmanın Konusu	2
I.b. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	3
I.c. Araştırmanın Yöntemi ve Tekniği.....	3
I.ç. Kullanılan Kaynaklar	3
BİRİNCİ BÖLÜM	
MOĞOL TARİHİ	
1.1. Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu'nun Kuruluşu.....	6
1.1.1. Moğolların Doğu Seferi ve Çin Hanedanlığı ile Münasebetleri.....	9
1.1.2.Moğollar'ın İslam Beldelerine Yönelmesi ve Hârizmşahlarla Münasebetler	13
1.1.2.1 Otrar Olayı ve Hârizmşah Topraklarının Moğollar Tarafından İstilasası	13
1.1.2.2 Hârizm Devleti Sonrası İslam Beldelerinin Durumu.....	19
1.1.3 Moğol İlerleyişinde Cengiz Han Yasalarının Önemi	22
1.2 Moğol-Selçuklu Münasebetleri.....	26
1.2.1 Alaeddin Keykubad Dönemi Moğollarla Münasebetler ve Alaeddin Keykubad'ın Moğol Politikası.....	26
1.2.2 Köseadağ Savaşı ve Sonrası Anadolu Selçukluların Moğollarla Münasebeti	31
1.3 İlhanlılar	38
1.3.1 Hülâgû Han ve İlhanlıların Kuruluşu	38
1.3.2 Alamut'un Ele Geçirilmesi:.....	42
1.3.3 Bağdat'ın Düşüşü ve Abbasi İmparatorluğunun Sonu	45

İKİNCİ BÖLÜM

MOĞOLLARIN İPEK YOLU HÂKİMİYETİ

2.1 İpek Yolu'nun Tarihçesi	53
2.2 Tarihi İpek Yolu ve Güzergâhı	59
2.3 İpek Yolu ve Türk Dünyası	67
2.4 Moğolların İpek Yolu Hâkimiyeti	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İPEK YOLU GÜZERGÂHINDA MOĞOL VE İLHANLI MİMARİSİ

3.1 Türkistan, İran ve Anadolu'da İpek Yolu Güzergâhında Moğol Kervansaray ve hanları	79
3.1.1 Kervansaraylar	79
3.1.1.1 Anadolu Selçukluları Dönemi Kervansarayları	80
3.1.1.2 İlhanlılar tarafından İnşa Edilen Kervansaraylar	103
3.1.1.3. Anadolu'daki İlhanlı Kervansarayları	105
3.1.1.4 İran'daki İlhanlı Kervansarayları	106
SONUÇ	108
KAYNAKÇA	112
EKLER	127
ÖZGEÇMİŞ	133

KISALTMALAR DİZİNİ

bkz	bakınız
C	Cilt
Çev	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Haz	Hazırlayan
S	Sayı
s	Sayfa
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
trsz	tarihsiz
TTK	Türk Tarih Kurumu

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa No
Şekil 2.1 İpek Yolu Güzergâhı	62
Şekil 2.2. Moğollar Devri'nde Seyyahların İpek Yolu Güzergâhları	67
Şekil 3.1 Harmandöven Kervansarayı	83
Şekil 3.2 Karakale Hanı	83
Şekil 3.3. Ani Hanı	84
Şekil 3.4. Mama Hatun Kervansarayı	85
Şekil 3.5. Burma Han	86
Şekil 3.6. Mirçinge Hanı	87
Şekil 3.7. Tuzhisar Sultan Hanı	88
Şekil 3.8. Hekim Han	89
Şekil 3.9. Öresun Hanı	89
Şekil 3.10. Ağzıkara Han	90
Şekil 3.11. Alay Han	91
Şekil 3.12. Sultan Han	92
Şekil 3.13. Obruk Han	93
Şekil 3.14 Zazadin Han	94
Şekil 3.15. Altunapa Hanı	95
Şekil 3.16. Kızılören Hanı	96
Şekil 3.17. Kuruçeşme Hanı	96
Şekil 3.18. Elikesik Hanı	97
Şekil 3.19. Ertokuş Hanı	98
Şekil 3.20. Horozlu Han	99
Şekil 3.21 Eğridir Han	100
Şekil 3.22. Evdir Hanı	101
Şekil 3.23. İncir Hanı	102
Şekil 3.24. Şarapsa Hanı	103
Şekil 3.25. Köprüköy Hanı	106

I. GİRİŞ

Cengiz Han ve haleflerinin XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleştirdikleri büyük istila sonucunda kurulan Moğol İmparatorluğu, hükmettiği sahanın büyüklüğüne ilaveten sahip olduğu kudretle de uzun bir süre Avrasya siyasetinde¹ belirleyici rol oynamıştır. Çin'den Anadolu topraklarına, Hint bölgesinden Rusya'ya uzanmış olan bu büyük sahada pek çok topluluğun ve devletin kaderi, Cengiz Han ve oğullarının iradesi altında biçimlenmiştir.

Neredeyse 2000 yıla yakın bir geçmişi olan ve batı ve doğu medeniyetleri arasında gerçekleşen ticari faaliyetler sonucunda ortaya çıkan tarihi İpek Yolu, döneminin en hareketli ve en fazla kullanılan ticaret yolu olmuştur.² Bu ticaret yolu, tek güzergâhla sınırlı kalmamıştır ve kendi içerisinde farklı kollara ayrılmıştır; bu kollardan her biri farklı coğrafyadan geçmektedir. Bu sebepten dolayı tarih boyunca pek çok farklı devlet İpek Yolu'na hâkim olmuştur ve ticareti kontrol altına almak için birbirleri ile mücadele etmek durumunda kalmıştır.³

Moğollar, bölgede hâkimiyetlerini sürdürdükleri dönem boyunca İpek Yolu'nun oldukça geniş bir bölümünü kontrollerine almayı başarmıştır. Moğolların bu yol üzerindeki hâkimiyetleri aynı zamanda ticaretin gelişmesi açısından da önemlidir. Moğollar pek çok farklı noktada yeni şehirler kurarak ticarete destek vererek her bir Moğol şehrini ticari bir cazibe merkezi haline getirmeye çalışmışlar ve bunun için *yam* adı verilen bir sistem geliştirmişlerdir.⁴ Moğol hanedanına mensup olan üyeler ve devlet kurumlarında görevli olan kişiler, kurulan bu sisteme destek vererek Moğol topraklarının ticarete uygun bir hale gelmesinde önemli rol oynamışlardır.⁵ İlave olarak Moğollar, savaş dönemlerinde tüccarların ve kervanların saldırıya uğramaması, zarar

¹ Michal Biran, *Turko-Mongol Rulers, Cities and City Life*, ed. David Durand Guédy, XXXI, Leiden Boston, Brill, 2013, s. 257. Ayrıca bkz. Ekrem Kalan, *Moğollar Devrinde İpekyolu*, ed. Ahmet Taşağıl, İstanbul, Pelikan Basım, 2015, s.93.

² Kamil N. Veliyev-Tuğrul Veli, "İpek Yolu Nedir", *İpek Yolu Paneli*, 2006, s. 2333.

³ Anna A. Leruslimskaya, "İpek Yolunda Kafkaslar", *Türkler*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, III, s.436.

⁴ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK Yayınları, 2013, s. 90.

⁵ D.M.İskhakov, I.L.İzmailov, *Tatarların Etnopolitik Tarihi*, Kazan 2000, s.108. Ayrıca bkz. Muhammed Emin Koçak, "Moğollar Zamanında Ticaretin Beşiği: İpek Yolu", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Ocak 2019, I(1), s.42.

görmemesi için büyük çaba harcamış ve tüccarlara ait mallara uygulanan vergi sisteminde de tüccarların lehine değişiklikler gerçekleştirerek ticarete ne denli önem verdiklerini açıkça göstermişlerdir.

Moğol Devleti, İpek Yolu güzergâhı boyunca yüzyıllardır süregelen ticari faaliyetinin gelişmesinde rol oynayan önemli devletlerdendir. Moğollar neredeyse Avrupa'nın tamamını ticaret çatısı altında birleştirmiş ve bu dönemde yıldızı parlayan medeniyet merkezlerini de ele geçirmişlerdir. Hâkimiyetleri altına aldıkları bölgelerde Moğollar kendi göçebe yaşam tarzlarını devam ettirmişler; bu medeniyetlerin kendilerine has siyasi, sosyal ve kültürel özelliklerini harmanlayarak yepyeni bir medeniyetin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Yabancılar tarafından *Moğol Medeniyeti* olarak adlandırılan bu medeniyet, Moğollardan sonra kurulan yeni devletler tarafından da kabul görmüş; ayrıca siyasal, kültürel ve sosyal anlamda bir rol model olarak benimsenmiştir.⁶

Moğolların en büyük başarısı İpek Yolu'nda süregelen ticaret sayesinde doğu ve batı medeniyetlerinin birbirleriyle etkileşime geçmesini sağlamak olmuştur. Bu sayede Doğu'nun kültür, ilim ve bilim birikimi Batı'ya aktarılmıştır. Buna rağmen Moğolların bu büyük ticaret yolunu kendi egemenlikleri altına alması civardaki ülkelerce hoş karşılanmamış, bu devletler kendi aralarında alternatif ticaret güzergahları aramış ya da Moğol şehirlerinin ticari faaliyetlerinin artmasına karşılık kendi şehirlerini geliştirme yoluna gitmiştir.⁷

I.a. Araştırmanın Konusu

Tez çalışması 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Moğollar ve devamı olan İlhanlılar hakkında detaylı bilgilere yer verilmiştir. Moğolların tarihçesi ve kuruluşu ile başlayan bölüm, imparatorluğun genişlemesini, Anadolu ve diğer bölgelerdeki istilalarını, Moğolların Hârizmlilerle ve Selçuklularla olan ilişkilerini kapsamaktadır. Ayrıca Moğol tarihinde büyük önemi olan Cengiz Han yasaları da detaylıca anlatılmıştır. Ardından Moğolların devamı olan İlhanlıların kuruluşu ve sonrasında yaşanan olaylar kronolojik sıra ile gösterilmiştir.

⁶ Nebi Bozkurt, "İpek Yolu", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, s.370.

⁷ İlhan Musabay, "Doğu Türkistan Yolları", *Türk Kültürü*, Ankara 1968, (73), s.433.

İkinci bölümde İpek Yolu anlatılmaktadır. İpek Yolu'nun tarihçesinin ve güzergahının etraflıca anlatıldığı bu bölümde; bu yolun öneminden ve Moğolların İpek Yolu üzerinde kurmuş oldukları hâkimiyetten bahsedilmiştir.

Çalışmanın ana konusunu oluşturan üçüncü bölümde ise Moğolların ve devamı olan İlhanlıların Anadolu, İran ve Türkistan coğrafyasında mimariye katkıları ve İpek Yolu güzergâhı üzerindeki eserlerine değinilmiştir. Bu eserler Anadolu dışındakiler ve Anadolu'dakiler olmak üzere iki bölümde ele alınmıştır.

I.b. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Tarih sahnesinde önemli bir yere sahip olan Moğolların İpek Yolu üzerindeki etkilerinin anlatıldığı bu tez çalışması, konu ile ilgili bilgilerin bir araya toplandığı bir çalışma olması bakımından önemlidir.

Moğollar ve İpek Yolu birbirinden ayrılmaz bir parçadır, bu sebeple İpek Yolu'nu ele alırken Moğolların tarihinden de yararlanılmıştır. Moğollar kurulmuş oldukları coğrafyada yayılımcı bir politika izleyerek bölgesinde bulunan önemli ticaret şehirlerini de hâkimiyeti altına almıştır. Moğolların hâkimiyet sahasında kalan İpek Yolu'nu oluşturan şehirlerden ve bu yol üzerinde bulunan önemli ticaret hayatını zenginleştiren hanlardan ve kervansaraylardan da tezde detaylı olarak bahsedilmiştir.

Moğolların aynı coğrafyada kurulmuş olan Hârizmşahlar ve Selçuklular ile olan ilişkilerini, tarih sahnesinde önemli rol oynadığı düşünülen Otrar Olayı, Alamut Kalesi'nin fethi gibi olaylar kronolojiye uygun bir şekilde tezde yer almıştır.

I.c. Araştırmanın Yöntemi ve Tekniği

Çalışmanın hazırlanması sırasında öncelikle literatür taraması yapılarak konuyla alakalı kaynaklar sınıflandırılmış; bu kaynaklar objektif bir bakış açısıyla gözden geçirilmek ve tasnif edilmek suretiyle çalışmamız kaleme alınmıştır. Bu bağlamda saha araştırılması yapılmak istenmiş olsa da gerek pandemi sürecinin dünya genelinde meydana getirdiği olumsuz durum gerekse maddi imkânsızlıklar nedeniyle saha çalışması yapılamamıştır.

I.ç. Kullanılan Kaynaklar

Çalışma sırasında pek çok farklı kaynaktan yararlanılmıştır. İbnü'l Esîr'in *el-Kâmil fi et-Târih* adlı eseri İslam tarihi ve Türk tarihi açısından vazgeçilmez bir eserdir. Ahmet Ağır akça tarafından çevrilen ve yaratılıştan 1231 yılına kadar gelen olayları

konu edinen eser, İbnü'l-Esîr'in muhaddis titizliği ile uyguladığı tarih metodolojisi sayesinde, kendisinden sonra gelen İslam tarihçilerinin en çok atıfta bulunduğu başyapıtlardan biri olmuştur. Gazneliler, Gurlular ve Moğolların tarihçeleri ile ilgili mühim bilgiler içermektedir.

Alâeddin Ata Melik Muhammed Cüveynî'nin *Târîh-i Cihângüşâ* adlı Farsça yazılmış olan kaynak Hindistan, Moğollar ve Türk Devletleri hakkında bilgi verir, tamamı Prof. Dr. Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Moğol tarihi hakkında Türk kaynaklarında elde edilen bilgiler dışında Moğol tarihine ait en önemli kaynak Moğolca yazılan *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserdir. Eser, Ahmet Temir tarafından çevrilmiştir; Orta Asya ve Orta Doğu'daki Moğol istilasına, özel bir bölüm hâlinde Celaleddin Hârizmşah'ın siyasal ve askeri faaliyetlerine, Hülâgû'nun batıya gelişi ve İlhanlı Devleti'nin kuruluşu hadiselerine ayrıntılı bir biçimde yer vermektedir.

İbn-i Bibi tarafından yazılan ve Prof. Dr. Mürsel Öztürk tarafından çevrilen *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Ala'iyyeya* da diğer adıyla *Selçuknâme*, doğrudan Türkiye Selçukluları hakkında kaleme alınmış, az sayıdaki kaynak eserlerden biridir. Türkiye Selçuklularının ilk dönemleri hakkında sağlıklı bilgi edinemediğini belirten İbn-i Bibi, esere 1192 hadiseleri ile başlamış, I. İzzeddin Keykâvus dönemini kısaca anlattıktan sonra I. Alâeddin Keykubad dönemini oldukça teferruatlı bir biçimde ele almıştır. II. Gıyâseddin Keyhüsrev ve Moğol egemenliği dönemlerine ait kısımda da kuşkusuz kendi gözlemlerinin yansıtılmasıyla oldukça özgün ve değerli bilgiler sunmuştur.

Ebü'l-Ferec'in *Tarihu Muhtasari'd-Düvel* adlı eseri, Süryanice genel tarihinin bizzat kendisi tarafından yapılan Arapça kısaltılmış halidir. Ancak bu esere Süryanice genel tarihte bulunmayan bazı önemli bilgiler eklenmiştir. Kitabın Moğollara ait bölümünü M. Şerafeddin Yaltkaya 1941'de Türkçeye tercüme etmiştir.

Moğolların genel tarihini anlatan yukarıdaki ana kaynakların haricinde çalışmada yardımcı kaynaklardan da yararlanılmıştır. René Grousset'in *Bozkır İmparatorluğu*, Jean Paul Roux'un *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Bertold Spuler'in İran Moğolları, Ramazan Şeşen'in İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Zeki Velidi Togan'ın *Umumi Türk Tarihine Giriş Eski Devirlerden 16. Asra*

Kadar gibi yerli ve yabancı araştırmacıların kaynaklarından istifade edilmiş ve bu alanda yapılmış Lisansüstü çalışmalar ile yerli/yabancı makalelerden faydalanıldığı gibi bölgeye seyahat eden seyyahların eserlerinden de yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOĞOL TARİHİ

1.1. Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu'nun Kuruluşu

İbnü'l Esîr, Moğolları Türk topluluklarından birisi olarak şu şekilde tarif etmektedir: “*Bunlar Türklerin bir kolu idi. Genellikle Çin sınırlarından Tamgaç dağlarında ikamet ederlerdi. Memleketleriyle İslâm diyarı arasında altı aylık bir yürüyüş mesafesi vardı.*”⁸ Zeki Velidi Togan’a göre ise “*Moğollar, Altay zümresinin Türklere en yakın, bilhassa içtimai teşkilat bakımından tamamıyla kardeş bir kavmi teşkil ederler.*”⁹

Moğol adı ilk olarak Çin kaynaklarında bir Moğol kabilesi olan Shih-wei kabilesi arasında kullanılmıştır. Eberhard’a göre Wei Hanedanı döneminde Kerulen nehrinin¹⁰ aşağı kısımlarında Shih-wei adı verilen bir kabilenin üyeleri olarak yaşayan Moğollar,¹¹ kimi tarihçilere göre ise İngoda, Tula, Kerulen, Kentey Dağları, Onon nehirleri¹² dolaylarında yaşamışlardır. Shih-wei kabilesinin *Meng-wu* adında bir kolu bulunmaktadır ve söz konusu bu kolun ismi Moğol adının ilk kullanıldığı hal olarak düşünülmektedir. XII. yüzyıla gelindiğinde Jin vakayinamelerinde, Kuzey Çin bölgesini yöneten Jin Sülalesi’ne karşı isyan hareketi başlatan kimi beylerin hükümdarlığı altında bulunan Moğol isimli küçük bir topluluktan bahsedilmektedir. Bu Moğol topluluğu ile 1147 yılında bir barış yapıldığını, 1161 yılında da Meng-ku-ta-ta yani Moğollara karşı bir sefer düzenlendiği belirtilmektedir.¹³

Moğol sözcüğü, Cengiz Han döneminde resmi olarak kullanılan bir tabir haline gelmiştir fakat Moğollar tarafından kullanılmamıştır. Yuan Hanedanı’na ait resmi

⁸ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi-İslam Tarihi*, çev. Ahmet Ağırakça, İstanbul, Ocak Yayıncılık, 2016, X, s.184-188

⁹ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019, s. 93.

¹⁰ Kherlen Nehri (Kern ya da Kerülen olarak da bilinmektedir; Moğolca Хэрлэн гол ; Çince :克鲁伦河 ; pinyin : *Kèlùlún hé*) Moğolistan ve Çin'den geçen 1254 km uzunluğunda bir nehirdir. Bkz: https://wblog.wiki/tr/Kherlen_River erişim tarihi:12.01.2022

¹¹ A. Konstantin d’Ohsson, *Moğol Tarihi Denizler İmparatoru Cengiz*, Türkçesi: Bahadır Apaydın, İstanbul, Nesnel Yayınlar, 2008, s.37-38.

¹² **Onon Nehri (Moğolca:Онон гол) Rusya ile Moğolistan arasında 818 km uzunluğunda ve 94,010 km² alana yayılmış bir nehir. Doğudaki Kentii Dağları'na doğru akar ve İngoda Nehri ile birleşerek Silka Nehri oluşturur.** Bkz:https://www.turkcebilgi.com/onon_nehri#post erişim tarihi: 12.01.2022

¹³ V. V. Barthold, *Moğol İstilas Devrinde Türkistan*, çev. Seniha Sami Moralı, haz. Gülnar Kara, Ankara, TTK Yay., 2020, s.377.

yazışmalarda Moğollara ve onlarla birleşerek bir arada yaşayan kavimlere Çin’de “*Moğol*”, Moğolistan’da ise “*Tata*” (Tatar) adı verilmiştir.¹⁴

Tarihi kaynaklarda Moğolların ana vatanı olarak Asya’nın kuzeyinde bulunan Mançurya ve Baykal Gölü civarı gösterilmektedir. Bu bölge doğuda Hitay, kuzeyde Selenga ve Kırgız, batıda Uygur, güneyde ise Tibet ve Tangut’la çevrilidir. Bölgenin kuzey kısmının doğusunda ise Türkler yaşamaktadır.¹⁵

M.Ö. II binden itibaren Türk kökenli kabilelerin doğusunda yaşayan ve Türklerle yakın münasebetleri bulunan Moğolların dünya tarihinde önemli bir yere gelmesi ancak XIII. yüzyılın başlarından gerçekleşmiştir. Moğolca konuşan kabileleri *Yasa* denilen sert hukuk kuralları etrafında ve *Cengiz (Çingiz) Han* unvanı ile tek bir bayrak altında toplayan Timuçin (1206), cihana hâkim olma ideali ile harekete geçmiştir.¹⁶ Cengiz Han’ın meydana getirdiği idari ve askeri düzenlemeler sayesinde kimi bölgelerde *Cengizliler* olarak anılan Moğollar, kendi tarihlerinde ilk kez düzenli bir yapılanmaya sahip olmuş ve daha sonraları dönemin cihan devleti haline gelmiştir.

Asıl adı Temuçin/Timuçin¹⁷ olan Cengiz Han, Onon şehri yakınlarında Deli’un Boldah’ta dünyaya gelmiştir.¹⁸ Kaynaklarda doğduğunda sağ elinde saka kemiği büyüklüğünde pıhtılaşmış kan tuttuğu rivayet edilmektedir.¹⁹ Henüz sekiz yaşındayken Tatarlar tarafından babası öldürülen Temuçin akrabaları tarafından da dışlanmıştır.²⁰ Ailesini alarak Burhan Haldun Dağı²¹ eteklerindeki ormanlık alana yerleşerek çok zorlu yıllar geçirmiştir. On üç yaşında kardeş katili olmuş ve menfaati söz konusu olduğunda

¹⁴ V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, TTK Yay., 1990, s.406; Ayrıca bkz. Jean- Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çevirenler, Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2001, s. 448-450; Moğol ismi için Ayrıca bkz. Zeki Velidi Togan, *Moğollar, Cingiz ve Türkler*, İstanbul, Bozkurt Yayını, 1941, s.1; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, çev. İlyas Kemaloğlu, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005s. 19.

¹⁵ Cihad Cihan, *Türkler ile Moğolların İrkî Münasebetleri: Türkler*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, VIII, s.278-279.

¹⁶ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, s. 93

¹⁷ Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK Yayınları, 2018, s.471. Ayrıca bkz. Corci Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdet Gök, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019, II, s.537; Ebü'l- Ferec İbnü'l – İbri, *Târîhu Muhtasari’ d- Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, Ankara, TTK Basımevi, 2011, s. 6.

¹⁸ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.61. Cengiz Han için ayrıca bkz. Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Halil İnalçık, haz. E. Tokdemir- M. Dönmez, Ankara, TTK yayınları, 2013, s.228.

¹⁹ Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, Ankara, TTK Basımevi, 1995, s.86.

²⁰ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s.471

²¹ Büyük Burhan Dağı Orta Asya bozkırlarının Sibiryaya taygasının iğne yapraklı ormanlarıyla bulunduğu Arktik ve Pasifik Okyanusları arasındaki havzayı oluşturan Khentii dağlar zincirinin orta kesiminde yer almaktadır. Bkz. Great Burkhan Khaldun Mountain and its surrounding sacred landscape. (Büyük Burhan Dağı) <https://whc.unesco.org/en/list/1440/> erişim tarihi: 17/06/2021

en yakınına dahi acımasızca yok etmek en belirgin özelliği haline gelmiştir. Otuzlu yaşlara geldiğinde Moğol halkının yarısını hâkimiyetine alan Cengiz Han,²² akabinde Tangutlar, Tatarlar, Naymanlar, Karluklar, Uygurlar, Merkitler, Kerayitler, Oyratlar, Kafkasya, Kuzey Çin, Kore, Mançurya, Kara Hitaylar, Hârzemşahlar gibi pek çok kabile, millet ve devleti egemenliği altına almıştır.²³

Temuçin, güçlü ve hain komplolar karşısında kendi ülkesinde ve komşu topluluklar üzerinde otoritesini sağlam bir şekilde kurmayı başarmıştır ve ülkesinde yer alan iç düşmanlarına karşı otuz yıllık bir mücadele vermiştir. Ömrünün geri kalan kısmında ise daha büyük fikirlerini hayata koymuştur.²⁴

Temuçin, elde ettiği zaferlerle artık Moğol beyleri arasında saygın bir konuma yükselmiş ve nüfuz sahibi bir hakan olmuştur. Moğol beyleri Moğolistan'daki Selenga Irmağı kenarında kurulan bir mecliste toplanarak Temuçin'i kendilerine hükümdar seçmişlerdir.²⁵

1206'da gerçekleşen kurultayda Cengiz Han çeşitli atamalar ve terfiler de yapmıştır.²⁶ Cengiz Han'ın dört oğlu devletin mühim vazifelerinde görev almak suretiyle yönetimin tüm yükünü sırtlamışlardır. Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci²⁷ büyük komutan olmasının yanı sıra Moğolların önemli işlerinden sayılan av işleriyle, ikinci oğlu Çağatay²⁸ kanunların nasıl uygulanacağı ve hangi suçluya hangi kanuna göre nasıl

²² Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih- i Hulefâ Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, haz. Metin Muhsin Bozkurt, İstanbul, Çile Yayınları, Trsz., II. s.884. Ayrıca bkz. Marco Polo, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, çev. Ömer Güngören, İstanbul, Yol Yayıncılık, 2015, s. 54; Christopher I. Beckwith, *İpek Yolu İmparatorlukları Bronz Çağı'ndan Günümüze Orta Asya Tarihi*, çev. Kürşat Yıldırım, Ankara, Odtü Yayıncılık, 2011, s. 157; Johan de Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, çev. Ergin Ayan, Trabzon, Derya Kitap Evi, Trsz. s.53-54; Leon Cahun, *Asya Tarihine Giriş Kökenlerden 1405'e, Türkler ve Moğollar*, Türkçesi Sabit İnan Kaya, İstanbul, Seç Yayın Dağıtım, 2006, s.130.

²³ Nadir Devlet, *Liderliğin Efendisi Cengizhan*, İstanbul, Güzel Dünya Yayınevi, 2007, s.44-46; Ayrıca Moğolların egemenliği altına giren yerler için bkz. Nurullah Yazar, *İslam Tarihinin 200'ü*, Ankara, Otto, 2019, s.127.

²⁴ Stanley Lane-Poole, *The Coins of the Mongols in the British Museum*, Order of the Trustees, London, 1881, s. 6.

²⁵ Corci Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, II, s.538.

²⁶ Ekrem Kalan, "Geç Ortaçağ'da İpek Yolunda Diplomat Ve Ajan Olarak Tüccarlar", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, V(12), Türkiye,2017, s.93. Ayrıca bkz. Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi İran Moğolları 1220-1295*, s.40.

²⁷ Cuci için bkz. Mustafa Kafalı, "Cuci Han", *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, s. 78-79. Ayrıca bkz. Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî 25 yılliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, Tercüme ve Notlar Erkan Göksu, Ankara, TTK Yay, 2020, IV/A-2-1.1. Dizi-(19), 2. Baskı, s.135.

²⁸ Çağatay için bkz. Abdulkadir Yuvalı, "Çağatay Han", *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, s. 176- 177; Ayrıca Çağatay için bkz. Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 475.

bir ceza verileceği yani adalet işleriyle, üçüncü oğlu Ögedey²⁹ yönetim ve danışmanlık işleriyle, dördüncü oğlu Tuli³⁰ ise orduyu yönetmekle sorumlu tutulmuştur.³¹

Ebü'l Ferec, Tarihu Muhtasari'd-Düvel adlı eserinde bu görevlendirmeyi şöyle anlatmaktadır: “Cengiz Han’ın kız ve oğlan birçok çocukları vardı. Büyük zevcesi Uysuncin Bigi idi. Moğollarca bir atanın oğullarının şeref ve itibarları analarına göre idi. Bundan dolayı Cengiz Han, bu hatundan olan dört oğlunun her birini büyük bir iş üzerine koydu. Bunlardan Cuci’ye av işini verdi ki bu av işi onların en sevdikleri bir iş idi. Çağatay’a davaları ve yasayı bıraktı ki yasa, kanun ve hüküm demektir. Uktay’a aklının çokluğu ve uzağı görücülüğü sebebiyle memleketin idaresini verdi. Tuli’yi askerlik işlerinin başına koydu ve bu oğullarına ve Utkin adlı kardeşine oturmaları için yerler gösterdi.”³² Bu örgütlenme büyük bir tarihi olguyu Moğolistan’ın askeri, siyasi ve ahlaki birleşmesini sağlamış bir Moğol ulusunun doğuşunu haber etmektedir.

Kendi aralarında herhangi bir birlik oluşturamayan, aralarında sürekli mücadeleler olan, dağınık ve bağımsız bir hayat tarzına sahip Moğol boyları, Cengiz Han tarafından tek çatı altında toplanmak suretiyle yeni bir Moğol birliği kurulmuştur.³³

1.1.1. Moğolların Doğu Seferi ve Çin Hanedanlığı ile Münasebetleri

Karluk ve Uygur Türklerini egemenliği altına alan Cengiz Han, devletinin idaresini tanzim ettikten sonra sınırlarını genişletmek için vakit kaybetmeden Kin Sülalesi’nin hâkim olduğu topraklara yani Çin Seferi’ne çıkmıştır.³⁴ Çin Seferi’ne çıkmadan önce Cengiz Han, Tangutlar tarafından kurulmuş Si-Hia Krallığı’na saldırmıştır; bu mücadele Moğolların tarih sahnesinde yerleşik ve medeni bir ülkeye

²⁹ Ögedey için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, “Ögedey Han”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV s. 21-22; Ögedey ve diğer çocukları için ayrıca bkz. Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari' d- Düvel*, s. 6; Jean- Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.251- 253; Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 473; Stanley Lane- Poole, *İslam Devletleri Tarihi Başlangıçtan 1927 Yılına Kadar*, çev. Halil Edhem Eldem, Yayın Haz. Samet Alıç, Ankara, Selenga Yayınları, 2020, s.305-316; Johan de Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, s.66; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiut-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, Farsça’dan çeviren İsmail Aka, Mehmet Ersan, Hesamipour Khelejani, TTK Yayınları, Ankara 2013, s.85; Abdulkadir Yuvalı, “Cengiz Han ve Evlatları Dönemindeki Merkezleştirme Faaliyetleri”, *Cengiz Han ve Mirası*, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2001, s.71-72.

³⁰ Burak Çelik, “Cengiz Han Oğlu Toluy I: Ailesi”, *SUTAD*, Aralık 2020, 50, s 376. Tuluy için ayrıca bkz. Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 476.

³¹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, s. 95

³² Ebü'l Ferec İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, çev. Şerefeddin Yaltkaya, Ankara, TTK Basımevi, 2011, s.6.

³³ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, s.96

³⁴ Zeki Velidi Togan, *Cengiz Han (1155- 1227)*, İstanbul, Kömen Teksir Bürosu, 1970, s.60

karşı gerçekleştirdiği ilk saldırıyı oluşturmuştur.³⁵ Bu saldırıda Cengiz Han'ın amacı Çin topraklarını kendi aralarında paylaşmış üç farklı devletten en güçsüzüne saldırarak kendi ordusunun gücünü denemektir.³⁶ Bu başarının ardından bölgeye hâkim olan Cengiz Han, böylelikle Çin'den Türkistan'a giden yolu da kontrolü altına almıştır.

Si-Ha egemenlik altına alındıktan sonra Cengiz Han, yönünü Kin İmparatorluğu olan Kuzey Çin'in Cürçet Krallığı'na yöneltmiş ve geniş bir coğrafyayı ele geçirmiştir. Cengiz Han, Kinlere karşı yaptığı mücadeleyi Moğolların milli savaşı haline getirerek atalarının intikamının alınmasını amaçlamıştır.³⁷ Bunun yanı sıra Kin'ler tarafından yıkılan Pekin'in eski efendileri Kıtaylar'ın da intikamını almak için çabalamıştır. Cengiz Han'ın Kinlerle olan mücadelesi 1211'de başlamış onun ölümüne kadar da devam etmiştir fakat halefleri zamanında yapılan mücadele son bulmuştur (1234).³⁸ Cengiz Han ve Kinlerin mücadelesi Çin'deki geniş bozkırlarda meydana gelmiştir, bu mücadele akınlar şeklinde uzunca bir zaman devam etmiştir. Moğollar ele geçirdikleri şehirlerden kazandıkları ganimetle şehri terk edince Kinler bu şehirleri yeniden onarmıştır. Bu yüzden Moğollar bir yerleşim yerini birçok kez fethetmek zorunda kalmıştır. Nihayet Moğollar bozkırda savaşmayı, mağlup ettiklerini kitleler halinde öldürmeyi, onları toplu şekilde sürgün etmeyi veya bir çatı altında toplamayı öğrenmiştir.³⁹

Cengiz Han, Kinlerle olan mücadelesi bitirdikten sonra ordusunun önemli bir kısmını Çin bölgesinden geri çekmiş ve bu tarihten sonra Türkistan topraklarının fethine başlamıştır. Ama Kin hanedanlığına son darbeyi hiçbir şekilde vuramamış olsa da Şan-si'nin en kuzeyindeki Siyüan- Hua ve Po-ngan gibi birçok sınır eyaletini tahrip etmiştir.⁴⁰

Mançurya'nın güneyinde Cengiz Han'ın generali Cebe, sahte bir çekilmeyle Lean- Yang'ı hazırlıksız bir şekilde yakalamış ancak Cengiz Han Şan-si'nin kuzeyindeki Ta-t'ong'u bir türlü ele geçirememiştir.⁴¹

³⁵ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.258.

³⁶ Arzu Erdem, *Cengiz Han ve Türk- Moğol Devleti*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elâzığ 2016, s.42- 43.

³⁷ Togan, *Cengiz Han (1155- 1227)*, s.59.

³⁸ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.260.

³⁹ Engin Kırılı, "Cengiz Han'ın Hayatı ve Askeri Seferleri", *ESOGÜTD*, II (1), 2019.

⁴⁰ Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", *DİA*, İstanbul 1993, VII, s.367-369.

⁴¹ Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, s.169.

Cengiz Han, 1213'te Siyüan-hu'ya bölgesini ele geçirmesinin ardından ordusunu kardeşi ve oğulları komutasında üç farklı kola ayırmıştır. Bu kollardan biri olan Çuçi, Ögedey ve Çağatay'ın yönettiği birlikler; Şan-si'ye girmiş ve burayı kontrol altına almıştır. En küçük oğul olan Tuluy'un yönettiği merkez ordu ise Tsi-nan'ı hâkimiyeti altına almıştır. Cengiz Han'ın kardeşi Kasar'ın komuta ettiği üçüncü ve son ordu ise Leao-si ve Yong-p'ing bölgelerinin hâkimiyetini ele geçirmiştir. Bu üç seferden sonra ordusunu Pekin'de toplayan Cengiz Han⁴² büyük bir ganimet elde etmek amacıyla ordusunun istikametini Moğolistan'a çevirmiştir.

Moğolların Pekin'den ayrılmasının ardından Kin Kırallığı, Pekin'i terk ederek K'ai-fong-fu'ya yerleşmiştir. Cengiz Han, bu durumu öğrenince yeniden savaş kararı alır ve yapılan antlaşmaya uymaktan vazgeçerek Ho-pei'yi istila etmiştir. Hemen ardından ise Pekin'i kuşatır. Moğol ordusu Pekin'i ele geçirdiğinde tüm kenti baştan aşağı yıkmakla kalmamış ayrıca şehirden ayrılırken de dört bir yanı ateşe vermiştir.⁴³ Moğol generali Samuka Bağatur, T'ong-kuan'ı ele geçirmiştir fakat Türkistan meselesi ile alakadar olan Cengiz Han, Çin savaşına düzenli bir şekilde müdahil olamamıştır. Kinler bunu fırsat bilip Pekin hariç eyaletlerinin büyük çoğunluğunu Moğollardan geri almıştır.

Cengiz Han, yönünü batıya çevirmeden önce Çin'deki harekâtını komutanı Mukuli'ye emanet etmiştir. Komutan yedi yıllık bir mücadelenin sonunda yeniden Kin eyaletini egemenlik altına almıştır.⁴⁴

Moğollar, Çin'deki başarılı mücadelelerden sonra bu dönemde ticari olarak Çinlilerle temasta olan Japonlara yönelmiştir. Japonların Çinlilerle münasebetleri kesilmişse de bunu gayri resmi olarak devam ettirmişlerdir. Bölgedeki ticaret Çinlilerin elindedir ve Çin gemileri Japon limanlarına gelmektedir. Japon rahiplerin Çin'e gidip orda ders anlatmaları neticesinde Çin'de meydana gelen tüm değişimler kısa zaman içinde Japonya'da da görülmüştür. Japonlar Çin'den aldıkları unsurları kendi maddi ve manevi unsurları ile birleştirmiştir. Japonya'da maden olmadığı için Çin ile yapılan

⁴² Huriye Şen, "Kubilay Han'ın Güney Song Seferi", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Türkiye 2021, IX (27), s.68; Yapılan fetihler için ayrıca bkz, Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, s.181-183.

⁴³ Togan, *Cengiz Han (1155- 1227)*, s. 149.

⁴⁴ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.264.

ticarete ÷lkeye para akışı olmuştur ve Japonya'da iktisadi hayat kısmen de olsa düzelmiştir.⁴⁵

Japonya iktisadi hayatının zorlaştığı bir dönemde Asya kıtasında farklı olaylar cereyan etmiştir. Gav-li'ye karşı yapılan Moğol taarruzları 1231'de başlamıştır ve bu saldırılar gittikçe tehlikeli bir durum haline gelmiştir. 1260'ta tahta geçen Kubilay,⁴⁶ kendini Çin İmparatoru saymış ve Çin ananelerine göre hareket etmiştir. Çin'e vergi veren memleketleri bu taht değişikliğinden haberdar edip onları vergiye zorlamıştır.⁴⁷

Kubilay, Japonya İmparatorluğu'na mektup yazmış⁴⁸ ve Pekin'e bir heyet göndermiştir. Gelen elçiler haraç getirmediği için hoş karşılanmaz. Buna rağmen Kubilay onları iyi karşılar ve geri göndermiştir. Bir taraftan da tebaası olan Kora kralına, Japonya'ya sefer hazırlığı yapılmasını istemiştir. Büyük, hafif ve küçük ölçekli Moğol- Kora donanması yaklaşık 15.000 asker ile hareket başlatmış ve bunun sonucunda Moğollar, Japon toprağına girmiştir.⁴⁹

Japon ve Moğol savaş yöntemleri birbirine uymadığından Japonlar büyük kayıplar vermiştir. Moğol askerleri ise geceyi gemilerde geçirmiş fakat çıkan fırtına sonucunda pek çok asker hayatını kaybetmiştir. Bu sayede Japonya savaşta başarı elde etmiştir.⁵⁰ Nitekim ilerleyen zamanlarda sefir olarak Japonya'ya giden Du Şı-cung'un, Japonlar tarafından idam edilmesiyle savaş yeniden başlamıştır. Kubilay onların aksine Japonya'ya giden askerlerine kendilerine karşı bir durum olmadıkça insanlara dokunulmamasını, alınan toprakların işletilmesini ve bu toprakların boş kalmaması emretmiştir.⁵¹

Kubilay imparator sarayındayken iki donanma komutanı arasında sorunlar çıkmıştır. Yaşanan tüm olumsuzluğına rağmen Kubilay ümidini kaybetmemiş olsa da

⁴⁵ Wolfram Eberhard, *Eski Devirlerden Zamanımıza Kadar Uzak Doğı Tarihi*, Ankara, TTK Yay., 6. Baskı, 2019, s.91-93.

⁴⁶ Kubilay için bkz. Poxann Prazniak- Osman Gazi Özgüdenli, "Kubilay Kağan", *DİA*, Ankara 2019, 3. Basım, EK-2, s. 88- 89. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kubilay-kagan>; Kubilay için Ayrıca bkz. Morris Rossabi, *Kubilay Han*, çev. Özgür Özol, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.11.

⁴⁷ Wolfram Eberhard, *Eski Devirlerden Zamanımıza Kadar Uzak Doğı Tarihi*, s.93. Ayrıca bkz. Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarı Tarihi İran Moğolları 1220-1295*, s.43.

⁴⁸ Huriye Şen, "Moğolların İzinden Japonya'ya Seyahat", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, V (14), s.72.

⁴⁹ Wolfram Eberhard, *Eski Devirlerden Zamanımıza Kadar Uzak Doğı Tarihi*, s.94-95.

⁵⁰ Marshall G. S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni Orta Dönemlerde İslam'ın Yayılışı*, çev. Berkay Ersöz, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2020, II, s.339.

⁵¹ Wolfram Eberhard, *Eski Devirlerden Zamanımıza Kadar Uzak Doğı Tarihi*, s.96.

yaptığı hazırlıklar sonuçsuz kalmıştır.⁵² Bu olumsuzluk üzerine Kubilay, Japonya'nın kendilerine taarruzda bulunmadığını ve bu sevdadan vazgeçilmesi gerektiğini söylemiştir. Onun ölümünden sonra 1298 yılında bu konu tekrar gündeme geldiyse de imparator bunun zamanı olmadığını söylemiştir. Böylece Japonya için Moğol tehlikesi sona ermiştir.⁵³

1.1.2. Moğollar'ın İslam Beldelerine Yönelmesi ve Hârizmşahlarla Münasebetler

Moğolların ortaya çıktığı dönemde Hârizm'de güçlü bir Hârizmşahlar Devleti hüküm sürerken Kuzey Hindistan'da Delhi Türk Sultanlığı, Anadolu'da ise Türkiye Selçuklu Devleti gibi Türk devletleri varlığını göstermektedir. Doğu'nun en büyük İslâm devleti olan Hârizmlilerin Sultanı Alaeddin, Nayman hükümdarı Güçlük'ün Müslümanlara yaptığı zulmü görmezden gelerek halife ile mücadele ederken, Müslümanların kurtarıcısı olarak Moğollar, Güçlük'ün topraklarına girmiş ve Cengiz Han'ın komutanı Cebe Noyan, Güçlük'ü mağlup ederek Moğol İmparatorluğu topraklarına yeni topraklar katmıştır.⁵⁴ Orta Asya'da yaşayan Türk boylarını da egemenliği altına alan Cengiz Han, 1218 yılında Karahıtayların Orta Asya'daki hâkimiyetine son vermiş ve topraklarının genişlemesini batı yönünde sürdürmüştür. Böylece İslam dünyasının en kudretli devletlerinden biri olan Hârizmşahlar Devleti ile karşı karşıya gelmiştir. Hârizmşah Sultan I. Alâeddin Keykubad Muhammed'in saldırgan tutumuna karşılık veren Cengiz Han, 1220 yılında Moğollara dünya hâkimiyetinin kapılarını aralayacak meşhur Batı Seferi'ni başlatmıştır.⁵⁵

1.1.2.1. Otrar Olayı ve Hârizmşah Topraklarının Moğollar Tarafından İstilas

Moğol istilas ve yağması, 615/1219 yılına kadar devam eder. Cengiz Han, en sonunda Hârizmşah'a bir elçi ile armağanlar göndermiştir. Elçi Hârizmşah Sultanı'na şunları söyler: “*Yüce Kan seni selamlıyor ve sana diyor ki, bugüne kadar sahip olduğun gücünün büyüklüğü ve devletler üzerindeki otoriten onun için bilinmez değil. Bu yüzden seninle bir ittifak yapmayı önemli sayıyor. Ayrıca sen onun için evlatlarının en şerefliyelerinden biri gibisin. Kan'ın Çin'i fethettiğini ve onun topraklarının askerler,*

⁵²Prazmak-Özgüdenli, “Kubilay Kağan”, *DİA*, 3. Basım Ek 2, , s.89.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/kubilay-kagan>.

⁵³ Wolfram Eberhard, *Eski Devirlerden Zamanımıza Kadar Uzak Doğu Tarihi*, s.98-99.

⁵⁴ Özlem Saydam, *Moğolların Anadolu ve Hindistan'ı İşgali (12. Ve 13. YY)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013, s.42-44; Mehmet Ali Çakmak, “Moğol İstilas ve Harezmşahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı”, *Türkler*, C. IV, Ankara 2002, s. 904-916.

⁵⁵ Wolfram Eberhard, *Eski Devirlerden Zamanımıza Kadar Uzak Doğu Tarihi*, s. 96.

atlar, altın ve gümüş madenleri ve diğer şeyler bakımından zengin olduğunu biliyorsun: eğer öyleyse onunla dostluk kurmayı ve tüccarlara zarar vermemeyi uygun görüyorsan iki ülkenin ortak çıkarlarını öğrenmek gerekli ve buna göre hareket etmelisin."⁵⁶ Sultan Hârizmşah, Cengiz Han'a beklediği şekilde kendisine cevap verir. Cengiz Han bu durumdan çok memnun olur ve ilişkiler barışçıl bir zeminde devam eder.

Kaynaklarda Hârizmşahlar ile Moğollar arasındaki ilk sıkıntıların Muhammed Hârizmşah döneminde Hârizm bölgesinden giden üç tüccarın Cengiz Han'a mal satma girişimleri sonucu ortaya çıktığını belirtilmektedir. Hârizmşahlar döneminde tüccarlar için en karlı ve güvenli görülen topraklar hiç şüphesiz Moğol topraklarıdır. Bu sebeple Emir Hüseyinoğlu, Ahmed Balçık ve Ahmed Hocendi isimli üç tacir ticaret maksadıyla⁵⁷ Moğol topraklarına vardıklarında ve bu tüccarlar mallarını satışa koyduklarında Ahmed Balçık'a ait olan mallar halk tarafından çok beğenilmiştir. Bunu gören Balçık, malların gerçek bedeli olan 10-20 dinar yerine üç kese altın olarak söyleyince halk tepki gösterir ve konu Cengiz Han'ın kulağına kadar gitmiştir. Cengiz Han bunu duyunca oldukça sinirlenir ve üç tüccarın da tutuklanmasını emretmiştir.⁵⁸ Ardından pazarda satış yapan diğer tüccarların da kendi huzuruna getirilmesini istemiştir. Gelen tüccarların sattıkları kumaşların fiyatlarını sorduğunda tüccarlar kendisine "*Biz bunları Han'a hediye olarak getirdik*" cevabını vermişlerdir. Bu cevabı beğenen Cengiz Han, tüccarların her birine kumaşların bedeli olarak birer kese altın verilmesini emreder ve Ahmed Balçık'ı huzuruna çağırarak kendisinin kıyafetlerini de aynı fiyattan satın almıştır.⁵⁹

Cengiz Han, Emir Hüseyinoğlu, Ahmed Balçık ve Ahmed Hocendi'yi serbest bırakarak kendi ülkelerine dönmelerine izin vermiştir. Ayrıca tüccarların emirlerine haber yollayarak bu üç tüccarın dışında Hârizm Sultanı'nın ülkesine gidip ticaret yapacak olan birkaç adam daha seçmesini söylemiştir. Emir ve Cengiz Han'ın adamlarının seçtiği tüccarlar ile Emir Hüseyinoğlu, Ahmed Balçık ve Ahmed Hocendi, Otrar'a vardıklarında Otrar valisi İnal (İnalcık) tarafından yolları kesilir ve

⁵⁶ Jalaluddin A's Suyuti, *History of the Caliphs*, Arapçadan çeviri Major H.S. Jarret, Kalküta 1881, s.494

⁵⁷ Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s.116.

⁵⁸ Ohsson, *Moğol Tarihi Denizler İmparatoru Cengiz*, s.93-94; ayrıca bkz. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti*, Ankara, Ötüken Yayınları, 2009, s.378; Togan, *Cengiz Han (1155-1227)*, s.64-65; d'Ohsson, *Moğol Tarihi Denizler İmparatoru Cengi*, s. 93-94.

⁵⁹ Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s.471- 472; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s.117-118; K. d'ohsson, *Moğol Tarihi*, s.93-94; İlyas Kemalolu, "Büyük Moğol İmparatorluğu", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 34.

durdurulmuşlardır.⁶⁰ Vali İnalçık, Sultan Hârizmşah'a, bu tüccarların aslında gerçekte tüccar değil casus olduklarını, bu yüzden durdurduklarını bildirince Sultan'ın izni ile tüm tüccarlar idam edilmişlerdir.⁶¹ Bazı durumlarda masum tüccarlar çeşitli gerekçelerden dolayı haksız yere ajanlıkla suçlanmış ve bu da katledilmelerine yol açmıştır. Yaşanan bu olayların başında şüphesiz Otrar Olayı gelir. Malum olduğu üzere, Büyük Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın 450 kişiden oluşan ticaret kervanının Haremşah ülkesinin önemli kentlerinden birisi olan Otrar'a ulaşmasının ardından yaşananlar tarihin akışını değiştirecek boyuttadır. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre 450 kişiden ve tamamı Müslümanlardan oluşan ticaret kervanı Otrar'a ulaşınca şehrin valisi İnalçık ya da nam-ı diğer Kayır Han tarafından Cengiz Han'ın casusluğunu yapmakla suçlanmış, mallarına el konulmuş, birkaçı dışında tamamı katledilmiştir. Bu yaşanan gelişme, Cengiz Han idaresindeki Moğollar'ın intikam bahanesiyle Orta Asya, Kafkaslar ve Yakın Doğu'yu işgalinin yolunu açmıştır.⁶²

Tarihi kaynaklara Otrar Faciası olarak geçen bu olay, Cengiz Han'ın büyük bir öfkeye kapılmasına ve hemen sefer emri vermesine neden olmuştur. Cengiz Han ayrıca Sultan'dan, barışı bozduğu ve tüccarları haksız yere katlettiği için Otrar Valisi İnalçık'ın kendisine teslim edilmesini istemiştir. Fakat Sultan Muhammed Hârizmşah bu teklifi kabul etmediği gibi teklifi kendisine ileten Moğol elçilerinden birini öldürtüp diğerlerini teklifi reddettiğini bildirmeleri için bağışlayarak Moğolistan'a göndermiştir.⁶³

Sultan Alâeddin Muhammed Tekiş, gelişen olaylar sonucunda Cengiz Han'ın sefer hazırlığında olduğunu öğrenmiş ve kendisi de ordusu için bir savaş hazırlığı başlatmıştır. Fakat Moğol ordusunun gücünden korktuğu için ordusunun başına geçmeyerek Horasan'a gitmiştir.⁶⁴ Moğol ordusunu hazırlayan Cengiz Han, yaklaşık 150.000-200.000 arasında bir kuvvetle 616/1220 yılında Otrar'a varmıştır. Otrar'da ordusunu bölümlere ayıran Cengiz Han, bir miktar askerle Buhara'ya doğru

⁶⁰ Jean- Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.175. Ayrıca bkz. Özkan Dayı, "Moğol İmanı'nda Ticaret", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2021, XXIV(2), 580.

⁶¹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s.117-118. Ayrıca bkz. Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, s.136; Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi İran Moğolları 1220-1295*, s.57.

⁶² Ekrem Kalan, "Geç Ortaçağ'da İpek Yolunda Diplomat Ve Ajan Olarak Tüccarlar", s.94. Ayrıca bkz. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.422-423; Ebü'l- Ferec İbnü'l – İbri, *Târîhu Muhtasari' d- Düvel*, s. 8-9; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.175.

⁶³ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi-İslam Tarihi*, X, s.214; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 118.

⁶⁴ Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, s.225-229.

ilerlemiştir.⁶⁵ Bu sırada Otrar valisi Kayırhan, tüm şehir halkını bir araya toplar ve halkla birlikte 80.000 askerden oluşan Hârizm ordusu, Moğol ordusuna karşı şehri savunmaya başlamıştır. Bu savunma yaklaşık 5 ay devam etmiştir. 5. ayın sonunda bir gün, kale savunma kapılarını koruyan askerleri yöneten Karaca adlı komutanın Moğol ordusuna teslim olmasıyla kale kapılarını açarak Moğol askerlerinin şehre girmesine neden olur ve şehir düşmüştür.⁶⁶

Cengiz Han, Hârizmşah'ın üzerine yürümeye devam etmiştir. Hârizmşah, Moğollardan korkarak Amu'yu geçer ve Nisabur'a gider, ardından da Hemedan kalesine geçmiştir. Fakat Moğollar, düşman ordularını kuşatır ve herkesi kılıçtan geçirir. Bunun üzerine Hârizmşah, tek başına kaçarak Hazar Denizi'ndeki bir adaya yerleşir, burada hastalanır ve 617/1221 yılında ölmüştür.⁶⁷

Muhammed Hârizmşah'ın ölümünün ardından yerine oğlu Celaleddin Hârizmşah tahta geçmiştir. Bir süre Sultan Sencer'in hizmetinde kalan Celaleddin, daha sonra isyan ederek Hârizm, Türkistan ve Cend ülkelerinin başına geçmiştir.⁶⁸

Hârizmşah'ın taktiksel hatalarından yararlanan Cengiz Han, yaklaşık bir buçuk yıllık zaman zarfında Hârizmşahlar Devleti'nin doğu kanadını ve ağırlık noktasını oluşturan Maveraünnehir bölgesi ile başkent Gürgeç'i tamamen zapt etmiştir.⁶⁹ Hârizmşahlar Devleti'nin toparlanmasına fırsat vermek istemeyen Cengiz Han, I. Alâeddin Keykubad Muhammed'in peşine Subutay/Sübütay ve Cebe Noyan adlı komutanlarını gönderirken,⁷⁰ kendisi de bizzat Hârizmşahlara ümit aşıl原因ayan Celaleddin Hârizmşah'ın takibine koyulmuştur. Cengiz'in, Sultan Muhammed'i yakalamak ve onun ordu toplamasına engel olmak amacıyla Cebe ve Subutay noyanlar komutasında görevlendirdiği Moğol ordusu, Sultan Muhammed'i Hazar Denizi'nde bir adaya sığınmak zorunda bıraktıktan sonra batı yönünde ilerlemesini sürdürmüştür.⁷¹ İbnü'l-

⁶⁵ Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, s.137. Ayrıca bkz. Jean- Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.182.s

⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't Tarih Tercümesi-İslam Tarihi*, X, s. 49.

⁶⁷ Suyutî, *History of the Calips*, s.495; Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't Tarih Tercümesi-İslam Tarihi*, X, s. 222.

⁶⁸ Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî: Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, s.120.

⁶⁹ Moğolların Hârezm bölgesini tahribi için bkz. İbnü'l-Esîr, *EL-Kâmil Fi't Tarih*, X, s. 245-246; ayrıca bkz:Ohsson, *Moğol Tarihi Denizler İmparatoru Cengiz*, s.97.

⁷⁰Gonca Sutay, *Anadolu'da Moğol İstilasının Başlangıcı ve Kadim Şehir Erzurum*, Ankara, İksad Yayınevi, 2020, s.68.

⁷¹ Ergin Ayan, "Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Tokat, 2018, XIII (2), s.182

Esîr'in "el-Mugarribe" olarak adlandırdığı bu ordu, sayısının azlığına rağmen gerçekleştirdiği yağma ve katliamlar nedeniyle Orta Doğu toplumları ve hükümdarları üzerine dehşet saçmıştır.⁷²

1222 yılının ilk günlerinde Cengiz Han, Ceyhun Irmağı'nı geçerek Belh'e varmıştır. Şehrin ileri gelenleri Cengiz Han'a itaat etmişlerdir. Cengiz Han burada halka sayım yapılması için kırlara çıkmalarını emreder ve burada tüm halkı kılıçtan geçirmiştir. Ardından Talkan'a geçen Cengiz Han, burada da halkın büyük bir kısmını öldürtür ya da tutsak olarak ordusuna katmıştır. Bamyân'a doğru ilerleyişinde buradaki halk kendisine karşı koyar ve çarpışmaya girmişlerdir. Çağatay'ın oğullarından birinin burada halk tarafından saldırıya uğrayıp ölmesi üzerine Moğollar daha da kızgın bir şekilde halka saldırır ve kente girdiklerinde bir tane bile canlıyı hayatta bırakmayacak şekilde bir katliam gerçekleştirerek kentte ne var ne yok ateşe verirler. Moğollar buraya bahtsızlık ve felaket şehri anlamına gelen Mavbalig adını vermişlerdir.⁷³

Irak, Azerbaycan ve Gürcistan'da bir süre akınlar düzenleyen, katliamlar yapan bu Moğol ordusu, Gürcistan ordusunu da hezimete uğrattıktan sonra nihayet Kafkas Dağları'ndan Dest-i Kıpçak sahrasına geçerek bölgeyi terk etmiştir.⁷⁴ Orta Doğu devletleri arasında Moğollara karşı birleşmek gerektiği tezi ilk defa bu akın esnasında ortaya çıkmış ancak Moğolların gözden kaybolması üzerine unutulmuştur.

Celeddin Hârizmşâh her ne kadar Moğollarla Pervan⁷⁵ civarında girdiği savaşta başarı elde etmiş olsa da bu durum sürekli olmadığı için en nihayetinde Hindistan'a kaçmaya mecbur kalmıştır. Cengiz Han ise Celeddin Hârizmşâh tehlikesinin ortadan kalkmasının ardından Moğolistan'a geri dönmüş ve ölümüne kadar geçen zamanda Çin'in fethi için uğraşmıştır.⁷⁶

Moğolların kendi ülkesine olan ilgilerinin azaldığını fark eden Celeddin Hârizmşâh, bu durumu fırsat bilerek 1225 yılında Azerbaycan'a gelerek Hârizmlileri bir araya toplamıştır ve Meraga'yı da merkez yapmak suretiyle Hârizmşâhlar Devleti'ni

⁷² İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't Tarih*, X, s.321.

⁷³ Ebü'l Ferec İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s.13-14

⁷⁴ Devletşâh, *Şair Tezkireleri*, çev. Necati Lugal, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2011, s.209.

⁷⁵ Pervan savaşı hakkında bilgi için bkz. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 450-451

⁷⁶ Murat Keleş, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollara Karşı İttifak Arayışları (M. 1220-1277)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2018, s.6

yeniden kurma çalışmalarına girişmiştir.⁷⁷ Ardından kendisine Moğollara karşı güçlü müttelikler aramaya ve çeşitli ittifaklar kurmaya çalışmıştır, bu yüzden de Moğolların o dönemdeki en büyük rakipleri olan Türkiye Selçukluları Devleti ve devletin sultanı I. Alâeddin Keykubad ile yakın ilişkiler kurma çabalarına girmiştir.

Başlangıçta Sultan Hârizmşâh'ın Moğol tehlikesi karşısında bir köprü görevi kurduğunu düşünen ve bu yüzden ittifak teklifini kabul eden I. Alâeddin Keykubad, Celaleddin Harezşâh'ın 1229 Ağustos'unda Ahlat'ı kuşatarak Erzurum Meliki Cihanşâh'ı kendi tarafına çekmesi; Cihanşâh'ın da Erzincan'ın Aleaddin Keykubat'ın hâkimiyetine geçmesinden sonra sıranın kendisine gelmesinden korkması dolayısıyla Celaleddin Harezşâh'ı Sultan I. Alâeddin Keykubad'a karşı kışkırtmaya başlaması üzerine Hârizmşahlara karşı mesafeli davranmaya başlamıştır. Diğer yandan Ahlat'ın kuşatılmasını kabullenemeyen Sultan el-Melikü'l-Eşref'in de I. Alâeddin Keykubad'ı hem Sultan Hârizmşâh'a hem de Cihanşâh'a karşı kışkırtması ise iki devletin karşı karşıya gelmesini kaçınılmaz kılmıştır.⁷⁸

Sultan I. Alâeddin Keykubad, gerek Sultan Hârizmşâh gerekse Cihanşâh tarafından gelecek olası saldırıları göz önüne alarak Melikü'l-Eşref ile bir ittifak yapmış ve ardından yaklaşık 12.000 kişilik bir atlı kuvvetini Erzincan'a yollamıştır.⁷⁹ Kendisi ise 20.000 kişilik bir ordu ile Kayseri'den Sivas'a gelmiş ve burada el-Melikü'l-Eşref komutasındaki yaklaşık 10.000 kişilik ordu ile birleşerek Kızılırmak dolaylarında konuşlanmıştır. Sultan Hârizmşâh, o dönemin medeniyet ve kültür merkezi olarak tanınan ve halk arasında *Kubbetü'l-İslam* olarak adlandırılan Ahlat'ı işgal etmiş⁸⁰ ve Erzurum Meliki Cihanşâh'la birleşerek Selçuklu-Eyyubi ordusuna karşı harekete geçmiştir. Moğollara karşı ittifak kurarak aynı saflarda yer alması gereken iki Türk devleti ise yaşanan hadiselerin ardından Erzincan Akşehir yakınlarındaki Yassıçemen Ovası'nda savaşa tutuşmuşlardır. Yaklaşık 3 gün süren bu savaş sonunda başlangıçta

⁷⁷ Buket Yaşa Şahin, *Anadolu Selçuklu Devleti ile Harzemşahlar Devleti Münasebetleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 2008, s.96; Ayrıca bkz. Devletşah, *Şair Tezkireleri*, s.209.

⁷⁸ Ali Sevim- Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, Ankara, TTK Basımevi, 1990, s.465

⁷⁹ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayi, *Müsameratü'l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK Yay., 2000, s.25

⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't Tarih*, X, s.343.

Selçuklu öncü birliği ağır kayıplar verse de Selçuklu ordusu kısa sürede toparlanarak büyük bir zafer elde etmiştir.⁸¹

1.1.2.2. Hârizm Devleti Sonrası İslam Beldelerinin Durumu

1230 yılında gerçekleşen ve Selçukluların zaferi ile sonuçlanan Yassıçemen Savaşı sonrasında Erzurum ve Erzincan bölgeleri Selçuklu hâkimiyetine girmiş Diyarbakır bölgesinde ise Eyyubiler'in hâkimiyeti başlamıştır.⁸²

Hârizmşâh Devleti'nin bölgedeki gücünün zayıflamasının ardından Suriye, Irak ve Anadolu toprakları Moğolların işgaline karşı savunmasız bir hal almıştır. Yassıçemen Savaşı'nın ardından Sultan Hârizmşâh'ı takibe devam eden Moğollar, Anadolu içlerinde ilerlerken Doğu Anadolu'da Ahlat, Bitlis, Erciş, Amid, Meyyafarikın, Harput gibi aslında Eyyubilere bağlı olan kentler ile bu kentlerdeki kaleleri yağmalayarak tahrip etmişlerdir. Söz konusu kentlerin yöneticileri ise Moğol saldırılarına karşı korkak ve tepkisiz kaldıkları, herhangi bir direniş göstermedikleri için bu saldırılar, bölge halkı arasında büyük bir paniğin ve korkunun yaşanmasına neden olmuştur. Alaeddin Keykubad, Moğolların Sivas yakınlarına kadar geldiklerini öğrenince emrinde bulunan Kemâleddîn Kâmyâr'ı küçük bir birlik ile durumu kontrol etmesi için bölgeye göndermiştir. Kemâleddîn Kâmyâr, Erzurum'a kadar ilerlemiş, karşılaştığı Moğol askerlerinin sadece keşif yaptıklarını ve görevleri bittikten sonra İran'a geri döndüklerini raporlamıştır.⁸³

Hiç şüphesiz Sultan I. Alaeddin Keykubad, keşif amaçlı olsa bile Moğolların Anadolu içlerine girmeye başlamasından ve topraklarına bu denli yaklaşmış olmalarından dolayı rahatsız olmuştur. Bu bölgelerin hali hazırda Eyyubilerin kontrolü altında olmasına karşın bölgeden sorumlu el-Melikü'l-Eşref'in Kuzey Suriye'ye çekilip Moğol tehlikesini göz ardı etmek suretiyle zevk-ü sefaya dalması da Alaeddin Keykubad'ın endişelerini haklı çıkaracak bir gelişme olmuştur.⁸⁴

⁸¹İbn- i Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l- Umuri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK Yay, 2014, s. 18; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK Yayınları, 2000, s. 25; Yücel, *Türkiye Tarihi*, s.464; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2005, s.391-392; Enver Belnan, Şapolyo, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara, Güven Matbaası, 1972, s.170-172; V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, Ankara, Onur Yayınları, 1988, s. 211.

⁸²Süleyman Özbek, "Türkiye Selçuklularının Çöküşünde Sebep Sonuç İlişkisi Yassıçemen'den Köseadağ'a", *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, Bartın- Türkiye, 2018, V(1), s.10.

⁸³ İbn- i Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l- Umuri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*, s.421-424.

⁸⁴ Corci Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, II, s.746.

Bölgedeki tüm bu olumsuz gelişmeler sonucunda Alaeddin Keykubad, hâkimiyeti altındaki bölgelerin doğu sınırlarını emniyetli bir hale getirme konusunda ciddi adımlar atılmasına karar vermiştir. Bu nedenle Kemâleddîn Kâmyar'ın yönetiminde bir ordu hazırlanmış ve Bitlis, Ahlat gibi çevre bölgeleri Selçuklu hâkimiyeti altına alması için göndermiştir. Bu sefer sonucunda 631/1234 yılında Ahlat ele geçirilmiş ve Eyyubi Sultanı adına okunan hutbe yarıda kesilerek I. Alaeddin Keykubad adına okutulmaya başlanmıştır. Selçuklu ordusu Van, Bitlis, Adilcevaz gibi şehirlerde halk tarafından coşkuyla karşılanmış ve kendilerine bir kurtarıcı gözüyle bakılmıştır.⁸⁵

Cengiz Han'ın ölümünün ardından tahta geçen oğlu Ögedey (1229-1241) babasının fetih politikalarını ara vermeden devam ettirmiştir. Kendisi ordusuyla birlikte Çin'e doğru ilerlerken komutanlarından Çormagun Noyan'ı da yaklaşık 30.000 kişilik bir orduyla birlikte Celaledin Hârizmsah'ı ortadan kaldırması için Orta Doğu'ya göndermiştir.⁸⁶ Kış mevsiminde Irak-ı Acem'e varan Cormagun Noyan, Sultan Hârizmsah'ı kaçmaya zorlamış ve Hârizmsahlar Devleti'ni ortadan kaldırmıştır. Ardından Gürcistan'ı işgal etmiş, Kirman ve Farsata beylerini Moğollara tabi etmeye zorlamış, Moğol ordusunun merkezi olarak seçtiği Mugan⁸⁷ ve Arran'dan⁸⁸ yönlendirdiği askeri birliklerle bölgedeki devletleri sürekli baskı altında tutmaya devam etmiştir.

Ögedey 1241 yılında öldükten sonra Moğol Devleti bir süre Töregene Hatun'un niyabeti altında (1241-1246) hansız olarak yönetilmiştir.⁸⁹ Bu dönemden itibaren Moğol İmparatorluğu'nun bölgesel yönetimlere dönüşümü başlamıştır. İlk önce Batu Han b. Cuci, dedesi Cengiz Han'ın paylaştırmasına göre babasının payına düşen Dest-i

⁸⁵İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't Tarih*, X, s. 250- 251. Ayrıca bkz; Özbek, "Türkiye Selçuklularının Çöküşünde Sebep Sonuç İlişkisi Yassıçemen'den Kösedag'a", V(1), s.12.

⁸⁶ Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 191

⁸⁷ Mugan, Kür ile Aras nehrinin çekilmesi sonucunda oluşan ve Hazar denizine kadar uzanan bir bozkır arazidir. Geniş bilgi için bkz. V. Minorsky, "Mugan", *MEB İslam Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul, s.446-450

⁸⁸ Ortaçağ'da Doğu Kafkasya'da bir bölgenin adı olan ve Kür ile Aras nehirleri arasında kalan Arran'ın; kuzeyinde Şirvan ve Şeki, güneyinde İrminiye ve Azerbaycan, güneydoğusunda ise Mugan yaylası bulunmaktadır. Arran/Erran hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkerim Özeydin, "Arran", *DİA* İstanbul 1991, III, s.394.

⁸⁹ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.303. Ayrıca bkz. Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi İran Moğolları 1220-1295*, s.64

Kıpçak'ta⁹⁰ serbest hareket etmeye başlamıştır. Töregene Hatun'dan sonra büyük han seçilen Güyük Han'ın Batu Han'la mücadele etmeye hazırlanırken ölmesi Moğollar arasında olası bir savaşı önlemiştir.⁹¹

Mengü Kağan (1251-1259) zamanında imparatorluğun bölümlere ayrılması sırasında kardeşleri ve hatunların katılmış olduğu bir merasimle başa geçmiştir.⁹² 1251 yılındaki kurultayda ise İran umumi valiliği Mengü Kağan'ın küçük kardeşi Hülâgû'ye emanet edilmiştir.⁹³ Böylece Hülâgû, *İlhan* unvanıyla Irak, İran, Suriye, Kafkasya, Mısır ve Türkiye'ye hükümdar seçilmiştir.⁹⁴ İmparatorluğun aşırı büyümesinden kaynaklanan idari zorlukların yarattığı bu paylaşım zamanla Moğol İmparatorluğu'nun parçalanmasına zemin hazırlayacaktır. Hülâgû'nün 1255 yılında Ceyhun'u aşarak Orta Doğu'ya girmesi, bölgede İlhanlı dönemini başlatmıştır. Hülâgû 1256 yılında Alamut'u ele geçirerek⁹⁵ İsmailî idaresine, 1258 yılında ise İslam dünyasının kalbi olan Bağdat'a girerek Abbâsî halifeliğine son vermiştir. Hülâgû'nün Orta Doğu'daki bu ilerleyişi Memlûkler tarafından 1260 yılında Aynicâlût Savaşı ile durdurulmuştur.⁹⁶

Bu savaşla derinleşen İlhanlı-Memlûk rekabetine Azerbaycan hâkimiyeti meselesi yüzünden iki Moğol devletinin (İlhanlı-Altın Orda) rekabeti eklenmiş ve bu durum Ön Asya siyasetinde bloklaşmalara yol açmıştır.⁹⁷

Merkezi Moğol Hanlığı'nın parçalanma süreci, Mengü Kağan'ın ölümünden sonra iyice hızlanmıştır. Kubilay ile Arıg Böke arasında yaşanan hanlık rekabeti (1259-1264) Kubilay'ın üstünlüğü ile sona ermiş olsa dahi merkezin gücünü iyice

⁹⁰ *Deşt-i Kıpçak*, Farsça'da Kıpçak Bozkırı anlamına gelmekte ve iki sözcüğün birleştirilmesi ile ortaya çıkmıştır. Hazar Denizi'ni ve Karadeniz'in kuzeyini kapsayan bozkır şeridi olarak "*Deşt-i Hazar*", Sir-i Derya civarından Yayık Irmağı'na kadar uzanan topraklar ise "*Oğuz Memleketi*" olarak tanımlanırken XI. yy'da kullanımların yerini *Deşt-i Kıpçak* kelimesi almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 13.

⁹¹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 305-308.

⁹² Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi İran Moğolları 1220-1295*, s.69.

⁹³ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.391

⁹⁴ İbn- i Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l- Umuri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*, s.20.

⁹⁵ Fazlullah, *Câmiut-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s.24-25; Ayrıca bkz. A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, s.43.

⁹⁶ Ali Aktan, *Sultan Kutuz ve Aynu-Calût Zaferi: Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman'a Armağan*, ed. E. Semih Yalçın, Ankara, Berikan Elektronik Basım, 2003, s. 39-59. Ayrıca bkz. Fazlullah, *Câmiut-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s. 60.

⁹⁷ Abdülkadir Yuvalı, "Yakındoğu Tarihi Üzerindeki Moğol Tesirleri XIII. yy.", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ankara 1988, (3), s. 63-74

zayıflatmıştır.⁹⁸ Bu durum Orta Asya, Dest-i Kıpçak ve İran bölgesinde hüküm süren Çağatay (1227-1370), Altın Orda (1241-1502) ve İlhanlı (1256-1353) hanlıklarının merkezden kopmalarına ortam hazırlamıştır. Sınır çatışmaları ve dini ayrılıklar ise bu hanlıklar arasındaki parçalanmayı belirginleştirmiştir. Bundan sonra ortak bir Moğol tarihi olmamış, anılan coğrafyalardaki Moğolların kaderi farklı yönlerde şekillenmiştir.⁹⁹

1.1.3 . Moğol İlerleyişinde Cengiz Han Yasalarının Önemi

Kimi kaynaklarda acımasız bir hükümdar olarak nitelendirilen Cengiz Han hiç şüphesiz fethettiği topraklarda pek çok insanın kıyımına ve kentlerdeki kültürel, tarihi eserlerin yıkımlarına neden olmuştur. Ancak kendisinin bu faaliyetlerini, bozkırların acımasız kurallarının belirlediğini de göz ardı etmemek gerekir. Kurduğu imparatorluk onun ardından yaklaşık bir asır yaşamış olan Cengiz Han, Moğol korkusunu yaratan başlıca kişi olmakla birlikte aynı zamanda Moğol gururunu da yaratmıştır. Moğolların bu başarılarının temelinde Cengiz Han'ın bizzat oluşturduğu yasalarının payı büyüktür. Çünkü bu yasalarda katı bir ahlaki kural ve disiplin anlayışı vardır.¹⁰⁰

1206 yılında toplanan büyük Moğol kurultayında, Temuçin Moğol hanı seçildikten sonra¹⁰¹ kuvvetli anlamına gelen *Cengiz Han* unvanını almış ve kendi adı ile anılan Cengiz Han Yasası'nı ilan etmiştir.¹⁰² *Yasakla* ile aynı anlamdaki *Yasa* kelimesinin Türkçe mi Moğolca mı olduğu konusunda çeşitli tartışmalar mevcuttur. Mukaddimetü'l-edeb adlı eserinde Zemahşeri'nin (ö. 538/1144) “*ordusunu hazırladı, düzene soktu, sözünü süsledi*” (güzel konuştu) anlamında kullandığı yasadı fiilinin yer alması, bu fiil ve çeşitlerinin Türk dilinin farklı lehçelerinde bulunması gibi faktörler, bu kelimenin Türkçe olabilme ihtimalini yükseltmektedir. Buna ek olarak Cengiz Han ilkelerinde, Türkçe bir kelime olan *bilig* ifadesinin kullanılması da bu düşüncüyü destekler mahiyettedir. Türk devletlerindeki törü/töre ile eş anlamlı ya da yakın anlamlı

⁹⁸ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 321-322. Ayrıca bkz. Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi İran Moğolları 1220-1295*, s. 84.

⁹⁹ Murat Keleş, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollara Karşı İttifak Arayışları (M. 1220-1277)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2018, s.8-9

¹⁰⁰ İhsan Dinç, *Cengiz Han*, İstanbul, Kastaş Yayınları, 2002, s.13-14; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s.89; Curt Alinge, *Moğol Kanunları*, çev. Coşkun Üçok, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1967, No:227, s. 34.

¹⁰¹ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.247. Ayrıca bkz.Koçak, “Moğollar Zamanında Ticaretin Beşiği: İpek Yolu”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Ocak 2019, I(1), s.38.

¹⁰² V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.411. Cengiz Han için bkz. Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s.471.

olan yasa/yasak kelimesinin Moğollardaki kullanımını olan jasak/casak kelimesi *ceza* anlamının dışında *hükümet* ve *hâkim* anlamını da ifade etmektedir.¹⁰³

Cengiz Han Yasaları, Moğolların askeri ve hukuki işlerini düzenleyen kanunların genel adıdır. Bu yasaların ilk hali Cengiz Han tarafından hazırlansa da Moğol İmparatorluğu'nun her döneminde yeni yasalar eklenmiş ve nesilden nesile aktarılmıştır. Bu şekilde Moğol hukuku ve Moğol töreleri yıllar boyunca düzenlenmiştir. 1206 yılında Cengiz'in kağan olarak seçildiği büyük kurultayda Moğol Devleti'nin daha önceki yasalarına ilaveler yapılmış ve Cengiz Han Yasaları yürürlüğe konmuştur. Cengiz Han'ın oğlu Çağatay tarafından uygulanarak kontrol edilen Moğol yasaları, toplamda 33 defter olarak yazılmış ve Moğol hazinesinde saklanmıştır. İslamiyet'i kabul eden Timur Devleti dahil olmak üzere tüm Moğol devletleri bu yasaları dikkatle uygulamıştır.¹⁰⁴

Cengiz Han Yasaları günümüze kadar tam olarak ulaşamamıştır. Yasa maddelerine “Moğolların Gizli Tarihi”, “Cami’u’t-tevarih”, “Tarih-i Cihangüşa” ve “Ebu'l-Ferec Tarihi” isimli eserlerde yer verilmiş fakat tüm maddeleri tek bir şekilde listelenememiştir. Cengiz Han yasalarının genel bilinen maddeleri aşağıdaki gibidir:¹⁰⁵

- 1) *“Zâni ister evli olsun ister olmasın, zina yaparsa ölümle cezalandırılır.*
- 2) *Sodomi (fiili livata- ters ilişki) ölümle cezalandırılır*
- 3) *Kim bilerek yalan söyler veya sihirbazlıkla uğraşır veya bir başkasını gözetler veya kavga eden iki kişinin arasına girer veya bir kimseye başka birine karşı yardım ederse ölümle cezalandırılır.*
- 4) *Kim kül veya su içine işerse ölümle cezalandırılır.*
- 5) *Kim, mal alır ve üç kez arka arkaya iflâs ettiğini bildirirse ölümle cezalandırılır.*
- 6) *Kim tutsak alanın izni olmadan bir tutsağa yiyecek veya giyecek verirse ölümle cezalandırılır.*
- 7) *Kim kaçmış olan bir köleyi veya tutsağı bulur ve onu eski zilyedine geri vermezse ölümle cezalandırılır.*

¹⁰³ Fethi Gedikli, “Yasa”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, s.336-340

¹⁰⁴ d’Ohsson, *Moğol Tarihi Denizler İmparatoru Cengi*, s.19.

¹⁰⁵ Bilen Yılmaz, *Moğolların Türkistan Fethi*, Ankara, Astana Yayınları, 2020, s.85-89; Cengiz Han Yasaları ile alakalı ayrıca bkz. Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s.84-91; Alinge, *Moğol Kanunları*, s. 71; Polo, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, s.60; Johan de Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, s.64-65.

8) Bir hayvan kesilirken bacakları bağlanmalı, karnı açılmalı ve ölünceye kadar kalbi elle sıkılmalıdır, bundan sonra onun eti yenebilir. Ama kim bir hayvanı Müslümanların usulince keserse, o da aynı biçimde kesilmelidir.

9) İster saldırıda ister geri çekilmeye olsun bir kimse savaşta çıkını, yayını veya eşyasından başka bir şeyi düşürürse, arkasındaki adam attan inmeli ve bunu ona geri vermelidir. Bunu yapmayan ölümlerle cezalandırılır.

10) Ebu Tâlib'in oğlu Ali'nin bütün arda gelenleri, bütün fakirler, Kur'an okuyucular, fakihler, hekimler, bilginler, rakipler ve tek başına inzivada yaşayanlar, müezzinler ve ölü yıkayıcılar vergi ve resimlerden muaftırlar.

11) Tanrının hoşuna gitmek için birer araç olduklarından bütün dinlere eşit olarak saygı gösterilmelidir.

12) İsterse veren bir prens ve alan bir tutsak olsun, veren tadına bakmadan önce onun elinden bir şey yemek yasaktır. Başkasının yanında onu birlikte yemeğe çağırmadan bir şey yemek ve arkadaşlarından daha çok yemek yasaktır. Üstünde yemek pişirilen ateşin veya yenilmekte olan bir yemeğin üzerinden geçmek yasaktır.

13) Seyyahlar yemek yemekte olan kimseleri görünce attan inmeli ve izin istemeden onlarla birlikte yemelidirler. Bunu onlara kimse yasaklamamalıdır.

14) Suyu elleri daldırmak yasaktır; su almak için bir kap kullanmalıdır.

15) Giyildiği ve iyice yıpranmadığı sürece elbiselerini yıkamak yasaktır.

16) Herhangi bir şeye pis demek yasaktır. Her şey temizdir ve temizle pis arasında bir fark yoktur.

17) Herhangi bir mezhebi üstün tutmak, kelimeleri üstüne basarak söylemek ve şeref unvanları kullanmak yasaktır. Hükümdarla veya başka birisiyle konuşan kimse sadece onun adını söylemelidir.

18) Komutanlar birliklerini şahsen gözden geçirmeğe ve savaşa girmeden önce silâhları kontrol etmeğe, savaşçıları savaş için gerekli her şeyle donatmaya ve: her şeyi en ince noktalarına kadar gözden geçirmeğe ve gerekli bir şey eksik olanı cezalandırmaya mecburdurlar.

19) Birliklere refakat eden kadınlar, erkekler savaşta iken bunların iş ve vazifelerini üzerlerine almak mecburiyetindedirler.

20) Seferden dönen birlikler hükümdara belli vergiler vermek mecburiyetindedirler.

21)Her yılbaşında, kendisi ve oğulları için aralarından seçsinler diye bütün kızlar hükümdara takdim edilmelidirler,

22) Birliklerin başında her bin, yüz ve on er için bir önder bulunur.

23)Eğer birlik önderlerinin en yaşlısı yanlış bir iş yapar ve hükümdar onu cezalandırmak için hizmetçilerinden en sonuncusunu ona gönderirse, o bu diğerine teslim, olmalı ve ölüm cezası bile olsa, ceza infaz edilinceye kadar önünde diz çökmelidir.

24)Birlik önderleri hükümdardan başka kimseye başvuramazlar, yoksa ölümle cezalandırılırlar. İzin almadan yerini değiştiren de ölümle cezalandırılır.

25)Hükümdar ülkedeki olaylar hakkında daha çabuk bilgi edinebilmek için sürekli posta karakolları kurmalıdır.

26) Cengiz Han 'ın oğlu Çağatay Yasa 'ya uyulmasına dikkat etmelidir.

27)Askerler ihmalden ötürü cezalandırılmalıdırlar; sürekle avında bir hayvanı vuramayan avcılar sopa ile veya ölümle cezalandırılmalıdır.

28)Adam öldürmeden dolayı cezadan kanlık (diyet) ödeyerek kurtulunabilir: bir Müslüman öldürülmüşse 40 altın bir Çinli öldürülmüşse bir eşek.

29)Yanında çalınmış bir at bulunan bir kimse, onu sahibine aynı değerinde 9 atla geri vermeğe mecburdur. Buna malî takati yoksa atlar yerine çocukları alınmalıdır; çocuğu da olmayan bir koyun gibi kesmelidir.

30)Yasa, yalan, hırsızlık ve zina 'yı yasaklar ve yakınlarını kendi kendini sevdiği gibi sevmeye, hakarete bulunmamayı ve onları tamamı ile unutmayı, kendiliğinden teslim olan kenti, köyü korumayı, Tanrı'ya adanmış tapınakları ve Tanrı'nın hizmetkârlarını her türlü vergiden muaf tutmayı ve onlara saygıyı emreder.

31)Yasa, birbirini sevmeyi, zina işlememeği, çalmamayı, yalan yere tanıklıkta bulunmamayı, hain olmamayı, ihtiyarları ve fakirleri korumayı emreder. Aykırı eylemler ölümle cezalandırılırlar.

32) Çok yemek yemekten ötürü kim kusarsa, onu çadırda sürüklemeli ve hemen öldürmeli. Bunun gibi, ordu komutanının çadırının eşiğine ayakla basanı da öldürmeli.

33)İçkiyi bırakamayan ayda üç kez sarhoş olabilir. Bunu aşarsa suçludur. Ayda iki kez sarhoş olmak daha iyidir; bir kez ise daha övgüye değer. Ama hiç sarhoş olmamak! Bundan daha iyi ne olabilir? Böyle bir kimse nerede bulunabilir? Eğer gene de böyle birisi bulunursa, o her türlü saygıya değer.

34)Odalıkların çocukları nesebi sahih çocuklardır ve babalarının vasiyetine göre mirastan gereken haklarını alırlar. Mirasın bölüştürülmesi şöyle olur: en büyük oğul küçüklerden daha çok alır; en küçük oğul babanın yurdunu (evini) alır. Çocukların yaşlılığında öncelik, genel olarak evliliğin süresine uygun olarak ananın mevkiine göre tâyin edilir.

35)Babasının ölümünden sonra, anası bir yana, karılarının ne olacağı oğulun tasarrufuna bırakılmıştır ve isterse onlarla evlenir veya başkalarıyla onları evlendirebilir.

36)Kanunî mirasçılardan başka herkese bir ölünün herhangi bir şeyini kullanmak ciddi bir şekilde yasaktır.”¹⁰⁶

1.2. Moğol-Selçuklu Münasebetleri

1.2.1. Alaeddin Keykubad Dönemi Moğollarla Münasebetler ve Alaeddin Keykubad’ın Moğol Politikası

Sultan I. Alaeddin Keykubad, Moğollar henüz Anadolu’ya girmeden önce fetih yönünü Doğu Anadolu’ya çevirmiştir. Erzurum Meliki Mugiseddin Tuğrulşah’ın ölümünün akabinde yerine geçen oğlu Cihanşah, babası gibi itaatkâr bir yol izlememiş ve her fırsatta Selçuklu Devleti aleyhinde girişimlerde bulunmuştur.¹⁰⁷ Bu girişimlerin sonuncusu ise Celaleddin Hârizmşah ile yaptığı ittifak olmuştur. Yine bu sıralarda Selçuklu Devleti ve Eyyubi melikleri arasında ilişkiler de devam etmektedir.¹⁰⁸ Bütün bu etkenler Selçuklu Devleti’nin izlediği yükselme siyasetine engel oluşturmuştur. Dolayısıyla bunları itaat altına almak zorunlu bir hale gelmiştir. Celaleddin Hârizmşah’ın izlediği yanlış politika neticesinde Anadolu Selçukluları ve Hârizmşahlar arasındaki bağlar zayıflamış ve nihayet 1230 yılında bir savaşa neden olmuştur.¹⁰⁹ Bu tarihten sonra ise Moğolların zaten eskiden beri izledikleri bu olaylara karışması da

¹⁰⁶ Bilen Yılmaz, *Moğolların Türkistan Fethi*, Ankara, Astana Yayınları, 2020, s.85-89; Cengiz Han Yasaları ile alakalı ayrıca bkz. Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s.84-91; Alinge, *Moğol Kanunları*, s. 71; Polo, *Marco Polo’nun Geziler Kitabı*, s.60; Johan de Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, s.64-65.

¹⁰⁷ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, yay. haz. Refet Yinanç, Ankara, TTK Yay, 2020, II, 2. Baskı s.47.

¹⁰⁸ İbn- i Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l- Umuri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*, s.17.

¹⁰⁹ Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhâhd, *Ravzatu's – Safâ fî Sîreti' l- Enbiyâ ve' l- Mülûk ve' l- Hulefâ (Tabaka- i Selçûkiyye*, Tercüme ve Notlar, Erkan Göksu, Ankara, TTK Yay, IV/A-2-1, 2. Baskı, 2018, s.271; Ayrıca bkz. İbn- i Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l- Umuri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*, s.18.

kaçınılmaz olmuştur. Bu durum Moğolların Anadolu toprakları ile ilk temaslarını meydana getirmiştir.

Bu gelişmelerden önce I. Alaeddin Keykubad, aslında Moğolların yarattıkları kaostan haberdar olmuştur. Bunu doğudan gelen tüccarlar veya özel ulakları sayesinde öğrenmiş ve kendi idaresinde altın çağını yaşayan devletini de bu tehlikeden uzak tutmaya çalışmıştır. Sultan Keykubad öncelikle ana merkez mahiyetinde olan Kayseri, Konya, Sivas ve diğer önemli şehirlerin muhafazasıyla uğraşmıştır. Burada şehir surlarının onarımına ve kalelerin sağlamlaştırılmasına önem vermiştir.¹¹⁰ Ayrıca devletin ileri gelenlerinden de kendi bütçelerinden bu şehirlerin tahkimatına destek vermelerini istemiş; bu bağlamda bilhassa sınır kentlerin etrafları surlarla çevrilerek ve tahkim ettirmek suretiyle şehirler koruma altına alınmıştır. Ancak tüm bu çabalar, I. Alâeddin Keykubat'ın vefatından hemen sonra başa geçen II. Gıyaseddin Keyhusrev'in yeteneksizliği nedeniyle Moğolların Selçuklu topraklarını istila etmeye başlamasını durduramamıştır.¹¹¹

Moğollar, Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın Celaleddin Hârizmşah ile yaptığı büyük savaştan sonra durumun iç yüzünü iyice öğrenmek için Doğu Anadolu'ya bir kuvvet göndermiştir. 1232 yılında Sivas'a kadar ilerleyen bir keşif harekâtında bulunmuşlar, böylelikle Sultan Alâeddin Keykubad ilk defa ülke sınırlarında Moğol tehlikesi ile karşılaşmıştır.¹¹²

Cengiz Han'ın 1227'de ölmesiyle¹¹³ birlikte tahta geçen oğlu Ögedey, tüm komutanları ve devletin ileri gelenlerini toplayarak 3 farklı sefer kararı almıştır. Buna göre 30.000 askerden oluşan bir ordu Cormağan Noyan'ın kontrolünde olarak İran'a, Celaleddin Hârizmşah'ın üzerine; Subutay ve Göktaş Noyanların idaresinde diğer bir 30.000 kişilik ordu Cengiz Han'ın daha önce Cuçi'ye fethedilmesini söylediği fakat başarılı olunamayan Saksin, Bulgar ve Kıpçak bölgelerini fetih için; Ögedey ise Tolu ve diğer Moğol prensleri ile birlikte Kin İmparatorluğu'nun üzerine yürümüştür.¹¹⁴

¹¹⁰ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, II, s.53.

¹¹¹ Şakir Turan, *XIII. Yüzyılda Orta ve Doğu Anadolu'dan Batı Anadolu'ya Göçler*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Konya 2009, s.20

¹¹² Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, Ankara, TTK Basımevi, 2003, s.88.

¹¹³ Özkan Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi İran Moğolları 1220-1295*, Ankara, Altınordu Yayınları, 2020, s.42.

¹¹⁴ Sutay, *Anadolu'da Moğol İstilasının Başlangıcı ve Kadim Şehir Erzurum*, s.88.

Çormağan Noyan, 1229 yılından itibaren seferlerine başlamış, ilk önce Gürcü Krallığı'na saldırmış; Tiflis, Ani ve Kars şehirlerini tek tek ele geçirerek Gürcü Krallığı'nı Moğolların tabiiyeti altına almıştır. Bu seferler sırasında Kars halkı, Moğolların Tiflis ve Ani'de neler yaptıklarını ve kentleri nasıl ele geçirdiklerini gördüklerinden şehrin anahtarını hiç bekletmeden Moğol ordusuna teslim etmişlerdir. Fakat Moğol askerleri, hiçbir direnişle karşılaşmadıkları halde hiçbir şeyden korkmadıkları için tüm şehri yağmalamış, halkın büyük bir çoğunluğunu kılıçtan geçirmiş, bir kısmını da esir olarak almıştır.¹¹⁵ Alt tabakadan sağ bıraktıkları ahaliyi de daha sonra “*Sultan-ı Rum*” un askerleri kılıçtan geçirmiştir. Aynı askerler Şahinşah ile Avak'ın birkaç sene önce Taciklerin elinden alıp onardığı Surp- Mari şehrini ele geçirmişlerdir. Birdenbire Tatarların başlıca reislerinden Kara Bahadır isminde biri, büyük bir orduyla gelip şehre hâkim olmuştur. Moğollar, şehirlerde verdikleri zarardan sonra sağ kalan ve esir düşmemiş olan şehir halklarına evlerine geri dönmelerini, yaşadıkları yerleri onarmalarını ya da yeniden inşa etmelerini ve Moğollara sadık kalmalarını emretmiştir. Böylece Anadolu'da bir taraftan savaş durumu sürerken bir taraftan da imar faaliyetleri başlamıştır. Bunun yanı sıra Moğolların Anadolu'yu işgali yaz aylarında gerçekleştiği için köylüler henüz ekinlerini biçip ambarlara koyamamıştır. Bu yüzden kış ayları yaklaştığında Mugan çevresindeki sahraya sığınan ve bu şekilde ölümden kaçan halk, yiyeceksiz ve her türlü çalışma şartından mahrum kalarak büyük bir fakirliğin içerisine düşmüştür.¹¹⁶

Çormağan Noyan'ın Anadolu seferinin bir sonraki hedefi Celaleddin Hârizmşah olmuştur. 1230-1231 yılının kış aylarında, Celaleddin Hârizmşah, sürekli yaşadığı yer olan Azerbaycan'a daha ulaşmadan Moğol ordusu, Azerbaycan yolu üzerindeki Rey şehrine giden kuzey yolunu kullanarak Hârizm İmparatorluğu'na beklenmedik bir baskın düzenlemiştir.¹¹⁷ Bu olayın ardından İran ve Azerbaycan bölgesinde Moğollara karşı birlik olup bölge topraklarını savunabilecek bir güç kalmamış, Moğol İmparatorluğu ile Türkiye Selçuklu Devleti arasında bir köprü görevi kuran Hârizmşahlar Devleti yok olmuş ve Moğollarla Selçuklular artık sınır komşusu olmuştur.

¹¹⁵Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, II, s.116.

¹¹⁶Gürsoy Solmaz, “Ermeni Müverrihlerine göre Moğollar”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2009, (14), s.233-234.

¹¹⁷Stanley Lane- Poole, *İslam Devletleri Tarihi Başlangıçtan 1927 Yılına Kadar*, s. 237.

Çormağan Noyan, düzenleyeceği yeni seferi öncesinde gerek Alaeddin Keykubad ve Türkiye Selçuklu Devleti gerek Eyyubi melikleri ve gerekse Artuklu beylerinin bölgedeki güçlerini görmek ve test etmek istemiş,¹¹⁸ bu nedenle 1231 yılında emrindeki Moğol ordusu ile birlikte Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine geniş bir sefer düzenlemiştir. Moğol ordusu, Selçuklu sınırlarını geçerek bölgenin en zengin ve gelişmiş şehirleri olan Harput, Diyarbakır, Ahlat, Silvan ve Malatya gibi bölgenin en müreffeh ve zengin kentlerini yağmalayıp tahrip ettikten sonra da merkez Mugan'a geri dönmüştür. Moğolların Anadolu'ya yaptıkları bu deneme saldırısı aslında görmezden gelinecek ya da sessiz kalınacak bir olay değildir. Fakat Türk devletlerinin hiçbiri Moğolların sınır ihlaline ya da hâkimiyetleri altındaki Türk şehirlerini yağmalamalarına ses etmediği gibi karşı bir harekette de bulunmamışlardır. Ne yazık ki tüm devletler bu saldırıları sineye çekmiştir.¹¹⁹

Çormağan Noyan, Anadolu'ya yaptığı bu deneme seferinin ardından Kafkasya bölgesine doğru hareket etmiş ve Gence kentini ele geçirerek tahrip etmiştir. Bir sonraki durakları olan Gürcistan'ı istila edip Gürcistan Kraliçesi Rosudan'ın Tiflis'ten Kutais'e kaçmasına neden olmuşlardır. Bu istila sonucu Tiflis bölgesinin kontrolü tamamen Moğolların himayesine geçmiş, Gürcü derebeyleri ise savaş zamanlarında Moğollara yardımcı askeri kuvvetler göndermek zorunda kalmışlardır. Çormağan ve ordusu, 1239 yılında Doğu Anadolu'da Gürcü başkumandanı İvane'nin ailesinin hâkimiyeti altında bulunan Kars ve Ani'ye saldırarak bu kentleri ele geçirmiş ve ardından yağmalamıştır.¹²⁰

Çormağan Noyan'ın Anadolu'ya düzenlediği seferler ve sınır ihlalleri 1232 yılında bir kez daha gerçekleşmiştir. Çormağan'ın asıl amacı, Anadolu'yu Moğol hâkimiyeti altına almaktır. Bunu gerçekleştirmesi için ise bölgenin coğrafi şartlarını, iklimini, şehirlerin savunma alanlarını kalelerini, geçitlerini, kritik noktalarını, şehirlerarasındaki bağlantı yollarını, bölgenin askeri gücünü kısacası bölge hakkındaki her türlü bilgiyi öğrenmeye ihtiyacı vardır. 1232 yılındaki seferinde Çormağan, bu kez

¹¹⁸ Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2015, s. 40

¹¹⁹ Sutay, *Anadolu'da Moğol İstilasının Başlangıcı ve Kadim Şehir Erzurum*, s.89-92.

¹²⁰ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 297-298.

Anadolu sınırlarını Erzurum bölgesinden ihlal ederek Moğol ordusu ile birlikte bölgeye girmiş ve hiçbir kente saldırmadan hızlı bir şekilde Sivas'a kadar ilerlemiştir.¹²¹

Çormağan Noyan ve Moğol ordusu Anadolu Selçuklu topraklarını yeniden tehdit ettikten sonra tıpkı geldiği şekilde yine hızlıca kendi merkezine geri dönmüştür. Aleaddin Keykubâd, gerçekleşen bu tehditten dolayı son derece endişelenmiştir. Ona göre bu sadece basit bir sınır ihlali değil, yaklaşan muhtemel Moğol istilasının ayak sesleridir. 1230-1231 yılları arasında Moğollar, ordusunu İran ve Azerbaycan'a yerleştirdikten sonra öncelikle Abbasi Halifeliği'nin ve ardından sırasıyla Eyyubi, Artuklu ve Gürcü topraklarına her yol düzenli olarak seferler düzenleyerek Anadolu'yu hâkimiyeti altına alma provalarına devam etmişlerdir.¹²²

Sultan I. Alaeddin Keykubad, her ne kadar kendisine uzak gibi görünse de yaklaşan Moğol tehlikesini ve bu tehlikenin İslam dünyasına vereceği zararları görmüş ve tedbirlerini bu yönde almaya başlamıştır. Ona göre Moğol istilası ancak barış yolu ile durdurulabilir çünkü Moğol ordusunun gücü ve acımasızlığı herkesçe bilinmektedir. Bir yandan da bu tehlikeye karşı ülkesinin topraklarını korumak amacıyla barışsın haricinde pek çok farklı önlem de almaya başlamıştır.¹²³

Alaeddin Keykubad, hükümdarlığı boyunca Anadolu'da bir siyasi birlik sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca topraklarının ekonomisini, askeri gücünü, savunmasını, idaresini ve kendi iktidarını kuvvetlendirecek her türü faaliyette bulunmuştur. Tahtta kaldığı sürece tüm bu amaçlarını başarıyla gerçekleştiren Alaeddin Keykubad,¹²⁴ bu gücü sayesinde uzun bir süre Ögedey'in Anadolu topraklarına herhangi bir saldırıda bulunmasının önünü kesmiştir. İhtimaldir ki Ögedey, Alaeddin Keykubad'ın gücünü net bir şekilde görmüş ve bu yüzden de bir hamlede bulunmamıştır. Alaeddin Keykubad'ın kararlı tavırları ve güçlü idareciliği ile kurmuş olduğu bu düzen, kendisinin ölümünden sonra zayıflamaya başlamıştır. Özellikle Sultan II. Gıyaseddin Keyhusrev'in göstermiş olduğu zayıf idare, Selçuklu topraklarında kargaşanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

¹²¹Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, II, s. 169-170.

¹²²Sutay, *Anadolu'da Moğol İstilasının Başlangıcı ve Kadim Şehir Erzurum*, s.93-96.

¹²³Faruk Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, Ankara, TTK Yayınları, 1970, s.6.

¹²⁴İbn- i Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l- Umuri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*, s. 16-18.

Devlet otoritesi bir anda kaybolmuş, idarede uyuşmazlıklar başlamış ve bu durum Moğolların Anadolu'yu zorlanmadan istila etmelerinin önünü açmıştır.¹²⁵

1.2.2 Köseadağ Savaşı ve Sonrası Anadolu Selçukluların Moğollarla Münasebeti

Sultan I. Alâeddin Keykubad öldükten sonra II. Gıyaseddin Keyhusrev Kayseri'de tahta çıkmıştır. Selçukluların I. Alâeddin Keykubad'dan beri süren bölgedeki gücü, II. Gıyaseddin Keyhusrev döneminin ilk zamanlarında devam etmiş ve bundan dolayı Moğollar, Selçuklu sınırlarından geçememiştir.

1242 yılında, Baycu Noyan emrindeki ordu ile birlikte Erzurum'a girmiş¹²⁶ ve kenti yağmalamıştır. Bu işgal, Moğolların Anadolu'daki istilalarının ilk adımıdır. Moğol ordusu Erzurum şehrinde büyük bir katliam gerçekleştirdikten sonra şehri tamamen yıkıp yağmalamış ve geri çekilmiştir. Bu durum üzerine II. Gıyaseddin Keyhusrev derhal devlet görevlilerini toplamış ve durumu değerlendirerek Moğol tehlikesini enine boyuna tartışmıştır.¹²⁷

Bölgedeki duruma bakıldığında Moğolların en uygun buldukları zamanda Selçuklu topraklarını yeniden saldıracakları aşikârdır. Tehlikeyi gören devlet adamları II. Gıyaseddin Keyhusrev'e Moğollara karşı güçlü bir ittifak adayı bulması konusunda fikir vermektedir. Bu kararın ardından Selçuklu elçileri, bölgedeki devletlere ve hükûmetlere gönderilerek çok büyük tutarlarda paralar teklif edilmiş ve ittifak konusunda ikna çalışmaları başlamıştır. Önce Halep melikine giden elçiler ardından Artuklu ve Eyyubi meliklerine de aynı teklifi sunmuş ve en son Kilikya Ermenileri ile görüşmüşlerdir. Görüşülen tüm devletler, II. Gıyaseddin Keyhusrev'le anlaşma yapmış ve askeri birlik gönderme konusunda söz vermiş olsa da Halep meliki dışında hiçbiri verdiği sözü tutmayarak Selçukluların Moğollar karşısında yalnız kalmasına neden olmuştur.¹²⁸

II. Gıyaseddin Keyhüsrev, kış boyunca ordusunu hazırlayarak Kayseri'de bir araya toplamıştır. Ücretli olarak tuttıkları askerilerin de katılmasının ardından Selçuklu ordusu Sivas'a doğru hareket etmeye başlamıştır. Sivas'ta Halep melikinin gönderdiği

¹²⁵Salim Koca, "Moğol İstilasına Karşı Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın Güvenlik Politikası", *Gazi Türkiyat*, İstanbul 2009,(5), s.215; Ayrıca bkz. İbn-i Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l- Umuri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*, s. 19.

¹²⁶Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, s. 41.

¹²⁷Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, II, s. 186-188; Teferruat için bkz. Sutay, *Anadolu'da Moğol İstilasının Başlangıcı ve Kadim Şehir Erzurum*, s.107-140

¹²⁸Erkan Göksu, "Köseadağ Savaşı (1243)", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, Samsun 2009, IV(12), s.5

kuvvetlerle birleşen ordu burada Moğolları beklemeye başlamıştır. Bu sırada Baycu Noyan'ın komuta ettiği Moğol ordularının hareket etmeye başladığı haberi gelmiştir. Tecrübeli komutanlar ve devlet adamları II. Gıyaseddin Keyhusrev'e Selçuklu ordusunun Sivas'ta kalmasını ve kentin dolu olan silah ve erzak depolarından yararlanmasını teklif etmiştir. Teklifi kabul eden II. Gıyaseddin Keyhusrev, sadece bir grup askeri birkaç emirin komutasına vererek Sivas yolu üzerindeki Derbend'de bulunan geçidin korunmasını emretmiştir.¹²⁹

Ordunun Sivas'ta konuşlanmaya devam etmesi kimi genç devlet adamlarının ve tecrübesi olmayan askerlerin durumdan rahatsız olmasına neden olmuştur. Fikirlerini, II. Gıyaseddin Keyhusrev'e gerçek olmayan ve sultanın gönlünü okşayan sözlerle anlatan bu kişiler, nihayetinde sultanı ikna ederek ordunun hareket etmesi emrini almışlardır. Böylece Selçuklu ordusu harekete geçmiş ve Sivas'tan ayrılarak Köseadağ'a varmıştır. Moğol ordusu ise aynı esnada Köseadağ'ın biraz ilerisindeki Akşehir ovasına varmıştır.¹³⁰

Selçuklu ordusu, Köseadağ'da karargâh kurduğu sırada, II. Gıyaseddin Keyhusrev'in emriyle Derbend geçidi savunması görevini üstlenen Veliyüddin Pervâne, Nâsihuddin Farisî, Nizâmeddin Suhrâb ve Gürcüoğlu Zahirüddeve'nin komuta ettiği yaklaşık 20.000 kişilik bir süvari grubu Moğollara karşı saldırıya geçmişlerdir. Selçuklu kuvvetleri ile karşılaşan Moğol güçleri, yüzyıllardır süregelen geleneksel Türk savaş taktiğini Selçuklulara karşı kullanarak sahte bir ricat (geri çekilme) yapmışlardır. Selçuklu komutanları, Moğolların geri çekildiğini görünce onları yendiklerini düşünmüş ve bu haberi II. Gıyaseddin Keyhusrev'e iletmışlerdir. Köseadağ karargâhında zafer kutlamaları yapılırken kısa bir süre sonra Baycu Noyan ve ordusu, geçitteki Selçuklu kuvvetlerine saldırarak onları yerle bir etmiştir.¹³¹

Derbend'de bulunan Selçuklu kuvvetlerinin kısa bir sürede Moğollarca yok edilmesi haberi Köseadağ karargâhına ulaştığında II. Gıyaseddin Keyhusrev, durumun ciddiyetinin farkına vararak korkmuş ve orduyu Köseadağ'da bırakarak Tokat'a

¹²⁹ İbn-i Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l- Umuri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*, s.67

¹³⁰ Mazlum Demir, "Rumlaşan Selçuklular Sahte Ricatı Unuttu: Köseadağ Savaşı (3 Temmuz 1243)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Azerbaycan 2017, IV(12), s.241-243.

¹³¹ Erkan Göksu, "Köseadağ Savaşı (1243)", s. 9; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri II*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 177.

kaçmıştır.¹³² Başkomutanlarının kaçtığını fark eden Selçuklu askerleri ise dağılmaya başlamıştır. Selçuklu ordusu dağılırken Köseadağ'a gelen Moğol ordusu, başlangıçta bu durumun kendilerine kurulan bir tuzak olduğunu düşünüp karargâha girmeyi birkaç gün ertelemişlerdir. Ardından bunun bir tuzak olmadığını ve Selçuklu ordusunun gerçekten de dağıldığını anladıklarında ise karargâhı ele geçirerek tüm silah ve erzağa el koymuşlardır.¹³³

Selçukluların Köseadağ Savaşı'nı kaybetmelerinin tek sebebi başta II. Gıyaseddin Keyhusrev olmak üzere komutanların da kendi canlarını korumak uğruna orduyu terk ederek kaçmaları olmuştur. Bu durumu gören askerler, Moğollara karşı tek bir direniş dahi göstermemiş ve kısa bir sürede ya kaçmış ya da Moğollara teslim olmuşlardır. Moğollar, savaşı kazanmalarının ardından bölgede ilerleyişlerine devam etmiş, Erzincan ve Kayseri'de büyük katliamlar gerçekleştirmiştir. Ne yazık ki başta II. Gıyaseddin Keyhusrev olmak üzere Selçuklu komutanları ve devlet adamları bu katliamlara seyirci kalarak hiçbir tepki göstermemişlerdir.¹³⁴

Moğollar, savaşın ardından Selçuklu Devleti'nde baş gösteren karmaşadan istifade ederek Sivas kentini kolayca ele geçirmiştir. Selçuklu ordusunun merkezi olan Sivas'ta bulunan tüm silahları, aletleri ve makineleri yok ederek kentin surlarını da yıkmışlardır. Kentte bulunan erzağa da el koyan Moğol askerleri, Sivas'ı yakıp yıktıktan sonra Kayseri kentine doğru ilerlemeye başlamıştır. Kayseri'de yaşayan halk, özellikle Ahilerin yönettiği bir savunma ile Moğol ordusuna karşı direnmiş ve bu direniş yaklaşık 2 hafta kadar sürmüştür. Moğollar bu direniş karşısında kenti alma fikrinden vazgeçmeye ve geri çekilmeye başlamışken Ahiler içerisindeki bir gurubun ihaneti sonucunda Moğol ordusu kente geri dönmüş ve büyük bir yağma hareketi başlatmıştır.¹³⁵ Kayseri'deki yağma ve yıkımın ardından Moğol ordusu bu kez de

¹³² Mehmet Ali Çakmak, *II. Gıyaseddin Keyhüsrev Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti: Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara, Grafiker Yayınları, 2012, s. 406.

¹³³İbn-i Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l- Umuri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*, s.501; Ayrıca bkz. Coşkun Alptekin, *Türkiye Selçukluları: Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, Çağ Yayınları, 1992; Ramazan Şeşen, *İslam Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, İsar Vakfı Yayınları, 2012, s. 515; Ebü'l-Ferec İbnü'l – İbri, *Târîhu Muhtasari' d- Düvel*, s.20.

¹³⁴Ömer Subaşı, "Kartlis Tskhovreba'ya Göre Moğolların Kafkasya Siyaseti ve Köseadağ Savaşı, Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Köseadağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali", ed: Abdullah Kaya, *CÜASAM*, Sivas 2018, s. 105.

¹³⁵ Dilber İlimli Usul, *Selçuklular Zamanında Kayseri'de İlimi ve Kültürel Faaliyetler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007, s.28; Köseadağ Savaşı için bkz. Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, II, s. 173-176.

Erzincan'a yürümüş ve aynı şekilde kentteki halkı katledip yağma ve yıkıma devam etmişlerdir.¹³⁶

Moğol ilerleyişi devam ederken Mühezzibüddin Ali, yanına Amasya Kadısı Fahreddin'i de alarak Moğollarla barış yapılması için Erzurum'a gitmiş ve Baycu Noyan ile görüşmüşlerdir.¹³⁷ Bu görüşmenin ardından Baycu Noyan barışın yapılmasını kabul etmiş, Selçuklu Devleti'nin Moğol İmparatorluğu'na her yıl ödeyeceği vergileri belirlemiş ve bu bedelleri kabul ettirmiştir. Buna göre Selçuklular, Moğollara her yıl 360.000 dirhem nakdi vergi ödeyecektir. Ayrıca, yıllık ödenmesi gereken aynı vergiler de 10 bin koyun, 1000 adet büyükbaş hayvan ve 1000 adet yük devesi olarak belirlenmiştir.¹³⁸

Kösedağ Savaşı ile ağır bir yenilgi yaşayan Selçuklu Devleti, kısa bir süre içerisinde Moğollara tabi bir devlet haline gelmiş ve Anadolu toprakları da Moğollar tarafından işgal edilmiştir. Kösedağ Savaşı'nda alınan yenilgi Selçuklu Devleti'nin fiilen yok olmasına neden olmuştur. Bu yenilgi sonucunda Selçukluların devlet yapısı fiziki olarak çökmüş ve ayrıca Anadolu'da yaşayan halk ta ağır bir darbe alarak ruhi bir çöküntü içerisine girmiştir. Şimdiye kadar Selçuklular döneminde huzurla yaşayan halk, artık Moğollardan gelecek olan ölüm tehlikesinin korkusu altında ezilmektedir. Halk ya malını mülkünü satıp başka şehirlere kaçarak Moğol saldırılarından kurtulmaya çalışmış ya da yaşadıkları şehirlerdeki kalın ve yüksek savunma kalelerinin onları koruması için dua etmişlerdir.¹³⁹

II. Gıyaseddin Keyhusrev 1246 yılında öldüğünde Selçuklu devlet adamları, onun yerine oğulları II. İzzeddin Keykavus, II. Alâeddin Keykubad ve Rükneddin IV. Kılıç Arslan¹⁴⁰ arasında kimin seçileceğini belirlemek için toplanmış ve tahta II. İzzeddin Keykavus'un çıkması konusunda görüş birliğine varmışlardır. Bu sırada Moğol Devleti'nde de bir yönetim değişikliği hasıl olmuş ve yeni seçilmiş olan Güyük Han'ın tahta çıkış töreni için düzenlenecek kurultaya II. İzzeddin Keykavus Selçukluların yeni sultanı olarak davet edilmiştir. Civar beldelerdeki devletler tarafından gerçekleştirilmesi

¹³⁶İbn- i Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l- Umuri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*, s.502.

¹³⁷ Abdullah Kaya, "İlhanlıların Türkmen Beylerine Karşı Politikası", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzincan 2013, VI (2), s.301.

¹³⁸ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2014, s.445-446

¹³⁹ Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyasü'd-din Keyhüsrev ve Devri*, Ankara, TTK Yay, 2014, s.101.

¹⁴⁰ İbnü'l- Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, Tercüme ve Notlar Mustafa Alican, İstanbul, Kronik Kitap, 2017, s.106.

muhtemel saldırılara karşı II. İzzeddin Keykavus'un Karakorum'daki kurultaya katılması devlet büyükleri tarafından doğru bulunmamış ve kendisini temsilen Rükneddin'in gitmesinin daha doğru olacağı kararı alınmıştır.¹⁴¹

Karakorum'daki kurultaya giden Rükneddin IV. Kılıç Arslan, burada tahta yeni çıkan Moğol hükümdarı Güyük Han tarafından saltanat yarlığı olarak Selçuklu tahtına çıkacağı kararı ile geri dönmüştür. Güyük Han'ın, II. İzzeddin Keykavus'u tanımayarak kardeşi Rükneddin IV. Kılıç Arslan'ı hükümdar göstermesi aslında Altın Orda Hanı Batu Han'dan destek gören Selçukluları kendi himayesi altına almak istemesinden kaynaklanmaktadır. Bu planını harekete geçiren Güyük Han, Rükneddin IV. Kılıç Arslan'a yaklaşık 2.000 kişilik bir Moğol birliği vererek kendisini Anadolu'ya geri göndermiştir.¹⁴²

Moğolların desteği ile Anadolu'ya dönen Rükneddin IV. Kılıç Arslan, bölgeye vardığında tahtta bulunan kardeşi II. İzzeddin Keykavus'a karşı bir isyan hareketi başlatmıştır. Bunun üzerine II. İzzeddin Keykavus, ordusunu toplayarak 14 Haziran 1249 tarihinde kardeşinin emrindeki ordu ile Ruzbeh Ovası'nda karşılaşmış ve Rükneddin IV. Kılıç Arslan bu savaşta yenilerek kardeşinin hükümdarlığını tanımak durumunda kalmıştır.¹⁴³ İki Selçuklu hükümdarının savaşına son vermek isteyen Celâleddin , savaş sonunda hem II. İzzeddin Keykavus hem Rükneddin IV. Kılıç Arslan ve hem de II. Alâeddin Keykubad'ı aynı anda Türkiye Selçuklu hükümdarları olarak ilan etmiş kendisini de bu üç hükümdarın atabeği olarak atamıştır.¹⁴⁴

Bu üçlü hükümdarlık ilanının ardında II. İzzeddin Keykavus'a Konya merkez olmak üzere Ankara, Aksaray, Antakya şehirleri ile Anadolu'nun batı kısmındaki topraklar; Rükneddin IV. Kılıç Arslan'a ise Erzurum, Erzincan, Sivas, Malatya, Kayseri ile Anadolu'nun doğusundaki topraklar verilmiştir. II. Alâeddin Keykubad bu dağılım içerisinde en önemsiz kentleri almak durumunda kalmıştır. Dağılımın ardından okutulan hutbelerde ve basılan sikkelerde her 3 hükümdarın da adı geçmiş ve bu şekilde Selçuklu Devleti çoklu bir yönetime başlamıştır. Moğol tahtında gerçekleşen bir başka değişiklik sonrasında Güyük Han'ın ardından Mengü Han tahta geçmiş ve taht töreni kurultayına Moğollar yeniden II. İzzeddin Keykavus'u davet etmiştir. Karakorum'a doğru yola

¹⁴¹ İbn-i Bibi, *el-Evâmirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iyye Selçukname*, s.19.

¹⁴² Aydın Taneri, "Celâleddin Karatay", *DİA*, İstanbul 1993, XXIV, s. 251

¹⁴³ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iyye Selçukname*, s. 19-22.

¹⁴⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 466-470; Üç kardeşin ortak saltanatı için bkz. Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, II, s.202- 203.

çıkan II. İzzeddin Keykavus, Sivas'a vardığında halkın kardeşi Rükneddin IV. Kılıç Arslan'a kendisinden daha fazla bağlı olduğunu gördüğünde Celâleddin Karatay'ın vefatını bahane etmek suretiyle Karakorum'a gitmekten vazgeçip yerine diğer kardeşi II. Alâeddin Keykubad'ın gitmesini sağlamıştır.¹⁴⁵ Moğol topraklarına doğru yola çıkan II. Alâeddin Keykubad ise henüz saraya dahi varamadan yolda öldürülmüştür.

Yaptığı plan sonucu kendisine rakip olan kardeşlerinden birini öldürerek yoluna devam eden II. İzzeddin Keykavus, bu hamlesinin ardından Kayseri'ye yerleşmiş ve burada bir takım kötü alışkanlıklara bulaşmıştır. Rükneddin IV. Kılıç Arslan, kardeşi II. İzzeddin Keykavus'un yakalandığı bu kötü alışkanlıkları bahane olarak göstererek tekrar tahtta hak iddia etmiştir. İki kardeşin 1255 yılında tuttuğu savaşında galip gelen taraf II. İzzeddin Keykavus olmuş ve Rükneddin IV. Kılıç Arslan esir düşerek Uluborlu'da hapis hayatı yaşamaya başlamıştır.¹⁴⁶

Rükneddin IV. Kılıç Arslan'ın mağlubiyetinin ve hapse düşmesinin ardından II. İzzeddin Keykavus, Selçuklu hükümdarlığını daha da sağlamlaştırmış ve devlet adamları arasında idareyi paylaşırma çalışmalarına başlamıştır. İlk iş olarak Kadı İzzeddin'i vezir olarak atamıştır. Bu sırada Moğol İmparatorluğu'nda Mengü Han kardeşi Hülâgû'yü İlhan ilan etmiş ve Kafkasya, Suriye, Mısır, İran, Irak ve Anadolu topraklarını kendisine bağlamıştır. Bu gelişme, Anadolu coğrafyasının gelecekteki kaderi üzerinde büyük etkiler yaratacaktır. Atanmasının ardından hemen harekete geçen Hülâgû, sırasıyla Diyarbakır, Meyyafarikin, Resulayn, Suruç son olarak ta Harran kentlerini birer birer ele geçirerek kendisine çok yüklü miktarda ganimet toplamıştır.¹⁴⁷ Diğer taraftan Baycu Noyan ise, komutasındaki Moğol ordusu ve askerlerin aileleri ile birlikte Anadolu topraklarına girmiş ve maiyetinde bulunan kişiler için kışlak ve yaylak yer talep etmiştir. Moğolların, askerleri, onların aileleri ve malları ile Anadolu'ya girerek toprak talebinde bulunmaları büyük ihtimal onların bu bölgede kalıcı olarak yaşamak arzularını göstermektedir. II. İzzeddin Keykavus, Moğollar karşısında duramayacağını düşünerek barış yoluna gitmeyi ve Moğollara istediklerini vermeyi

¹⁴⁵Mehmet Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, Ankara, Birleşik Yayınları, 2010, s. 79

¹⁴⁶İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iyye Selçukname*, s. 133-136.

¹⁴⁷Ömer Tokuş, "Moğol Hâkimiyetinde Anadolu ve Anadolu Moğol Noyanlarının İsyanları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C:XXVII (230), 2017, s.184.

planlarken çevresindeki devlet adamlarının kışkırtması sonucu bu fikrinden vazgeçmiş ve Moğollara karşı bir sefer başlatmaya karar vermiştir.¹⁴⁸

II. İzzeddin Keykavus, ordusu ile 1256 yılında Konya’da konuşlanmış, bu sırada Moğol birlikleri üzerine gönderdiği bir grup asker, Aksaray Sultan Han’da 14 Ekim’de giriştiği saldırıda yenilgiye uğramıştır. II. İzzeddin Keykavus, Moğollara karşı yapmış olduğu bu saldırının karşılıksız bırakılmayacağını anlamış ve Konya’dan kaçarak Antalya’ya doğru ilerlemeye başlamıştır.¹⁴⁹ Bu sırada tüm Moğol ordusu Konya’ya varmış, şehri yağmalamaya başlamış ve ancak Selçuklu hazinesinin başı olan Nizameddin’in gönderdiği yüklü miktardaki parayı aldıktan sonra yağmayı durdurmuştur.

Konya’nın Moğollar tarafından işgal edilmesi ve II. İzzeddin Keykavus’un şehri terk ederek Antalya’ya kaçmasının ardından Selçuklu Devleti’nin tecrübeli devlet adamları, Borgulu (Uluborlu)’da tutsak olarak hayatına devam eden Rükneddin IV. Kılıç Arslan’ı hapisten çıkarmış ve kendisini 1257 yılında Selçuklu hükümdarı olarak başa getirmişlerdir. Bu sırada II. İzzeddin Keykavus Antalya’dan ayrılarak İznik’e gitmiş ve burada Bizans İmparatoru Laskaris’in himayesi altına girmiştir.¹⁵⁰

Komutasındaki birliklerle Anadolu’daki ilerleyişine devam eden Baycu Noyan, bir yandan da bu topraklarda barışı sağlamak için uğraşmıştır. Fakat Hülâgû’nün Bağdat’a ilerleme planını öğrenince emrindeki ordu ile birlikte Anadolu’dan ayrılarak Hülâgû’ye katılmıştır. Bu gelişme üzerine Antalya’dan İznik’e geçmiş olan II. İzzeddin Keykavus, Moğol ordusunun durmasını fırsat bilerek Konya’ya gelmiş ve Bizanslıların kendisine verdiği desteğe güvenerek 1257 yılında yeniden kendisini Selçuklu hükümdarı ilan etmiştir.¹⁵¹

İki kardeş arasında yeniden başlayan taht mücadelesinde II. İzzeddin Keykavus Bizanslılardan destek alırken Rükneddin ise Moğollara yaklaşarak Hülâgû’dan kendisine destek vermesini istemiştir. Bu talebe olumlu cevap veren Hülâgû, Rükneddin’e kendisinin Selçuklu hükümdarı olduğunu gösteren bir yarlık göndermiştir, fakat iki kardeşin arasındaki mücadele daha da şiddetlenince Hülâgû çareyi iki kardeşi de huzuruna çağırarak bulmuştur. 1258 yılında Hülâgû’nün başkanlığında yapılan

¹⁴⁸ Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s. 31-32.; İbni-i Bibi, *el-Evâmirü’l-Ala’iyye fi’l-Umuri’l-Ala’iyye Selçukname*, s.259.

¹⁴⁹ İbn Bibi, *el-Evâmirü’l-Ala’iyye fi’l-Umuri’l-Ala’iyye Selçukname*, s. 144-148.

¹⁵⁰ İbn Bibi, *el-Evâmirü’l-Ala’iyye fi’l-Umuri’l-Ala’iyye Selçukname*, s. 19-20.

¹⁵¹ Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s.33-34

görüşmeler sonucunda Rükneddin, merkezi Tokat olmak üzere Erzurum, Sivas ve Moğolların kontrol ettiği topraklara kadar olan bölgeyi almıştır. II. İzzeddin Keykavus ise merkezi Konya olmak üzere Kızılırmak'ın batısından başlayarak Bizans Devleti'nin sınırlarına kadar olan toprakları almıştır. Bu paylaşım sonucunda iki kardeş te aralarında barış imzalamıştır.¹⁵²

II. İzzeddin Keykavus'un ardından Selçuklu tahtına Moğolların da desteği ile Rükneddin IV. Kılıç Arslan çıkmıştır. Moğolların istilaları sırasında Anadolu'ya kaçan Türkmenler, Mehmet Bey'in önderliğinde Moğollara karşı bir ayaklanma başlatsa da Rükneddin IV. Kılıç Arslan'ın orduları tarafından durdurulmuş ve Mehmet Bey, Hülâgû'ye itaatini bildirmiştir.¹⁵³

1266 yılına gelindiğinde Rükneddin IV. Kılıç Arslan'ın öldürülmesi sonucunda Selçuklu tahtına daha çocuk denecek yaşta olan III. Gıyaseddin Keyhusrev getirilmiştir. Fakat yaşından olayı hükümdarlık yapamayacak durumunda olduğundan Moğollar Muinüddin Pervane'yi III. Gıyaseddin Keyhusrev'e vekil olarak atamıştır.¹⁵⁴

III. Gıyaseddin Keyhusrev'in ardından Selçuklu tahtına II. Mesud geçmiştir. Onun da ölümüyle birlikte artık Anadolu'da Selçuklu Devleti'nin hiçbir gücü ya da varlığından bahsedilmemiştir.¹⁵⁵ Yaşananlara bakıldığında Selçukluların Anadolu'daki otoritesini çok daha önce kaybettiği görülmektedir. II. İzzeddin Keykâvus'un ardından tahta geçen Selçuklu hükümdarları aslında daha çok bir sembol olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden de aslında devletin devamlılığını bu sembol hükümdarlar değil, devlette görev alan tecrübeli devlet adamları sağlamıştır. Vezir Muineddin Pervâne'nin 1277 yılında ölmesinin ardından Selçuklu Devleti'nin yıkılış dönemi başlamış ve ardından 1288 yılında son vezir Fahreddin Ali'nin ölümünün ardından Selçuklu Devleti tamamen Moğolların idaresi altına girmiştir.¹⁵⁶

1.3 İlhanlılar

1.3.1 Hülâgû Han ve İlhanlıların Kuruluşu

Moğolların İran'ı tamamen ele geçirmelerinden 20 sene sonra yönetim, Mugan ve Arran'da askeri ve Acem diyarı ile Horasan'da vergi hükümeti şeklinde iki farklı

¹⁵² İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iyye Selçukname*, s.582- 583.

¹⁵³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.514-515.

¹⁵⁴ Yasemin Aktaş, "Anadolu Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Saltanatının İlk Yılları", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, (55), s. 197.

¹⁵⁵ İbnü'l- Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s.120.

¹⁵⁶ Aksarayî, *Müsameretül-Ahbâr*, s. 174.

hükümet sistemi olarak devam etmiştir. Bu durumun değişmesinden yana olan Moğollar, her iki hükümeti de birleştirerek düzenli bir siyasi iktidar kurulmasının en doğrusu olacağına karar vermişler ve bu doğrultuda çalışmalara başlamışlardır.¹⁵⁷

Dönemin Moğol hükümdarı Mengü Han, büyük kurultayda han seçildikten ve bir süre dış düşmanlarla savaşarak onları etkisiz hale getirdikten sonra hem Doğu hem de Batı'ya düzenlemeyi planladığı seferler için harekete geçmiştir. Bu yolda en büyük desteği kardeşi Hülâgû'den alacağını düşünmüştür çünkü Hülâgû'de tam anlamıyla bir imparator ve fatih olma yeteneğini görmüştür.¹⁵⁸ Bütün bir cihana söz geçirebilecek bir hükümdar vasfını taşıdığını düşündüğü Hülâgû'yü 1252 yılında çağırarak kendisine Batıdaki ülkelerin fethi görevini vermiştir. Diğer kardeşi Kubilay'ı ise Doğu topraklarına göndermiştir.¹⁵⁹

İlhanlılar, başlangıçta Moğol Devleti'ne bağlı bir hanedan olarak tarih sahnesine çıkmış olup, Cengiz Han'ın torunu Hülâgû tarafından kurulmuştur.¹⁶⁰ 1256 yılında kurulan ve Büyük Moğol Hanlığı'na bağlı olan İlhanlılar, 1295 yılında bağımsız hale gelmişlerdir.

Merkezi İran olan ve Azerbaycan bölgesinde kurulan İlhanlı Devleti, tüm bu Yakındoğu coğrafyasının dengelerini değiştirerek mevcut siyasi güçlerin de değişmesine neden olmuştur. Bu yeni devletin kurulduğu bölgenin önem kazanmasından dolayı Anadolu eski gücünü ve önemini kaybetmiş, tüm dengeler Arap ve İran coğrafyası çevresinde kurtulmaya başlamıştır. İlhanlı Devleti'nin kurulduğu topraklar aslında eskinin en görkemli devleti olan Abbasi İmparatorluğu'nun ve onlardan daha öncesinde de Sasani İmparatorluğu'nun kurulduğu topraklardır. Bu yüzden de bu topraklarda geçmişten gelen güçlü ve derin bir devlet tecrübesine sahip pek çok zümre bulunmaktadır. Ayrıca bu bölgenin tarihi kültürü de oldukça zengindir. Moğollar bu toprakların önemimin farkında olduklarından İran'a ilk geldiklerinde bu bölgede yaşamaya devam eden bu zümreyi dışlamak yerine onları kendi yöneticilerine destek vermeleri için devlette önemli görevlere getirmişlerdir.¹⁶¹

¹⁵⁷ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.337.

¹⁵⁸ Fazlullah, *Câmiut-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s.13.

¹⁵⁹ Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s.497-498.

¹⁶⁰ Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s.477-479.

¹⁶¹ İlhan Erdem, "Olçaytu Han'ın Ölümüne kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-kültürel Gelişmeler ve Yakındoğu'ya Etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2000, XX (31), s.8.

Moğolların XIII. yüzyıldan itibaren Yakınoğu coğrafyasına adım atmaları ve tıpkı Anadolu'da olduğu gibi burada da yağma ve talan politikalarına devam etmeleri, İslam Dünyası ve Türkler açısından hem büyük bir yıkımdır hem de aynı zamanda büyük bir değişimin de öncüsü olmuşlardır. Yakınoğu medeniyetinin en önemli şehirleri yıkılmış, yok edilmiş, yağmalanmış, tüm manevi değerler adeta ayaklar altına alınmıştır. Neredeyse 50 yıl süren bu istilanın ardından Yakınoğu'da yine Moğollar tarafından yeni bir devletin kurulması, bu bölge için yıkım getirdiği gibi aynı zamanda bir gelişim ve imar sürecine girileceğinin de habercisi olmuştur.¹⁶²

İlhanlı Devleti'nin kurulduğu yıllarda Anadolu tıpkı geçmişte olduğu gibi yine pek çok yönden zengindir özellikle ihraç ettikleri maden, kumaş, halı-kilim, buğday, büyükbaş ve küçükbaş hayvan, meyve ve narenciye ürünleri oldukça değerlidir. Avrupalı gezgin Marco Polo, 1272 yılında Anadolu'dan geçerken seyahatnamesinde, bu bölgede dünyanın en iyi atlarının, kumaşlarının, halı ve kilimlerinin üretildiğini yazmıştır. Yine aynı yıllarda Ayas, Anadolu'nun yabancılara açılan kapısı konumundadır. Bölgeye gelen Venedikli ve Cenevizli tüccarlar, Ayas'tan Tebriz'e kadar uzanmaktadırlar. Ayrıca Anadolu'ya İran üzerinden gelen tacirler de satacakları malları önce Ayas'a getirmiş ve diğer ülkelere satışını yine buradan yapmışlardır.¹⁶³

Azerbaycan'da kurulan İlhanlı Devleti, en güçlü dönemlerini Hülâgû Han ile Ebu Said Bahadır'ın yönetimi altındaki yıllarda yaşamıştır.¹⁶⁴ Devletin sınırları, güneyde Mersin'den başlayarak tüm Akdeniz dahil şeridini kapsayan İskenderun, Halep, Bağdat, Basra kentlerini de içine alarak İran Körfezi'ne ulaşmaktadır. İran Körfezi'nin kuzey sahilinden devam eden sınırlar, İndus Nehri'nin Umman Körfezi'nde döküldüğu yere kadar uzanmıştır. Doğudaki İlhanlı sınırı İndus Nehri ile çizilmiştir. Kuzeyde ise Pamir Dağları'na kadar uzanmaktadır. İlhanlıların kuzey sınırları ise Kabil, Herat, Rey kentlerinden Hazar Denizi'nin güneyine kadardır. Ardından Tiflis, Trabzon üzerinden tüm Karadeniz sahil çizgisi boyunca uzanan sınırlar en son Zonguldak'a kadar gelmektedir. İlhanlı Devleti'nin bu sınırları içerisinde bulunan en önemli şehirleri ise

¹⁶²W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, İzah ve Düzeltmelerle beraber yay. M. Fuad Köprülü, Ankara, Diyanet Yay., 1981, 5. Baskı, s.60-62

¹⁶³ İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2003, XXII (33), s.62.

¹⁶⁴ Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s.495- 497.

Şiraz, Meraga, Rey, Tebriz, Sultaniye, Erzurum, Sivas ve Konya olarak sayılmaktadır.¹⁶⁵

İlhanlılar zamanında özellikle İran'da ticaret çok önemli bir ekonomik unsur haline gelmiştir. Yakındoğu'da canlanan ticari faaliyetlerin sonucunda hem Uzakdoğu hem de Avrupa arasında bilgi alışverişi ve ulaşım gelişmiştir. Bu gelişimin sonucunda ise tüm bölgede ticari faaliyetler artmış, kültür ve sanat alanında önemli yenilikler yaşanmıştır. İtalyan tacirler Tebriz'de koloniler kurmaya başlamıştır. Hindistan ve Uzakdoğu arasında gerçekleştirilen ticari faaliyetlerde İlhanlılar önemli bir rol oynamışlardır. Avrupalı gezginler yazılarında Tebriz kentini farklı ve çok sayıda ticari malların varlığından dolayı dönemin en zengin kenti olarak anlatmışlardır. Bu dönemde Anadolu ise aslında neredeyse tüm ticari yolların kesişme ve birleşme noktası olarak görülse de İlhanlılar bu yollardan elde edilen gelirlerin tamamını kendi kontrolleri altına aldıkları için bu yeni gelişmelerden yeterince faydalanamamıştır.¹⁶⁶

İlhanlı topraklarında kullanılan ana dil Moğolcadır. Moğolca haricinde Türkçe ve Farsça dilleri de yaygın şekilde kullanılmıştır. İlhanlı Devleti'nin kurulmasının ardından bölgede yaklaşık X. Yüzyıldan bu yana süren Türk göçlerine ilave olarak yeni Türk boylarının göçleri de başlamış ve böylelikle farklı Türk boyları Anadolu'nun ve Yakındoğu coğrafyasının hızla Türkleşmesinde önemli rol oynamışlardır. Yakındoğu'daki Moğol istilasının en önemli olumlu yanı, Cengiz Han soyundan gelenler tarafından kurulmuş olan İlhanlı Devleti'nin ve Altın Orda Hanlığı'nın Türkleşerek İslamiyet'i kabul etmesidir.¹⁶⁷

Moğol istilasının öncesinde Anadolu'da oldukça yaygın olan ticari faaliyetler, Moğolların gelmesinin ardından da devam etmiştir. Fakat en önemli değişiklik ticaret yollarında kazanılan gelirlerin el değiştirmesi ve güzergâhların farklı yönlere evrilmesi olmuştur. İlhanlıların kurulduğu topraklara yakın olan Anadolu kentleri, bu dönemde çok büyük değişimler yaşamış, zenginlikleri artmıştır. Aynı zamanda XIV. yüzyılın başlarından itibaren Akdeniz ticareti de canlanmaya başlamış, bunun sonucu olarak Batı Anadolu kentleri de bu gelişmeye ayak uydurmuşlardır. İlhanlıların tarih sahnesinden

¹⁶⁵ Selami Sönmez, *İlhanlı Medreseleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1987, s.10. Ayrıca bkz. Taşkın Deniz, "Yeni Umutların Işığında Tarihi İpek Yolu Coğrafyası", *Marmara Coğrafya Dergisi*, 2016, (34), s. 197.

¹⁶⁶ Abdulkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, s.102-105

¹⁶⁷ M. Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, Haz. Y. Kanar, İstanbul, Endülüs Yay., 1991, s.260-286.

çekildiği döneme kadar İran coğrafyası, Batı ve Doğu tüccarlarının buluşma noktası olmuştur.¹⁶⁸

XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Cengiz Han tarafından batıya doğru başlatılan istila, Ortadoğu’da 1256 yılında Hülâgû Han tarafından kurulan ve 1335 yılında fiilen sona eren Moğolların devamı olan İlhanlı Devleti’nin son bulmasıyla tamamen çözülmüştür. Siyasi, ekonomi ve sosyal alt yapısını yitiren bu geniş çaplı işgal artık etkisiz hale gelmiştir. Ebu Said Han döneminde devleti sarsan iç çekişme ve 1335 yılında İlhan’ın evlat bırakmadan ölümü devleti de parçalayarak sona erdirmiştir.¹⁶⁹

1.3.2. Alamut’un Ele Geçirilmesi:

Alamut Kalesi, İran Kazvin bölgesinin kuzeydoğusunda¹⁷⁰ bulunan Elburz Dağları’nın üzerine kurulmuş olan müstahkem bir kaledir. Uzun yıllar boyunca Haşhaşilerin kontrolünde olan ve kalıntıları günümüze kadar ulaşmış bulunan Alamut Kalesi’nin adı Kartal Yuvası¹⁷¹ anlamına gelen Âlûh ve Âmût sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuştur.¹⁷²

Haşhaşi lideri Rükneddin, Hülâgû’nun kendisine yolladığı elçilerin ve habercilerin gelip gitmelerinden hiçbir şekilde etkilenmemiştir. Emri dikkate almayan Rükneddin sırf Hülâgû’nün istediğini yapıyormuş gibi görünmek amacıyla içerisinde tahıl dahi olmayan 5 boş kaleyi boşalttırıp kale duvarlarına da dokunmayarak sadece kapılarının sökülmesini emretmiştir. Bunları yaparak zaman kazanacağını düşünen Rükneddin’i güvenilir bulmayan Hülâgû ise, 1256 yılının Eylül ayında Harrakan’da bulunan Rükneddin’in kontrolü altındaki kalelere saldırmak ve Haşhaşilerin yaşadıkları yerleri yok etmek amacıyla saldırı hazırlıklarına başlamıştır. Bir yandan da Irak ve diğer bölgelerdeki askerleri de Harakkan’da toplamıştır.

Hülâgû, Harrakan’a vardığında Rükneddin’e bir kere daha elçiler göndermiş ve kendisine saldırmak için yola çıktığını, affedilmez suçlar işlediğini bildiğini, öne sürdüğü bahanelerinin farkında olduğunu, buna rağmen doğru yolu seçerek kendisinin himayesi altına girerse tüm bu suçlamalardan vazgeçip “*Olan oldu*” diyerek kendisini

¹⁶⁸ Erdem, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları”, s.65

¹⁶⁹ Muammer Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Moğol Hâkimiyeti*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005, s.96.

¹⁷⁰ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.324.

¹⁷¹ Yazar, *İslam Tarihinin 200’ü*, s. 141.

¹⁷² Abdülkerim Özaydın, “Alamut”, *DİA*, Ankara 1989, II, s. 336-337

affedeceğini ve hatalarını görmezden gelerek ne isterse yerine getireceğini bildirmiştir.¹⁷³

Rükneddin ise yine elçileri ciddiye almayıp Hülâgû'ye başka yalanlar söyleyerek zaman kazanmaya çalışmıştır. Kontrolü altında bulunan tüm kaleleri ve yerleşim yerlerini yıkacağını ama bunun için kendisine 1 yıl zaman verilmesini ve bu süre içerisinde de geçmişten beri yaşadığı Alamut, Lammasar ve Lal kalelerinin yıkılmasını istemediğini, diğer kaleleri ise derhâl teslim edeceğini söyleyerek¹⁷⁴ Hülâgû'ye yalvarmıştır. Sözünü tutacağını ispat etmek için de Girdkuh ve Kuhistan bölgelerinin hükümdarlarına birer yazı göndermiş ve en kısa zamanda gelerek Hülâgû'ye olan bağlıklarını göstermelerini istemiştir. Hülâgû artık daha fazla zaman kaybetmek istemediği için Rükneddin'e bir elçi daha göndermiş ve Alamut Kalesi'nden inmesini emretmiştir. Rükneddin, kış mevsiminin gelmesi ile yağacak karın oluşturacağı koşullardan yararlanmak için yine Hülâgû'yü oyalamaya çalışmış ve Hülâgû'ye kendisine saldırmaması için yalvarmıştır. Zaman kazanmak için Hülâgû'ye oğlunu ve 300 askeri rehin göndermeyi teklif etmiş ve tüm kaleleri yıkmayı kabul etmiştir. Hülâgû bu teklifi kabul etmiş ve yerine gelmesi için Abbasâbad'a giderek burada beklemeye başlamıştır. Moğol askerleri ise kaleleri kuşatmayı bırakmışlardır.¹⁷⁵

Rükneddin, belirlediği sürenin sonunda oğlu olduğunu iddia ettiği 7-8 yaşlarındaki bir çocukla birlikte yönetiminde bulunan ve itibarı olan bazı devlet büyüklerini Hülâgû'ye göndermiştir. Hülâgû, Rükneddin'in yine bir oyun oynamaya çalıştığını düşünmüş ve gelen çocuğun Rükneddin'in oğlu olmadığını anlamıştır. Fakat bunu kanıtlaması için bazı delillere ihtiyaç duymuştur. İşin gerçeğini daha önceden kendisine gelen Rükneddin'in kardeşi Şehinşah'a ve diğer devlet görevlilerine soran Hülâgû her herhangi bir delil elde edememiştir.¹⁷⁶

Her ne kadar Hülâgû, olayın bir yalandan ibaret olduğunu ve çocuğun Rükneddin'in oğlu olmadığını anlasa da anlamazlıktan gelerek çocuğa hediyeler vermiş ve kibarca ağırlamıştır. Bunun üzerine rahatlayan Rükneddin, Hülâgû'ye elçiler göndererek kardeşi Şehinşah'ı, vezirini ve diğer devlet görevlilerini kendisine geri

¹⁷³ Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s.505-506

¹⁷⁴ Demet Doğan Us, *Zeynüddîn b. Hamdullâh Müstevfi-yi Kazvî'nin Zeyl-i Târîh-i Güzde İsimli Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2019, s. 8-9.

¹⁷⁵ Abdulkadir Yuvalı, "Hülâgû", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, s.473-475.

¹⁷⁶ Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s.508.

vermesi için Hülâgû'ye yalvarmıştır. Hülâgû, Rükneddin'in kardeşi Şehinşah'ı serbest bırakmış ve yanına bir elçi vererek onu kardeşine geri göndermiştir. Elçi, Rükneddin'e 5 gün içerisinde teslim olmadığı takdirde Hülâgû'nün kendisine saldıracağını bildirmiş ve Hülâgû'ye geri dönerek Rükneddin'in her zamanki alışılmış yalanlarına devam ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine Hülâgû, Rükneddin'in oyunlarına devam ettiğinden ve hile yapmaya çalıştığında nemin olmuş ve saldırı hazırlıklarına başlamıştır.¹⁷⁷

Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa* adlı eserinde Hülâgû'nün Alamut zaferini bir fetihname şeklinde anlatmaktadır. Haşhaşilerin lideri Rükneddin, Hülâgû'ye tüm kaleleri vereceğini söylese de kalenin komutanı olan Mukaddem el-Din bunu kabul etmeyip direniş başlatmıştır. Saldırının dördüncü gününe gelindiğinde Moğol ordusu mancınık kullanarak kaleye saldırmış ve kalede yaşayanlar bu durum karşısında daha fazla dayanamayacaklarını anlayarak Moğollarla barış yapmanın yollarını aramaya başlamıştır.¹⁷⁸

Rükneddin, Hülâgû'ye “*Sizin buralara kadar gelmiş olabileceğinize inanmıyordum. Bilseydim, size karşı koymazdım. Askerlerimiz ellerini silâhlardan çekip, ayak diremeyi bırakacaklar. Ben de bugün yarın kaleden aşağı inip ayağınızın toprağını gözlerime sürme yapacağım*” şeklinde haber göndermiş ve kaleden inmek için hazırlıklara başlamıştır. Fakat ertesi gün Rükneddin kaleden inerken Moğol saldırılarına karşı direnen bir grup fedai onun yolunu kesmiş ve kaleden inmesine izin vermemiştir. Direnişçilerle Rükneddin'in adamları arasında bir kavga çıkmış ve Rükneddin yaşanan bu olayın ardından Hülâgû'ye bir elçi göndererek “*Huzurunuzda varmak, bağlılığımı bildirip hediyelerimi takdim etmek için niyetlenmişim. Fakat askerlerimin çoğu benim bu isteğime karşı koyarak, kaleden çıkmaya kalkışırsam beni öldüreceklerini söyledi. Bu yüzden geliş planım suya düştü*” demiştir. Bunun üzerine Hülâgû kaleye son bir saldırı daha düzenleyerek kaleyi ele geçirmiş ve kaledeki kütüphaneyi de ateşe vermiştir.¹⁷⁹

Hükümdarlığını Ortadoğu'da yayma niyetinde olan Hülâgû, Bağdat seferine başlamadan önce 1256 yılında Haşhaşiler'e karşı bir sefer düzenlemiş ve alınamaz

¹⁷⁷Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s.417.

¹⁷⁸Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 519-521.

¹⁷⁹ Yuvalı, “Hülâgû”, XVIII473-475; ayrıca bkz. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 519-521; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't- Tevârih*(*İlhanlılar Kısmı*), s.23-24.

denen Alamut Kalesi'ni, kalenin altına açtırdığı tünellere doldurduğu petrol ve barutu patlatarak ele geçirmiştir.¹⁸⁰

Hülâgû'nün kimsenin giremediği Alamut Kalesi'ni ele geçirerek Bâtınilerin fitnesini İslam dünyasından tamamen kaldırması aslında daha öncesinden Bağdat halifesinden Bâtınilere karşı seferinde kendisine destek verilmesini talep edip herhangi bir yardım alamaması sonucunda gelişen bir olaydır.¹⁸¹

1.3.3. Bağdat'ın Düşüşü ve Abbasi İmparatorluğunun Sonu

Hülâgû, 1257 yılında Haşhaşileri ortadan kaldırmasının ardından, ordusunu Hemedan'a yerleştirmiş ve Bağdat'taki halife Müsta'sım Billah'a bir elçi göndererek Moğolların tabiiyetine girmeyi teklif etmiştir. Elbette ki halife bu teklifi reddetmiştir. Ardından İslam coğrafyasında bulunan emir ve sultanlara tebliğler göndererek Moğollara karşı cihad çağrısı yapmıştır. Eyyubilerin sultanı bu çağrıya olumlu cevap vermiş ve küçük bir birliği Bağdat'a göndermiştir. Bu gelişmeler karşısında Hülâgû 1257 Mart'ında ordusu ile birlikte Bağdat'a hareket etmiştir.¹⁸²

Diğer taraftan Baycu Noyan'a emrindeki askerlerle birlikte Dicle Nehri'nden geçme emri vermiştir. Hülâgû'nün amacı hiç kimsenin kayıklara binerek Basra'ya ve başka yerlere kaçmasına imkân bırakmamaktır. Baycu Noyan emri uygulamaya koymuştur. Kayıklardan bir köprü kurmak suretiyle nehrin bir kıyısından diğer kıyısına kadar geçit yerlerini kancalarla ve tellerle kapatır; böylelikle kimsenin yüzerek kaçması ya da yapılan hücum saldırısını başkalarına haber verme şansı kalmamıştır.¹⁸³

Hülâgû, sağ, sol ve orta olmak üzere 3 farklı kola ayırdığı ordusu ile Bağdat'ı dört bir yandan kuşatmıştır. Bu durumu gören Halife Müsta'sım 1258 yılı şubat ayında teslim olmuştur.¹⁸⁴ Hülâgû ile Halife arasında geçen diyalog kaynaklarda biraz farklılık gösterse de genel itibarıyla şu şekilde gerçekleşmiştir: Hülâgû, halifeye hürmet

¹⁸⁰Daha detaylı bilgi için bkz. Özgüdenli, "Moğollar", s.225-229.

¹⁸¹ Nazmi-zade Murteza, *Gülşen-i Hulefa Bağdat Tarihi 762-1717*, Tahlil ve Metin Tenkidi Mehmet Karataş, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. XCIV.

¹⁸² Abdulkadir Yuvalı, "Hülâgû", s.473.

¹⁸³ Solmaz, "Ermeni Müverrihlerine göre Moğollar", s.262.

¹⁸⁴ İbn-i Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye Selçukname*, s.218; Yuvalı, "Hülâgû", s. 474-475; teferruat için bkz. Ahmet Özdemir, "Müsta'Sım-Billâh", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, s.126-127; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, s. 133.

göstermekle birlikte “*Sen Allah mısın, insan mısın?*” diye sorar. Halife, cevaben “*Ben Allah'ın kuluyum, bir insanım*” der. Hülâgû sözüne devam eder: “*Bana söviüp saymayı, köpek diye hitap eylemeği ve bana yiyecek ve içecek bir şey vermemeyi sana Allah mı emretti? Öyle ise Allah'ın köpeği olan ben aç olduğumdan seni paralayacağım*”. Ve onu kendi eliyle öldürürken şu sözleri ilave eder: “*Bu vazifeyi başkasına bırakmayıp seni kendi elimle öldürmeliyim, senin için bir şereftir*”. Müsta’sım’ın oğullarından birini kendi oğluna öldürtür. İkinci oğlunu da Dicle Nehri’ne attırır. Halife için “*Birçok kanın dökülmesine bu adamın kibir ve azameti sebebiyet verdi. Gitsin, hesabını Allah'a versin. Bize gelince, biz bundan mes'ul olmayız.*” cümlelerini sarf ettiği söylenir. Hülâgû, Halife ve oğullarının ölümünün ardından şehrin ileri gelenlerini de öldürtür. Sonra da surları koruyan askerlerine, surlardan inip ahaliyi büyük ve küçük kimseyi sağ bırakmadan öldürmelerini emreder. Moğol askerleri hasatçıların başak tarlalarını orakla biçtikleri gibi, sayısız erkek, kadın, çocuk öldürmüşlerdir. Askerlerin kolları insanları boğazlamaktan halsiz düşünce geriye kalanların da ortadan yok edilmesi için kendilerine ayrıca ücret verilir. Bu nedenle hiç kimseye merhamet edilmeden herkes kılıçtan geçirilmiştir.¹⁸⁵

Çeşitli rivayetlere göre Bağdat’ta 40 gün boyunca devam eden yağma ve yıkım sonucunda 800 bin ile 2 milyon arasında insan katledilmiştir.¹⁸⁶ Hülâgû, Bağdat’a yaptığı seferde Baycu Noyan’ı huzuruna çağırılmış ve kendisini Anadolu hükümdarı gibi gördüğünü öne sürerek onu öldürtmüştür.¹⁸⁷

Bağdat’ın işgal edilmesinin ardından Dımaşk Meliki el-Melikü’n-Nâsır iki taraf arasındaki iyi ilişkileri denetlemek adına bir elçilik heyetini hediyelerle Hülâgû’ya göndermiş; elçiler Hülâgû’nun yanında yer alan Şîî âlim Nasîrüddîn-i Tûsî’nin yazdığı iddia edilen bir mektupla Dımaşk’a geri dönmüşlerdir.¹⁸⁸

Nitekim kaynaklarda zikredilen bu mektupla Hülâgû’nün Abbâsî halifesinin yalancılığından ve Bağdat’ın nasıl ele geçirildiğinden bahsettikten sonra el-Melikü’n-

¹⁸⁵ Solmaz, “Ermeni Müverrihlerine göre Moğollar”, s.263-264.

¹⁸⁶ Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbâsî Devleti’nin Yıkılışı: Cengiz ve Hülâgu Dönemleri 616-656/1219-1258*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997, s. 120-227.

¹⁸⁷ F. Yahya Ayaz, “Erken Dönem Memlük Tarihçilerinin Bağdat’ın Moğollar Tarafından İstilasıyla Alakalı Rivayet ve Yorumları”, *İslam Medeniyetinde Bağdat Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, 7/9 Kasım 2008, s.50.

¹⁸⁸ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, II, s. 88; ayrıca bkz: Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiü’t-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)* s. 39

Nâsır'dan Hülâgû'nun yanında mı yoksa onun karşısında olduğu sorusuna cevap vermesi istenmektedir.¹⁸⁹ el-Melikü'n-Nâsır'ın gönderdiği heyetin asıl amacı Hülâgû ile anlaşma yapmak suretiyle Bilâdüşşam'ı Moğollar'dan korumaya çalışmaları ise de Hülâgû Bilâdüşşam üzerine yürüme kararını çok önceden verdiğiinden heyet bu amaçlarını gerçekleştirememiş ve neticede Moğollar Bağdat'ın işgalinden kısa bir süre sonra Bilâdüşşam'a doğru harekete geçerek önce Meyyâfârikîn'i kuşatmış, ardından Harran, el-Cezîre, Âmid, Urfa ve Nusaybin'i ele geçirmişlerdir. Hemen akabinde Dımaşk'tan sonra Bilâdüşşam'ın önemli şehriden biri olan Halep Moğolların hedefi olmuştur. Moğollar'ın Bilâdüşşam'a yönelmelerinin ardından el-Melikü'n-Nâsır Moğollar'la ilişkilerini düzeltmek için son bir hamle daha yapmış ve dönemin önemli isimlerinden İzzeddin İbn Şeddâd'ı (ö. 684/1285) Meyyâfârikîn'i kuşatmış olan Hülâgû'nun oğlu Yeşmut'a göndermiş fakat bu girişiminden de herhangi bir sonuç alamamıştır.¹⁹⁰

657 (1259) yılının sonlarına doğru Halep önlerine gelen Moğol kuvvetleri kenti kuşatmışlardır. el-Melikü'n-Nâsır'ın Halep nâibi el-Melikü'l-Muazzam Turan Şah şehre kapanıp savunma yapılmasını emretmiştir. 658 (1260) yılı başların da Hülâgû Halep önlerine kadar gelmiş ve kuşatma iyice şiddetlenmiştir. Turan Şah'a elçiler göndererek şehrin teslim edilmesini isteyen Hülâgû, yazdığı mektupta:

“Siz Moğollar'ın karşısına çıkmak için çok zayıfsınız. Bizim asıl hedefimiz ise el-Melikü'n-Nâsır ve askerleriyle savaşmak. Şimdi bizim, birisi şehirde diğeri de şehrin kalesinde olmak üzere iki şahne¹⁹¹ atamamızı kabul edin. Biz de el-Melikü'n-Nâsır'ın askerleri üzerine yürümeye devam edelim. Şayet Müslümanlar karşısında zafer bizim olursa bütün şehirler gibi Halep de bizim elimize geçmiş olur, siz de Müslüman kanının akmasını engellemiş olursunuz. Şayet savaşı biz kaybedersek ve Müslümanlar zafer kazanırsa o vakit atadığımız şahneleri isterseniz serbest bırakırsınız isterseniz öldürürsünüz.”¹⁹² demek suretiyle Turanşah'a teklifini sunmuştur. Ancak Turanşah'ın bu teklifi kabul etmemesi üzerine Moğollar Halep'e saldırıyı başlatırlar. Güçlü

¹⁸⁹ Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, Cambridge University, Cambridge 1995, s.22.

¹⁹⁰ Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, s.23

¹⁹¹ Bir şehir veya bölgenin emniyet ve asayişinden sorumlu askerî vali (geniş bilgi için bkz. Merçil, “Şahne”, s. 292-93)

¹⁹² Aksarayî, *Müsameretül-Ahbâr*, s.40-41. Ayrıca bkz. Harun Yılmaz, “Dımaşk'ın En Zor Yılı: Şehrin Moğollar Tarafından İşgali (658/1260)”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2017, (37), s.76.

surlarıyla çevrili olmasına karşın Halep, kalabalık Moğol ordusunun şiddetli hücumlarının ardından 9 Safer 658 (25 Ocak 1260) tarihinde düşmüştür.¹⁹³

Moğollar, Halep'te de kendilerine karşı gelen şehirlerde olduğu gibi büyük bir katliam ve yağma gerçekleştirmişlerdir. Bu katliamdan ancak birkaç ev ile bazı kilise ve hankahlara sığınanlar kurtulabilmiştir. Yaklaşık beş gün devam eden kargaşadan sonra genel af ilân eden Hülâgû; şehirdeki yağmayı durdurur ve Müslümanların dini vazifelerini icra etmelerine, şehirde ezanın okunmasına ve namaz kılınmasına izin verilmiştir. Şehir ele geçmesine rağmen kalelerde direnişlerine devam eden birlikler de kısa bir süre sonra Moğollar'a teslim olmuştur. Halep'in kuşatması sırasında Dımaşk yakınlarındaki Berze'deki karargâhında olan el-Melikü'n-Nâsır'ın yanında Baybars el-Bundukdârî de bulunmaktadır (ki bu şahıs Mısır'da başa geçen Kutuz'dan kaçıp gelen Memlûkler'in önde gelen emirlerinden biridir). Kısa bir süre sonra ise el-Melikü'n-Nâsır kendisine yönelik Baybars'ın adının da geçtiği bir suikast hazırlığı iddiaları ortaya atılınca Dımaşk'a dönmüştür. Baybars ise önce Gazze'ye, oradan da Mısır'a yeniden anlaşmış olduğu Kutuz'un yanına gitmiştir.

el-Melikü'n-Nâsır, Halep şehrinin düştüğü haberini aldığı anda ise korkuya kapılarak Dımaşk'ı terk eder ve Filistin'e kaçmıştır. Nablus yakınlarına geldiğinde yanında Hama ve Humus melikleri bulunmaktadır ve Mısır'a elçi göndermek suretiyle Memlûkler'le anlaşmanın yollarını arar ancak beraberindeki emîrler arasında yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı onları terk edip Katya bölgesine çekilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Hama Meliki el- Mansûr Mısır'a giderek Memlûkler'e sığınır el-Melikü'n-Nâsır ise bir süre daha Filistin'de kaldıktan sonra emirlerinden birinin ihaneti sonucu Moğollar tarafından yakalanmış ve Tebriz'e Hülâgû'nun yanına gönderilmiştir.¹⁹⁴

Moğollar'a karşı koyacak askerlerin çoğu el-Melikü'n-Nâsır ile Dımaşk'tan ayrıldığından şehrin eşrafı savaşmadan şehri teslim etmeye karar vermiştir. Şehrin önlerine kadar gelen Moğol elçileri 17 Safer 658 (2 Şubat 1260) tarihinde Dımaşk'a girer ve ertesi gün öğlen namazından sonra Emeviye Camii'nde Hülâgû'nun fermanı okunmuştur.

Memlûk Sultanı Kutuz, Hülâgû'nün yaptığı tabiiyet çağrılarını aldırış etmeyerek savaş hazırlıklarına başladığı sırada doğuda Hülâgû'nün dönmesini gerektiren bir olay

¹⁹³ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, II, s. 242- 244.

¹⁹⁴ Harun Yılmaz, "Dımaşk'ın En Zor Yılı: Şehrin Moğollar Tarafından İşgali (658/1260)", s.79

meydana gelmiştir. Ağabeyi Büyük Han Mengü'nün, Songlara karşı düzenlediği sefer sırasında Çin'de öldüğü (12 Ağustos 1259)¹⁹⁵ haberini alan Hülâgû, merkez Karakorum'a hareket ederken yerine ordu komutanı olarak Ketboğa'yı bırakmıştır. Bu sırada Mengü'nün ölümü ve Hülâgû'nün bu sebepten dolayı bizzat yapılacak olan savaşa katılamaması Memlûkler için büyük bir fırsat yaratmıştır. Her iki taraf da savaş hazırlıklarını tamamladıktan sonra 1260'da Filistin toprağı olan Ayn Câlut mevkiinde karşı karşıya gelirler ve Memlûkler bu savaşta Moğollar'ı o zamana kadar görmedikleri müthiş bir yenilgiye uğratmışlardır.¹⁹⁶

Dünyada mağlûbiyet tanımayan Moğollar, ilk defa bozguna uğrayınca Moğol efsanesi sarsılmıştır. Bu durum Memlûklerin prestijini arttırırken çevre güçlerin gözünde Moğolların mağlup olabilecekleri de ispatlanmıştır. Savaş öncesinde Moğolların hızla ele geçirdikleri Suriye'deki topraklar, savaş sonrasında ise aynı hızla tek tek ellerinden çıkmıştır.¹⁹⁷

Anadolu'da ise Pervane, iktidarı için durmadan yeni hedefler peşindedir. II. İzzeddin Keykavus, Pervane'nin kendisine karşı hareket ettiğini duyunca önce Memlûk Sultanı Baybars'a sığınmayı düşünmüşse de daha sonra Bizans'a sığınmayı tercih etmiştir. Bundan sonra Anadolu, Pervane'nin kontrolüne geçerken II. İzzeddin'in sahnedan çekilmesinden sonra arkasında bıraktığı Türkmen kuvvetleri Pervane'ye zor durumlar yaşatmışsa da Pervane, arkasına aldığı Moğol kuvvetleri ile bu durumdan kısmen de olsa kurtulmuştur. 1266'da Sinop'u fethettikten sonra prestiji daha da artmıştır. Pervane Muineddin Süleyman, 1262 yılında II. İzzeddin'i bertaraf ettikten sonra artık tek engel olduğunu gördüğü Sultan IV. Rükneddin'i de Han'a karşı kışkırtarak ortadan kaldırmıştır. Sultan Rükneddin'in henüz çocuk yaşta denecek olan oğlu III. Gıyaseddin Keyhusrev'i başa getirerek Selçuklu Devleti'nin fiili yönetimini de hâkimiyeti altına almayı başarmıştır. Hülâgû'nün 1265 yılında ölmesinin¹⁹⁸ ardından yerine oğlu Abaka, han olarak seçilmiştir. Abaka, kardeşi Acay'ı Anadolu'ya tayin

¹⁹⁵ Firdes Özen, *Mengü Han Döneminde (1251-1259) Selçuklu-Moğol İlişkileri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2010, s. 122.

¹⁹⁶ Faruk Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s.27;ayrıca bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't- Tevârih (İlhanlılar Kısmı)* s. 58.

¹⁹⁷ Ayşe D. Erdem Kuşçu, "İlhanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Memlûklerle İlk Teması", *Türkler*, Ankara 2002, VIII, s. 364-366.

¹⁹⁸ Yuvalı, "Hülâgû", XVIII, s. 473-475. Ayrıca bkz. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, s. 46.

etmiştir. Acay hem Han'ın kardeşi olmasından hem de Pervanenin Moğollara her geçen gün biraz daha çıkarları için haraçları çoğaltmasından da istifade ederek halk üzerinde ağır yaptırımlar uygulamıştır.¹⁹⁹ Ancak bu durumdan en çok Pervane muzdarip olmuştur. Acay'ın Anadolu'ya gelmesi Pervane'nin gücünün kırıldığı döneme denk gelmektedir. Acay, Pervane'den gücünün üzerinde isteklerde bulunmakta ve bu istekleri yapmaması durumunda tehdit etmekte, Pervane'nin emrindeki kişilere karşı oldukça sert ve kötü davranmaktadır. Pervane Süleyman, Acay'ın ve Samagar'ın nüfuzu karşısında daha fazla dayanamayarak bu durumu Han'a iletmeye karar vermiştir. Nitekim Pervâne bunlar aleyhinde Han'a "*Padişahlıkta akrabalığa bakılmaz, icabında oğul babaya ve kardeş kardeşe kıyar. Kardeşin Acay beni öldürüp Anadolu'ya hâkim olmak ve Mısır sultanı ile de anlaşmak yolundadır*" der ve bu noyanların Türkiye'den alınmasını istemiştir.²⁰⁰

Acay, Pervanenin bu girişimlerini duyunca baskısını daha çok arttırmıştır. Bu baskıdan kurtulmanın başka yollarını aramaya başlayan Pervane, 1272'den beri Memlûk Sultanı Baybars ile münasebetlere girişmiştir. Ancak Baybars'ın tam Anadolu'ya geleceği sırada Abaka'nın Acay'ı geri çekmesi işleri değiştirmiş ve Pervane'nin bir müddet daha oyununu sürdürmesine imkân tanımıştır. Acay'ın bir süre sonra tekrar Anadolu'da görevlendirilmesi işleri Pervane'nin aleyhine çevirmiştir. Ayrıca bu arada Han'ın kulağına Pervane'nin düşman kuvvetlerle münasebette olduğunun da söylentileri gitmektedir. Abaka Han durumun iç yüzünü öğrenmek için Pervane Muineddin Süleyman'ı huzuruna çağırmıştır. Pervane bu durumu da fırsat bilerek Han'a hoş görünmek için Sultan'ın kız kardeşi Selçukî Hatunu'da beraberinde götürür ve Sultan Abaka'nın oğlu şehzade Argun ile evlendirmiştir.²⁰¹

Sultan Baybars daha önce Pervane Süleyman ile kararlaştırdığı gibi 1277'de Anadolu üzerine sefere çıkmıştır. Haberi duyan Moğol kuvvetleri derhal hazırlıklara başlamıştır. Moğol kuvvetlerinin başında Abaka'nın atadığı Toku ve Tudavun Noyanlar bulunmaktadır.²⁰²

¹⁹⁹ Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II; Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Yay. Ali Öngül, İzmir, Akademi Kitapevi, 2001, s.133.

²⁰⁰ Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, 39-42

²⁰¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s 553. Ayrıca bkz Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s.77.

²⁰² İbn-i Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye Selçukname*, s.187

Tudayun ve Toku'nun komuta ettiği Moğol birlikleri ile Muineddin Pervane'nin komutasındaki Selçuklu birlikleri, Elbistan yakınlarındaki ovada Baybars'ın karşısına çıkmıştır. Memluk ordusu Moğol kuvvetlerini yenilgiye uğratarak Kayseri'ye doğru hareketlerini devam ettirmişlerdir. Baybars'ın daha önce askerlerine yaptığı tembih üzerine halkın malları gasp edilmeyecek ve yağmalanmayacaktır. Baybars Kayseri'ye vardığında halkın büyük coşkusuyla karşılanır ve tahta oturmuştur. İlk olarak Elbistan'da Moğol kuvvetlerine karşı kazandığı zaferi duyurmak için fermanlar hazırlatmıştır.²⁰³

Bu sırada mağlubiyetten sonra Pervane mahiyetiyle birlikte iktası olan Tokat'a çekilmiştir. Baybars kendisine zarar vermeyeceğini, amacının Anadolu'yu işgal etmek olmadığını bildirmiştir. Ama Pervane'den sadece Baybars'ın sabırlı olmasını dileyen bir mektup gelmiştir. Baybars bu duruma oldukça üzülmiş olacak ki “ *hak geldi ve batıl gitti; buna rağmen onlar fena maksatla işin kolayına gittiler. Onların küfrü tercih ettikleri açıkça görülmüştür. Tatarların istilasından beri onlar meşum insanlar olmuşlardır*” şeklinde düşüncelerini beyan ettikten sonra beraberindeki kuvvetleriyle birlikte tekrar geri dönüş yolunu tutmuştur. Şam'a geldiğinde buradan öteye gidememiş ve Şam'da Cuma namazını kıldıktan ve kıymız içtikten sonra hastalanarak ölmüştür.²⁰⁴

Pervane Süleyman, Baybars ile haberleşirken bir yandan da Abaka'ya ulaklar göndererek durumdan haberdar olmasını sağlamaktadır. Bunun üzerine Abaka hızla Anadolu'ya doğru ilerlemiştir. Elbistan'a gelince gördüğü manzara karşısında hayrete düşmüştür. Elbistan'da ölüleri görünce derhal Anadolu'da katliam emri vermiştir. Süleyman Pervane esir edilerek Han ile birlikte Aladağ'a götürülmüştür. Artık Pervane Süleyman'ın bitmek bilmeyen ihtiraslarının sonu gelmiştir. Pervane her ne kadar Elbistan yenilgisinden sonra Han'ın yanına gelmiş ve kendisini bu durumdan daha önce haberdar ettiğini ima etmeye çalışmışsa da bu durum kurtuluşu için yeterli sebep olmamıştır. Zaten Pervane Süleyman'ın daha önce Baybars ile giriştiği münasebetler, onun aleyhindeki en büyük delili oluşturmuştur. Bir de diğer emirlerin Pervane aleyhindeki söylemleri işi büsbütün çıkılamayacak bir duruma getirmiştir. Abaka Han Süleyman Pervane ile ilgili düşüncelerini “*Mısır hükümdarı ile iç yüzden*

²⁰³ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 88.

²⁰⁴ İbrahim Güneş, “Memlûk Sultanı I. Baybars'ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elâzığ 2010, XX (2), s. 343-360.

senin birlik olduğunu söyleyenlerin sözü doğru imiş!"²⁰⁵ şeklinde beyan ederek öldürülmesi emrini vermiştir.

Bu olaylardan sonra artık Anadolu'da farklı bir Moğol politikası belirmiştir. Selçuklu Devleti doğrudan Moğol valilerince yönetilmeye başlamıştır.²⁰⁶ Bu durum Anadolu'da eskisinden daha ağır soygun, yağma ve kıtallere neden olmuştur. Anadolu, Moğol valilerinin elinde bir oyuncak hüviyetini taşımaktadır. Abaka Han geri dönerken Anadolu'nun kumandanlığını Kongurtay'a bırakmıştır. Kongurtay Anadolu'da büyük katliamlar gerçekleştirmiş, Türkmenleri Baybars'a itaatlerinin intikamını alırcasına katletmiştir. Bilhassa Karamanoğulları üzerinde yaptığı kıtallerden sonra İçil'e kadar işgallerini genişletmiştir. Kongurtay Aksaray'dan Lârende (Karaman) bölgesine gelmiş, halkın büyük bir kısmını katletmiş, özellikle kadınlardan ve çocuklardan oluşan pek çok insanı esir etmiş ve yüklü miktarda mal ve hayvan ele geçirmişlerdir.²⁰⁷

²⁰⁵ İbn-i Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye Selçukname*, s.197

²⁰⁶ Yuvalı, "Cengiz Han ve Evlatları Dönemindeki Merkezileştirme Faaliyetleri", s.69.

²⁰⁷ Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 54

İKİNCİ BÖLÜM

MOĞOLLARIN İPEK YOLU HÂKİMİYETİ

2.1. İpek Yolu'nun Tarihçesi

Günümüzde olduğu gibi Ortaçağ'da da ticaret unsuru, hem göçebe hem de yerleşik tarzda yaşayan insanlar için önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Bu bağlamda ticaret denilince akla gelen en eski ticaret yollarından birisi İpek Yolu'dur. Nitekim İpek Yolu, dünyanın ilk kıtalararası ticaret yolu olması bakımından insanlık tarihinin en önemli ticari yolu olarak nitelendirilmiştir.²⁰⁸ İpek Yolu, adını Çin ülkesinden başlayıp Anadolu ile Akdeniz üzerinden Avrupa'ya; Kızıldeniz üzerinden ise Afrika'ya kadar uzanan tüm ticaret yolları üzerinden taşınan malların en değerlisi olan ipek nedeniyle almıştır.²⁰⁹ Bu yol kıtalararası yolculuk olarak bilinmekte ve Doğu ile Batı arasında önemli bir köprü görevi görmektedir. Bu yol sayesinde her iki medeniyet arasında gerek ticari, kültürel, bilimsel, sanatsal gerekse siyasi ve askeri konularda yüzyıllarca sürecek bir değiş tokuş yaşanmıştır.²¹⁰

Asya'dan Avrupa'ya ve Avrupa'dan Afrika'ya uzanmakta olan bir ticaret yolu olan İpek Yolu,²¹¹ birden fazla güzergâha ayrılmaktadır. Sibirya'nın güney kısımlarından geçen kürk yolu en eski güzergâh olup; Çin'i, Orta Asya ve İran üzerinden Mezopotamya'ya oradan da Antakya ve Sur limanlarına bağlayan kara yolu ise ana güzergâhtır. Alman coğrafyacı ve jeolog olan Baron Ferdinand von Richthofen tarafından, Çin ile Ortadoğu arasında yapılan ticaretin temel maddesi olan ipekten dolayı bu yola İpek Yolu adı verilmiştir.²¹²

Bu yol ilerleyen zamanlarda birbirinden farklı pek çok milletin kullanması sonucunda her medeniyette farklı isimler almıştır. Çin'de tarih öncesi dönemlerden itibaren ipek böceği kozalarının iplik haline getirilmesine paralel olarak ipek dokumacılığının geliştiği ve bu işlemlerin çok eski zamanlardan beri yapıldığı

²⁰⁸ Deniz, "Yeni Umutların Işığında Tarihi İpek Yolu Coğrafyası", s. 196.

²⁰⁹ Anna A. Lerusalkskaya, "İpek Yolunda Kafkaslar", *Türkler*, ss.436.

²¹⁰ Musabay, "Doğu Türkistan Yolları", *Türk Kültürü*, s.433.

²¹¹ Sadettin Eğri, "Hitây Sefâretnâmesi ve Kanunnâme-i Çin Ü Hitây'da İpek Yolu İzlenimleri", *Turkish Studies- International Periodical, For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara /Turkey, Spring 2012, II(7), s.412

²¹² Richard N. Frye, *The Heritage of Central Asia*, Markus Wiener Publishers, Princeton 1998, s. 153. Ayrıca bkz. Mehmet Tezcan "İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemesi" *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, III(1), 2014, s.97; Atasoy, *İpek Yolu'da Kervansaray Yolu Kayseri- Nevşehir- Kırşehir- Niğde -Aksaray- Konya*, s.27.

bilinmektedir. İpek Yolu adının M.Ö. 138 yılında bu bölgeye yolculuk yapan Çinli gezgin Çjan Syan'ın gezisinden sonra kullanılmaya başlandığı düşünülmektedir.²¹³

İpek Yolu'nun adı kaynaklarda “*Et-Tariku'l-Harir*” (Arapça eserlerde), “*Great Silk Road*” (İngiliz kaynaklarında); “*Jamb*” (Moğol kaynaklarında) olarak geçmektedir. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren tüm dünyada yaygın olarak kullanılan ilk kez B. F. Richthofen İpek Yolu tabirini resmen kullanmıştır.²¹⁴

Tüm Orta Asya'yı birleştirerek zamanla kolektif bir sisteme dönüşen İpek Yolu; medeniyetlerin buluşma ve kaynaşma noktası haline gelmiştir. Bu tarihi güzergâhta sadece ipek taşınmamış, dönemin şartları ve özelliklerine göre çeşitli ürünler bu yoldan diğer ülkelere sevk edilmiştir.²¹⁵

Tarihi İpek Yolu ilk etapta Çin ipeğinin diğer ülkelere taşınmasına hizmet etmişse de daha sonraki dönemlerde bu yol üzerinden Roma, Bizans, Hindistan, İran ve Arap topraklarından, sonraları ise Rusya ve Avrupa'dan yasemin suyu, mirra, kakule (kardamon), amber, buhur, Hindistan cevizi, piton, jinsen, halı, kumaş, boya, mineral hammaddeler, elmas, yeşim taşı, kehribar, mercan, kürk, fildişi, balık kılıçıkları, sikke, dökme gümüş-altın, kılıçlar, yay, oklar ve mızraklar gibi pek çok eşyanın sevki yapılmıştır.²¹⁶

İpek Yolu'nda ticaret eşyası olarak Fergana'nın önemli “*teri kan olarak çıkan*” atları,²¹⁷ hızlı Arap atları, fil, deve, ceylan, arsan, ger gedan, Hindistan yaban kedisi, tavus kuşu, deve kuşları, şahin gibi birçok hayvanın taşınmasının yanı sıra şeftali, üzüm, kavun, şeker, biber, baharat, gibi her türlü sebze ve meyvelerin de ticareti yapılmıştır.²¹⁸

Arap ülkelerinden çeşitli hurma, bitkisel yağlar, lavanta çiçeklerin tohumu (genel olarak kiliselerde kiliseler de kullanılmak üzere), baharatlar, işlemeli kumaşlar gelmiştir. Fars bölgesinden ise ilaçlar, değerli taşlar ve hurma vb. ürünlerin yanı sıra

²¹³ Ahmet Burçin Yereli, “Yeniden Canlanan İpek Yolu'nda Ekonomik Stratejiler: İpek Yolu'nda Türk Kültür Mirası” *Sempozyumu Bildiriler Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Ankara, Türk Yurdu Yayınları, 2014, s.301

²¹⁴ Aiman Ablayeva, *Kazakistan Turizmde İpek Yolu'nun Yeri ve Önemi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, s.6.

²¹⁵ Christopher Beckwith, *İpek Yolu İmparatorlukları*, s. 225

²¹⁶ Karlygash Sartayeva, *İpek Yolu'ndaki Kültürel Mirasın Dünya Turizmine Katkısı: Kazakistan Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu 2019, s.12. Ayrıca bkz. Tahir Erdoğan Şahin, “İpek Yolu: Tarihsel Geçmişi, Kültürü Ve Türk Dünyası İçin Önemi”, *TAD*, XXXIX(67), 2020, s.76-77

²¹⁷ Peter Frankopan, *İpek Yolu Alternatif Dünya Tarihi*, çev. Mengü Gülmen, İstanbul, Pegasus Yayınları, 2015, s.10.

²¹⁸ Abdulvahap Kara, *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, İstanbul, Selenga Yayınları, 2013, s. 127.

Batı'da özellikle de Kafkaslardan gelen değerli taşlara ilaveten kölelere olan talep de bu ticaret yolu üzerinden karşılanmıştır.²¹⁹

İpek Yolu'nun önemi, üç temel unsur etrafında şekillenmiştir. Siyasi, sosyo-kültürel ve iktisadi etkenlerden oluşan bu unsurlar, geçmişte İpek Yolu'nun kaderini belirlediği gibi günümüzdeki önemini de ortaya çıkaran etmenler olmuştur. Bu kadar mühim bir ticaret yolunun hâkimiyeti hususunda özellikle Orta çağ tarihi boyunca siyasi ve askeri birçok mücadelenin yaşandığı; bilhassa Türklerin ve Çinlilerin bu mücadelenin öncüleri olduğunu belirtmek gerekir. İpek Yolu'na hâkim olma mücadelesi Türkler ile Çinliler arasında yıllar boyu devam etmiş; her iki taraf için kazançlar olduğu gibi kayıplar da meydana getiren bir mücadele olmuştur. Bunun yanı sıra Sasani ve Bizans arasındaki yıllar boyu süre gelen mücadelelerin nedenlerinden birisinin İpek Yolu hâkimiyeti olduğu da kaynaklarda aktarılmaktadır. İran'ın İpek Yolu güzergâhından gelen ürünleri Bizanslı tacirler aracılığıyla taşımak istemesi Sasani-Bizans savaşının gerekçelerinden birisidir ve hatta en mühim ekonomik gerekçedir denilebilir.²²⁰ Buna ek olarak Güney İpek Yolu üzerinde yapılan ipek ticaretinin Göktürk- Sasaniler arasında vuku bulan mücadelelerin temel sebeplerinden olduğunu da belirtmek gerekir.²²¹ VIII. yüzyıla gelindiğinde ise Türkler, Çinliler, Sasaniler ve Bizanslılar arasında süregelen İpek Yolu'nu kontrol altına alma mücadelesine Araplar da dâhil olmuş; siyasal ve ekonomik olarak hızlı bir şekilde teşkilatlanmış Araplar, İpek Yolu'na hâkim olma isteklerini dini duyguları ile harmanlayarak Türkistan bölgesine düzenli akınlar gerçekleştirmişlerdir.²²²

751 Talas Savaşı ile Orta Asya'yı tanımaya başlayan Araplar, bölgenin kalkınmasında, gelişmesinde büyük rol oynayan İpek Yolu'nun önemini de erken dönemlerde fark edeceklerdir.²²³ Nitekim Türklerin Müslümanlığı kabul etmesi ve Türk-İslam medeniyetinin oluşması dünya tarihi için olduğu kadar İpek Yolu tarihinin de dönüm noktası olmuştur. İslam dünyası öncülüğünde hareket etmeye başlayan Türkler'in kurdukları Karahanlı, Gazneli, Hârizmşah ve Selçuklular gibi güçlü Türk-İslam devletleri Orta Asya'dan gelen İpek Yolu güzergâhlarını da egemenlikleri altına

²¹⁹ Adnan Toprak, *Doğu-Batı Kültürel Etkileşiminde İpek Yolu (Başlangıçtan Göktürk Dönemi Sonuna Kadar)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s.62.

²²⁰ Bozkurt, "İpek Yolu", *DİA*, XXII, s.370

²²¹ Ahmet Rıza Bekin, *İpek Yolu*, Ankara, D.T.C.F. Yayınları, 1981, s.100

²²² Zekeriyâ Kitapçı, *Türkistan'ın Araplar Tarafından Fethi*, Konya, Yedi Kubbe Yayınları, 2005, s.148

²²³ Mehmet Ölmez,

alacaklardır. İpek Yolu'na hâkim olan devletler her ne kadar maddi olarak büyük kazanımlar elde etmiş olsa da bunun olumsuz sonuçlarının olduğunu da dile getirmek gerekir. Nitekim İpek Yolu hâkimiyeti için gerçekleşen savaşlarda bu Müslüman Türk devletleri de zaman zaman kendi aralarında şiddetli mücadelelere girmiş ve temel sebep olmasa da önemli sebeplerden biri olarak İpek yolu hâkimiyet mücadelesi bu devletlerin yıkışına dahi sebebiyet vermiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin tarih sahnesine çıkması ise Anadolu coğrafyasından geçen İpek yolu güzergahlarının Türkiye Selçuklularının hâkimiyeti altına girmesini sağlamıştır. Nitekim bu durum Anadolu Selçuklu sultanlarının gerek siyasi gerekse ekonomik politikalarını dahi etkilemiştir. Gıyaseddin Keyhusrev'in, Asya'dan gelip Karadeniz'e oradan Avrupa'ya ulaşan uluslararası transit ticaret yolunun önemli şehirlerinden biri olan Samsun'u ele geçirmek suretiyle Asya-Avrupa transit ticaret yolunu güvenliğini sağlaması bunun açık bir göstergesidir.²²⁴

XIII. yüzyıla gelindiğinde devletlerarası güç dengesi Moğolların ortaya çıkmasıyla tamamen değişmiştir. Bilhassa İslam devletleri açısından olumsuz sonuçlar doğuran Moğol hücumları, siyasi ve kültürel alanda olduğu kadar İpek Yolu ticaretinin işleyişini de olumsuz etkilemiştir. Uzun yıllar insanlık tarihi adına hizmet veren İpek Yolu, şiddetli Moğol saldırıları sonucunda eski canlılığını kaybetmiştir. Moğol hâkimiyeti döneminde bir nebze olsun eski önemine yeniden kavuşan bu yol XV. yüzyıla gelindiğinde ise Avrupa'da başlayan coğrafi keşifler ve alternatif ticari yollarının bulunması nedeniyle önemini kaybetmeye başlamıştır. Ancak XVI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin Suriye, Basra ve Doğu Akdeniz'deki hâkimiyeti ele geçirmesi, bu tarihi yolun özellikle güney hattının yeniden canlanmasına neden olmuştur.²²⁵

Osmanlı Devleti'nin İpek Ticaret Yolu'na hâkim olma düşüncesi kolaylıkla gerçekleşemeyecektir. Zira İran'da Safevi Devleti'nin temellerini 1501 yılında atan Şah I. İsmail'in tarih sahnesine çıkması, Osmanlı Devleti'nin İpek Yolu hâkimiyeti politikası karşısında engel olacak birtakım faaliyetlerin başlamasına ve uzun yıllar süren Osmanlı-İran mücadelesine sebep olmuştur. İlerleyen dönemlerde ise Rusya'nın dünya siyasetinde yer almaya başlaması Osmanlı'nın bu tarihi güzergaha sahip olma

²²⁴ Sezgin Güçlüay, *Anadolu Selçuklu Devleti'nin Ticaret Politikası: Türkler*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, VII, s.552

²²⁵ Nurgün Nurhan Kara, Latif Daşdemir, Özer Küpeli, *Osmanlılar ve Doğu Ticaret Yolları Üzerine (XV-XVII. Yüzyıllar): Prof. Dr. Necmi Ülker Armağanı*, Ankara, Meta Basım, 2008, s.405

düşüncesini gerçekleştirememesinin bir başka gerekçesi olacaktır. Uluslararası İpek yoluna hâkim olma duygusuyla Rusların Kafkaslar üzerinden harekete geçmesi ve bu arenaya dahil olması ise küreselleşen askeri ve siyasi çatışmaları beraberinde getirmiştir. Rusların 1552’de Kazan’ı, 1556’da ise Astarhan (Hacıtarhan)’ı ele geçirmeleri ise dünya ticaretinin en önemli işlek yollarından olan İdil-Volga nehri civarının Rusların eline geçmesine sebep olmuştur.²²⁶

XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl başları, İpek Yolu’nun eski önemini yitirdiği dönem olmuştur. Bilhassa Ruslar’ın, Türk coğrafyasına hükmettikleri dönem boyunca bu coğrafyanın ticari sömürsü engellenmiş ve bunun neticesinde İpek Yolu kapalı bir hale gelmiştir. Bölgenin tek hâkimi olmakla birlikte, Ruslar genel anlamda etnik, dini ve politik özellikleri dağıtmışlardır.²²⁷

XVII. yüzyılda Fransa ve İngiltere, dünya siyasetinde yerini almaya başlamış ve hemen akabinde uluslararası arenada söz sahibi olabilmek için ticaret yollarının kontrolü adına birtakım politikalar takip etmeye başlamıştır. Bu durum ise beraberinde Osmanlı, Rusya, İran, Fransa ve İngiltere gibi dönemin güçlü devletleri arasında gruplaşmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. XVIII. yüzyıl bu bağlamda tam bir kırılma dönemidir. Zira Osmanlı Devleti’nin akılcı bir politika izleyememesi, dahili ve harici problemlerin artarak devam etmesine ek olarak Rusların Kafkaslarda, İngiltere’nin ise Basra ve civarında etkisini arttırmasıyla sonuçlanmıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise dünya siyasetinde Milliyetçilik akımının etkisine ek olarak Sanayi İnkılabı ile iktisadi yapılanmada keskin yapılanmaların ve gelişmelerin yaşanmıştır. Bu dönem ise en çok Osmanlı İmparatorluğu’nu olumsuz yönde etkileyecek ve Osmanlı Devleti içsel bir çöküş ve hızlı bir güç kaybı sürecine girerken aynı etapta tarihi ticaret yolları üzerindeki etkisini de kaybetmeye başlayacaktır.²²⁸

XIX. yüzyılın güçlü devleti olarak ortaya çıkan İngiltere ise Hindistan’dan başlayıp Basra Körfezi’ne kadar olan ticareti kontrolü altına almaya başlamıştır. 1789 Fransız ihtilalinden sonra Fransa uluslararası alanda söz sahibi olmak için İran ile yakınlaşma sürecine girmiş; ticari imtiyazlar elde etmek suretiyle İran topraklarından geçen ticaret yoluna (İpek Yolu hattına) hâkim olmak istemiştir. Ruslar ise Kafkaslarda

²²⁶ Nîmet A. Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar*, Ankara, TTK Yay, 2014, s.168-169

²²⁷ T. Düğen, “21. Yüzyılda İpek Yolu”, *21. Yüzyıl Dergisi*, 2011, (35), s.49.

²²⁸ Erkan Işıktaş, Alev Duran, “Geçmişten Günümüze İpek Yolu’nun Önemi ve Buna İlişkin Yapılmış Bilimsel Çalışmalar”, *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*, Vol:3, Issue:5, s.586-587.

bulunan ticaret yollarının ve merkezlerinin hâkimi olmaya başlamıştır. Sonuç olarak uzun yıllar Müslüman Türklerin hâkimiyetinde olan bu tarihi ticaret yolu; XIX. yüzyıl içerisinde Fransızların, Rusların ve İngilizlerin gibi batılı devletlerin egemenliği altına girmiştir.²²⁹ I. Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği döneminde Rusların serbest ticarete izin vermeyen politikaları neticesinde İpek Yolu ortak ve tek ticaret yolu haline gelmiştir. Nitekim bu dönemde uluslararası İpek Yolu kapanmış bu durum ise tarihi İpek Yolu'nun işlevini kaybetmesine sebep olmuştur.²³⁰

İpek Yolu her ne kadar bir ticaret yolu özelliği taşıyor olsa da dünyanın önemli göç yollarından birisi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kültür etkileşimini de beraberinde getiren göç olgusuna²³¹ paralel olarak İpek Yolu, farklı iklim bölgelerinden, bozkırlar, çöller, dağ geçitleri ile nehirlerin vadilerinden geçmek suretiyle bu bölgelerin etrafındaki yerleşim yerlerinin de gelişimine katkı sağlamış ve sığınma yerleri, köyler ve en nihayetinde kentlerin ortaya çıkmasında önem teşkil etmiştir. Bu gelişim kendini çöl alanlarında yapılmış olan kervansaraylar, sufi barınakları ve kişisel yerleşim siteleri olan kale ve kulelerin yapımında göstermektedir. Bu, kültürel ve ekonomik değişim özellikleri farklı şekillerde tüm İpek Yolu güzergâhı üzerinde görülmektedir.²³²

İpek Yolu'nda kervanlarla birlikte Doğu ile Batı arasında tüccarların yanı sıra, birçok iş kolunda çalışan diplomatlar, maceraperestler, işçiler, zanaatkârlar, çiftçiler, hacı adayları gibi toplumun farklı kesimlerinden insanlar da yer değiştirmiştir. İpek Yolu'nda süregelen ticaret, Doğu ve Batı kültürlerinin yakınlaşmasına, kimi zaman ortak bir kültürün oluşmasına katkı sağlamış, kültürlerin birbirleri arasında değişimi sonucu Avrupa ve Asya halkları daha önce bilmedikleri birçok yeni kavramla tanışma fırsatı bulmuştur. Bunlar arasında sanat, dinî inanış ve yeni teknolojileri saymak mümkündür.²³³

²²⁹ Nimet A. Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar*, s.170

²³⁰ T. Düğen, "21. Yüzyılda İpek Yolu", *21. Yüzyıl Dergisi*, 2011, (35), s.49.

²³¹ Seda Artuç, *İpek Yolu'ndaki Göç Hareketlerinin Türk Edebiyatına Yansımaları*, Ankara, Türk Yurdu Yayınları, 2014, s.201

²³² Ş. Mustafayev, *Orta Asya'da İpek Yolu Anıtları ve UNESCO'nun İpek Yolu Programı*, Ankara, Türk Yurdu Yayınları, 2014, s.32.

²³³ Ekrem Kalan, "XIII-XIV. Yüzyıllarda Kuzey İpek Yolu ve Altın Orda Hanları'nın Ticaret Politikaları", *T.C. Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Avrasya Etüdüleri*, (45), 2014, s.47. Ayrıca bkz. Ekrem Kalan, "Ortaçağ'ın Büyük İpek Yolu: Doğu Avrupa'yı Asya'ya Bağlayan Ana Ticaret Yolu", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2018, XVII(1), s.149.

2.2. Tarihi İpek Yolu ve Güzergâhı

Avrupa ile Asya arasındaki yaklaşık 8000 km'lik²³⁴ İpek Yolu ağı, oldukça karmaşık bir yapıdadır. Çangan, Anxi, Urumçi, Almaata, Semerkant, Hotan, Kaşgar, Kabil, Tahran, Bağdat, Halep, Şam ve en nihayetinde Anadolu'nun mühim kentlerinin bulunduğu bu tarihi güzergâha Hindistan, Arap Yarımadası ve Avrupa'ya kadar ulaşan farklı yollar da eklendiğinde İpek Yolu sahasının ne derece büyük boyutlara ulaştığı daha net anlaşılacaktır.²³⁵

İpek Yolu güzergâhı hakkında en eski bilgilerin M.Ö. I. yüzyıla tarihlenen çivi yazılı bir tabletin üzerinde Hemedan ve Mezopotamya arasında bulunan küçük bir bölüme dair bilginin Herodotos tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir. Herodotos, bu güzergâhı Çin'in Kansu eyaletine kadar götürmektedir.²³⁶ M.S. I-II. asırlarda yaşamış olan coğrafyacı Ptolemaios ise Antakya'dan Taş Kurgan'a kadar olan güzergâhla ilgili bilgi verir.²³⁷ İpek Yolu üzerinde yeni pazarlar arayarak Hun hâkimiyetini kırmak isteyen Çin İmparatoru Wuti'nin görevlendirdiği Zhang Qian'ın, M. Ö. II. asırda yolun doğusu ile ilgili bir rapor hazırladığı bilinmektedir. Daha sonraki asırlarda sunulan çeşitli raporlar ile İslâm coğrafyacılarının eserlerinde bizlere aktarılan bilgiler yine bu mühim ticaret yolu güzergâhının çeşitliliği ve menzilleri hususunda bir takım mühim bilgiler sunmuştur.²³⁸

İpek Yolu tarihçiliği, büyük ölçüde yazılı kaynaklara dayandığından, esas olarak medeniyetler arası değişimlere odaklanmıştır. İpek Yolu tarihinin geleneksel kronolojilerine, büyük tarım medeniyetleri arasındaki ticaretteki dalgalanmalar hâkimdir. Medeniyetler arası mübadeleler özellikle üç veya dört ana dönemde gelişmiştir: M.Ö. birinci bin yılın sonunda, yine M.S. birinci binyılın başlarında, M.S. altıncı ve sekizinci yüzyıllar arasında ve Moğol imparatorluğu döneminde.²³⁹

²³⁴ By Tim Williams, "The Silk Roads An ICOMOS Thematic Study", France, on behalf of ICOMOS, s.6.

²³⁵ Başak Gardner, Chris Gardner, *Flora of the Silk Road*, I.B.Tauris, London 2014, s. 1-3. Ayrıca bkz. Kalan, "Ortaçağ'ın Büyük İpek Yolu: Doğu Avrupa'yı Asya'ya Bağlayan Ana Ticaret Yolu", s.146.

²³⁶ Hans Wilhelm Haussig, *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi*, Çev. Müjdat Kayayerli, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2001, s. 28.

²³⁷ Tezcan, "İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemeşi", s.100.

²³⁸ Bozkurt, *İpek Yolu*, s. 369-373

²³⁹ David Christian, Silk Roads or Steppe Roads? The Silk Roads in World History, *Journal of World History*, Spring, 2000, Vol. 11, No. 1, s.5.

İpek Yolu'nun ana güzergâhına dair en eski kayıt M.Ö. VII. yüzyıla ait çivi yazılı bir tablet üzerindedir. Tablet, yolun Mezopotamya'dan Hemedan'a (Ekbatan) kadar uzanan kısmıyla alakalıdır. Yol buradan Ahamenîler zamanında Soğd bölgesinin önemli merkezlerinden Kireşeta'ya (Kuruşkat) kadar uzanmaktadır.²⁴⁰

Hindistan'dan pamuk, fildişi; Orta Asya'dan gümüş, bakır, turkuaz taşı ile lâcivert taşı; Kuzeydoğu Hindistan'dan ise keten kumaş gibi ürünler çift hörgüçlü Asya develerinden oluşturulan kervanlarla batıya taşınmıştır. Mezopotamya ve Mısır'da paralı askerlik yapan İskitler'in hem bu ticaretin başlamasında hem de kurgan geleneği gibi karşılıklı dinî ve kültürel etkilerin gelişmesinde önemli rolleri olduğu düşünülmektedir. Sadece tek bir güzergâh üzerinde şekillenmemiş olan bu yol zamanla iktisadi ve siyasi şartlara paralel olarak çeşitli yolların bir araya gelmesi neticesinde uluslararası bir ticaret yolu haline gelmiştir.²⁴¹

Orta Asya'nın içlerinden başlayıp Kuzey ve Güney şeklinde iki kola ayrılan bu yolun Kuzey güzergâhı; Çin'in Chang (günümüzün Xi'an; Zayn'ı olan) bölgesinden başlar ve kuzeyde Çin'in Gansu eyaletinden geçerek Shaanxi (Şanksi) eyaletine kadar devam eder ve burada üç ayrı kola daha ayrılır.²⁴² Bu yollardan ikisi Taklamakan²⁴³ Çölü'nün kuzeyine ve güneyine uzanan sıra dağları takip ile Kâşgar'da buluşur. Üçüncü yol ise Tanrı Dağları'nın kuzeyinden Turfan, Talgar ve Kazakistan'ın güney doğusundaki Almatı'ya kadar ulaşır. Kâşgar'ın batısında ikiye ayrılan bu yollardan biri Tirmiz ve Belh'e doğru Alay Vadisi'nin aşağı mecrasına diğeri ise Fergana Vadisi'ndeki Hokand'ı geçerek Karakum Çölü'nün batısına Merv'e doğru ilerler ve burada güney yoluyla birleşir. Yollardan biri kuzeybatıya, Aral Gölü,²⁴⁴ Hazar Denizi ve Karadeniz'e ilerler. Başka bir yol ise Xi'an'dan başlayıp Roma İmparatorluğu'nun Batı sınırına ulaşmadan Sarı Irmak'ın Batı koridorundan, Xinjiang, Fergana Vadisini takip ederek İran ve Irak'tan geçer.²⁴⁵

İpek Yolu, farklı iklimlerden ve farklı coğrafyalardan geçen binlerce kilometre uzunluğuna sahip bir güzergâh olduğundan birden fazla alternatif yollarla doğuyu batıya

²⁴⁰ Hans Wilhelm Haussig, *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi*, çev. Müjdat Kayayerli, Kayseri, Geçit Yayınları, 1997, s. 22.

²⁴¹ Jean- Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.451- 455.

²⁴² Bozkurt, *İpek Yolu*, s. 369-373

²⁴³ Frankopan, *İpek Yolu Alternatif Dünya Tarihi*, s. 9

²⁴⁴ Lerusalimskaya, "İpek Yolunda Kafkaslar", s.440.

²⁴⁵ B. Aksoy, *İpek Yolu Güzergâhı*, Ankara, Türk Yurdu Yayınları, 2014, s.22

batıyı doğuya taşımıştır.²⁴⁶ İpekyolu'nun güzergâhı ve uzunluğu konusunda tartışmalar olsa da insanlık tarihi için büyük bir ticaret ağı ve seyahat yolu olarak 7 000 kilometre uzunluğundaki bir coğrafyayı ifade etmektedir.²⁴⁷ Zaman içerisinde kervanların ve tacirlerin birlikte kullandığı yollar da dâhil edilerek 3 ana yol güzergâhı belirlenmiştir.

Kuzey İpek Yolu, Talas'tan başlayarak, Seyhun Nehri, daha sonra Dunhuang ve Yumen geçidinden geçtikten sonra batıya doğru ilerleyerek Tanrı Dağları'nın güney eteklerinden Conglin Dağları'nı geçerek Orta Asya üzerinden güney güzergâhıyla birleşirdi. Bu güzergâh "*Kara İpek Yolu*" olarak da adlandırılmıştır. Tanrı Dağları Çin'den batıya giden kuzey ve güney yolunu ikiye ayırmıştır. "*Orta İpek Yolu*" ise Çin'den başlayıp Kırgızistan Pamir Dağları, Belh, Merv ve Rey istikametinden Tharan, Hamedan ile Fırat Nehri boyunca Menbiç'e oradan da Antakya'ya ulaşır.²⁴⁸ Güney İpekyolu ise Çin'den başlayıp Kaşgar'da ikiye ayrılarak; bir güzergâh Kaşgar'dan Yarkent, Hoten, Niya ve Miran'dan diğer yol ise Hindistan, Gazne, Bedeşan, Pamir ve bugünkü Kırgızistan ile orta yola bağlanmıştır.²⁴⁹

Kuzey İpek Yolu kervanı ile İran'dan hurma, safran, Antep fıstığı; Somali'den tütüsü, aloin (öd ağacı) ve mür (sarı sakız); Hindistan'dan sandal ağacı; Mısır'dan cam şişe ve dünyanın diğer bölgelerinden pahâlı ve değerli malları Çin'e getirtilmiştir. Güney güzergâhı ise Çin'den Karakorum'a uzanan tek bir hattır. Günümüzde Pakistan ve Çin'i birbirine bağlayan uluslararası Karakorum Yolu bulunmaktadır. Bu yol Türkistan-Horasan bölgesine, Mezopotamya ve Anadolu'ya devam edip güney yollarıyla birleşerek yolculuğu çeşitli noktalardan deniz aracılığıyla mümkün hâle getirir. Yüksek dağları geçerek Kuzey Pakistan'a, Hindukuş Dağları'na ve Afganistan'a ulaşan bu yol, Merv yakınında kuzey yolla birleşir. Buradan batıya doğru Kuzey İran'ın Elbruz dağlık bölgesine ve Suriye Çölü'nün kuzey ucuna (Levant'a) doğrudan uzanır.

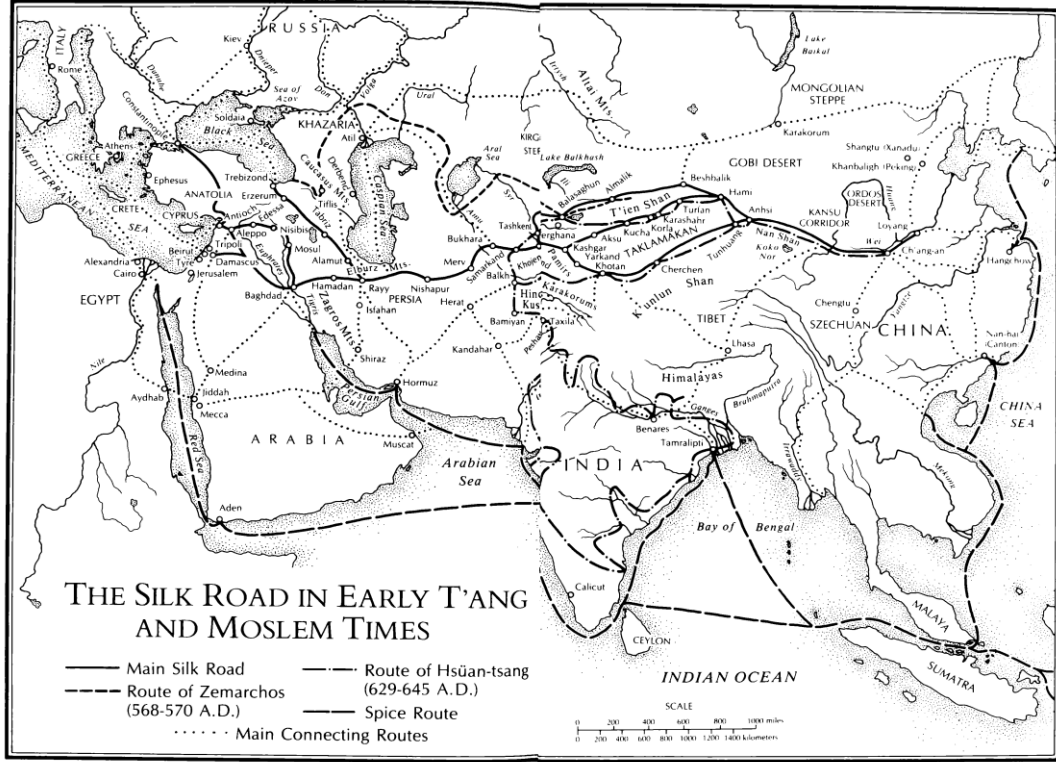
²⁴⁶ Kalan, "Ortaçağ'ın Büyük İpek Yolu: Doğu Avrupa'yı Asya'ya Bağlayan Ana Ticaret Yolu", s.149.

²⁴⁷ Mustafa Yıldırım, *İpekyolu Ekonomileri Türkiye İçin Alternatif Vizyon*, İstanbul, Hiperlink Yayınları, 2013, s.30.

²⁴⁸ Şahin, "İpek Yolu: Tarihsel Geçmişi, Kültürü Ve Türk Dünyası İçin Önemi", s.77.

²⁴⁹ Ömer Sacar, *İpek Yolu Güzergâhında Yapılan Lojistik Etkinliklerin Günümüz Lojistik Faaliyetleri ile Karşılaştırılması*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2018, s.82-83; Cengiz Yıldızdağ, *VII.-X. Yy.larda İpek Yolu Ticaretinin Türk Tarihine Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005, s.6.

Kara yolları ise ya kuzeyden, Anadolu'dan ya da güneyden, Kuzey Afrika'dan geçer.²⁵⁰ Ticari İpek Yolunda ipek dışında baharat, cam eşyalar, hayvanlar, değerli taşlar gibi pek çok ticari değeri olan eşya kara ve deniz yoluyla taşınmıştır.²⁵¹

Şekil 2.1. İpek Yolu Güzergâhı

Kaynak: Frank&Browstone, 1986.

Kervanlar aracılığıyla yapılan kara ticareti sırasında dönem dönem değişen siyasal faktörler sebebiyle kervanların yol güzergâhlarının açılıp kapanması ya da bu güzergâhların değişmesi de söz konusu olmuştur. Ancak tarım havzası ile sınırlı bölgelerin çevresindeki kuzey-güney yönlü geçişler İpek Yolu'nun değişmeyen noktası olmuştur.²⁵² Yol sayısının kısıtlılığı, arazideki engebe ve zorluklar, taşımaların daha çok

²⁵⁰ Karlygash Sartayeva, "İpek Yolu'ndaki Kültürel Mirasın Dünya Turizmine Katkısı: Kazakistan Örneği", s.13. İpek Yolunun Güzergâhı için Ayrıca bkz. Güray Kırpık, "Haçlılar ve İpek Yolu", *Bilig*, Bahar 2012, (61), s.117.

²⁵¹ A.J. Andrea, "The Silk Road in World History: A Review Essay", *Asian Review of World Histories*, 2014, II (1), s.108.

²⁵² A.J. Andrea, "The Silk Road in World History: A Review Essay", *Asian Review of World Histories*, 2014, II (1), s.108.

tekerlekli araçlarla ve binek/yük hayvanlarıyla yapılmasına elverişlidir. Bu nedenle taşımacılık genel olarak at, katır, deve gibi yük hayvanlarıyla yapılırken uzun mesafelerde daha ziyade develer tercih edilmiştir. Taşımacılık yöntemini ve rotayı belirleyen faktör ise hiç şüphesiz malın türü, miktarı ve yolun uzunluğu olmuştur. Ticareti zorlayan etmenler ise arazi yapısının zorluğu, olumsuz iklim koşulları, olası bulaşıcı hastalık durumu veya haydutların saldırısı gibi faktörler olarak sıralanabilir. Bu sebeple İpek Yolu'nda ticareti kolaylaştırmak için kervansaraylar, hanlar ve köprüler yapılmıştır.²⁵³

Asya'nın en ünlü kervan yolunda taşınan ana madde ipektir. İpeğin haricinde ilerleyen zamanlarda Çin'de üretilen porselenler ve lake ya da lak adı verilen bir boyar madde de batıya taşınmaya başlanmıştır. Daha kuzeyden Sibiryaya'yı takip eden yol ise "*Kürk Yolu*" diye anılır.²⁵⁴

Bu ticaret yolunun en mühim malzemesi olan ipeğin Çin'den yola çıkarılıp batıya götürülmesi serüveni şöyle aktarılabilir: Bu amaçla yola çıkan bir ticaret kervanı iki farklı yolla hedefine ulaşır ki; Çin Kansu'dan başlayarak diğerlerine göre daha küçük olan krallıkların yer aldığı İç Asya'ya gelen yol tam da burada kuzey ve güney yolu olarak iki farklı güzergâha ayrılır.²⁵⁵

Kuzey İpek Yolu takip edildiğinde Maverâünnehir'den başlayarak Ceyhun bölgesine oradan da İran'ın iç kısımlarına, ardından Anadolu'ya; güney İpek Yolu ise İç Asya bölgesinden başlayarak Tibet'e ve oradan da Hindistan'da bulunan Cambay Limanı'na ulaşmaktadır. Bu yolun yukarıda bahsedildiği üzere çeşitli tehlike ve zorluklarla dolu oluşu ise beraberinde ürün fiyatı artışını da getirmiştir. Batıdan doğuya gidilirken Pamir Dağları'nın karlı geçitlerinde kervanlar yüksekliğe önem vermeyerek ve uçurum kenarlarını sıyırıp geçerek kendilerine yol açmışlardır Dağlar aşıldıktan sonra çöller başlamaktadır. Kervanlar gece yol almışlardır. Zengin kervan sahipleri okçu birlikleri beslemiş, orta halliler ise kendilerini korumak için az bir para ödemişlerdir.

²⁵³ G. Hacıahmetoğlu, "Demir İpek Yolu Projesi ve Türkiye'ye Yönelik Bir Swot Analizi", *TURAN-SAM*, 2016, VIII (30), s.229.

²⁵⁴ İlyas Kemalolu, "Karadeniz'in Kuzeyinde İpek Yolu ile Bağlantılı Ticaret Yolları", *İpek Yolu*, İstanbul, TKHV Yayınları, 2015, s. 363. Ayrıca bkz. [https://www.erdalokpinar.com/eski-dunyanin-kadim-yolu-buyuk-ipek-yolu/Eski_Dunya'nin_Kadim_Yolu_\"Büyük İpek Yolu\"; Şahin,\" İpek Yolu: Tarihsel Geçmişi, Kültürü Ve Türk Dünyası İçin Önemi\"](https://www.erdalokpinar.com/eski-dunyanin-kadim-yolu-buyuk-ipek-yolu/Eski_Dunya'nin_Kadim_Yolu_\), s. 78.

²⁵⁵ Hans Wilhelm Haussig, *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi*, s.27-28. Ayrıca bkz. Deniz, "Yeni Umutların Işığında Tarihi İpek Yolu Coğrafyası", s. 197; Frankopan, *İpek Yolu Alternatif Dünya Tarihi*, s.9.

Yüklü ipek paketleri, kıymetli taşlarla yüklü paketler, tütün ve baharat, çevredeki soyguncuların dikkatini çekmiştir. Tüccarlar, altınları ve kıymetli taşları üzerlerinde taşımışlardır. Seyahat, planlara uygun devam ettiğinde hayvanları otlatmak için mola verilir, bu arada insanlar da dinlenir. Malların kontrolü yapılır, elbiseler tamir edilir, silahlar cilalanır ve her şey tamam olduğunda yolla devam edilir.

Taşkent, dinlenme yerlerinin en önemlilerinden biri olmuştur. Bazen ticaret eşyaları konak yerlerinde el değiştirmiştir. Bunun en büyük sebebi de tehlikelerle dolu olan bu yolun tamamını tüccarların göze alamamasıdır. İpek Yolu ticaretinin cazibesine kapılan Yahudiler tekstil endüstrisinin tekniklerini Babil'de öğrenmiş ve ipek dokumaya başlamışlardır. Beyrut, Yahudi ipek dokumacılığının merkezi olmuştur. Yahudiler, ipek boyamacılığında da çok ileri gitmişlerdir. 190-440 tarihleri arasında hem Roma'da hem de Çin'deki siyasi dalgalanmalar ipek ticaretini yavaşlatmış, Orta Asya'daki karışıklık V. yüzyılda da ipeğin değişik yollardan gitmesine sebep olmuştur. Birinci yol, Yü-men-kuandan çıkıp, Lop-nor'a doğru giden yol, İkinci yol, Yü-men-kuandan çıkıp, kuzeye Chü-Shin'e giden yol, Üç ve dördüncü yol Yü-men-kuandan çıkıp Yarkent'e doğru giden yoldur.²⁵⁶

İpek Yolu'nda yola çıkan bir tacirin, yolun tamamını kat etmeyecekse dahi uzun ve zorlu bir yolculuğu göze alması gerekmektedir. İpek Yolu arazisi zor ve karmaşıktır ve yolculuğun tehlikeleri ölümcüldür. Geçilmesi gereken çöller, aşılması gereken sıradağlar vardır. Kimi zaman dayanılmaz sıcaklarla kimi zaman da aşırı soğuklarla mücadele etmek gerekmektedir.²⁵⁷ Kervanların ne kadar önlem almış olursa olsun her an açlıktan ölmek ve susuz kalmak gibi tehlikelerle karşılaşma ihtimali vardır. Kum ve kar fırtınaları kervanın yolunu kaybetmesine neden olabilmektedir. Ayrıca eşkıyaların saldırması da olasıdır. Çok büyük ve korumalı kervanlar bile eşkıya saldırısında çaresiz kalmışlardır.²⁵⁸

Kervanlar yollarında ihtiyaç duyacakları kadar yiyecek taşımışlar; gerektiğinde ise ihtiyaçlarını yol üzerindeki kentlerde gidermişlerdir. Kervanların bu kentlere uğraması buradan alışveriş yapması şüphesiz ki bu kentler için hayati önem

²⁵⁶ Gülçin Çandarlıoğlu, "İpek Yolu", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2013, (206), s.48-50.

²⁵⁷ J.B. Tavernier, *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat*, çev. Ertuğrul Gültekin, İstanbul, Kervan Kitapçılık, 1980, s.97.

²⁵⁸ <https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/guncel-yazilar3/2442-tarihi-ipek-yolu-ticaret-ve-kultur-yolu> erişim tarihi: 17.06.2021

taşımaktadır. Bu kentler buraya uğrayan kervanların sayısına göre kazanç elde etmekte yahut kaybetmektedirler. Kentlerin yolculara barınma, gıda ve erzak tedariki sağlamasının yanı sıra eşya alım-satımında tüccarlara çeşitli imkânlar sağlaması da tüccarların bu kentleri tercih etmelerinde mühim bir rol oynamıştır. Bu kentlerdeki kervanlar aynı zamanda tacirlerin yük hayvanlarını sağlıklı hayvanlarla ya da yolun ileriki safhalarında onlar için yararlı olacak hayvanlarla değiştirme olanağı da sunmuştur.²⁵⁹

Buna ek olarak İpek Yolu'nun hâkimiyetinin Moğollara geçtiği dönemde Moğol kanunlarında seyahat edene kolaylık sağlanması emri dikkat çekmektedir. Nitekim “*seyahat etmekte olan birisine istediği yorulmamış atı vermemek ve konaklamak için yer göstermemek*” suç sayılmıştır.²⁶⁰

İpek Yolu'nun herhangi bir güzergâhında, bir yerden bir yere güvenle gitmek isteyen birinin yapması gereken bir kervana katılmaktır. Bunun dışında tehlikelerle karşılaşma ihtimali daha yüksektir. Özellikle kervan az kişiden oluşuyorsa daha fazla risk altındadır. Nüfusun fazla olduğu yerlerde kervanlar daha rahatken, yerleşim yerlerinden uzaklaşıldığında yolculuğun riski ve maliyeti artmıştır. Kervanlar farklı yöntemlerle bu problemleri çözmeye çalışmışlardır. Kervanlar yola koyulmak için en iyi zamanı bekleyip karların eridiği, toprağın kuruduğu ve hayvanların tüketebileceği otların yetiştiği zamanı yola çıkmak için en uygun zaman olarak belirlemişlerdir. Yeterince sayıya ulaşıncaya kervanlar yola çıkarlar. Bu sayı bazen bin bazen de birkaç düzineden oluşmaktadır. Genellikle sık kullanılan yollar tercih edilir ve bazı bölgeler kervanlar için dinlenme yerleri olarak belirlenmiştir. Bu bölgelerin halkı, kervanın ihtiyaçlarını karşılamaya gönüllü olmuşlardır. Bunun dışında, kervanda bölgeye daha önce seyahat etmiş, yolculuğun risklerinin farkında, profesyonel kervancılar da bulunmuştur. Kervan yola çıkmadan, gerekli bütün izinleri alarak o şekilde yola koyulmuştur. Tehlikeli yerlerde yolculuk, silahlı askerlerin kontrolünde yapılmış ya da muhafızlar kiralanmıştır.²⁶¹

Kervanlarda develer eşya taşıma işinde iklim şartlarına dayanabildikleri ve daha fazla yük taşıyabildikleri için atlara oranla daha çok kullanılıyordu. Tek hörgüçlü

²⁵⁹ Nihal Şahin Utku, *Kızıldeniz Çöl Gemi Tacir*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2012, s.229

²⁶⁰ Alinge, *Moğol Kanunları*, s.118.

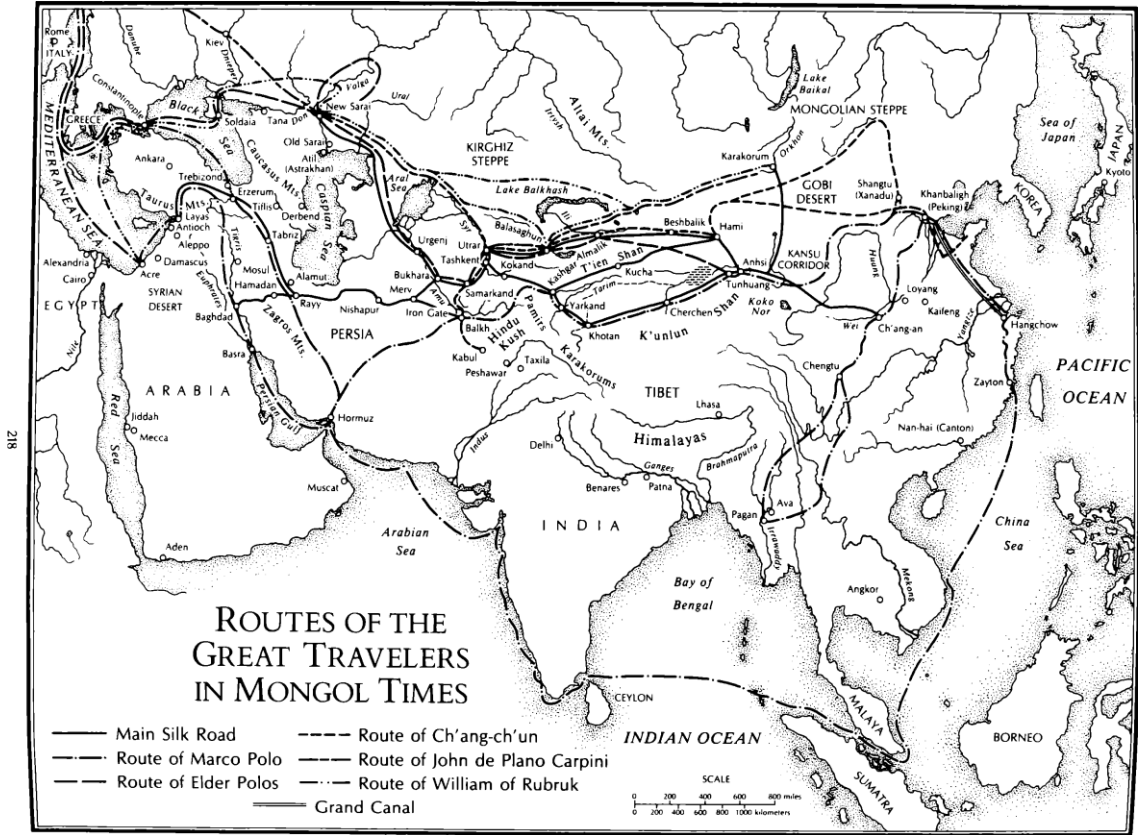
²⁶¹ Richard C. Foltz, *İpek Yolu Dinleri Antik Dönemden 15. Yüzyıla Kadar Karayolu Ticareti ve Kültürel Etkileşim*, çev. Aydın Aslan, Afyon, Medrese Yayınları, 2006, s.23-24

develere oranla iki hörgüçlü develer daha çok tercih ediliyordu. Çünkü devenin hörgücünde bulunan yağlar, hayvanın çöl şartlarına daha uzun süre dayanmasını, toynaklarının altındaki ince tabanları da gevşek kumlu arazilerde daha rahat yürümelerini sağlıyordu. Çok zor koşulların hüküm sürdüğü yerlerde Tibet sığırı ile inek arasında bir çeşit sığır veya hainağ denilen hayvanlar kullanılmıştır. Eşek ya da katır gibi hayvanlar daha çok özel eşyaların taşınması için kullanılırken, develer, atlar ve öküzler araba çekerlerdi. Bir deve yaklaşık 200 kg. yük taşıyabiliyordu. Bir kervanda bazen binlerce hayvan yer alabiliyordu. Milattan sonraki yıllarda develere uygun eyer üretilmeye başlanınca özellikle sıcak ve kuru iklimlerin etkili olduğu yerlerde develer daha fazla kullanılmaya başlanılmıştır²⁶²

İpek Yolu'nda uzun mesafe seyahate çıkanların çoğu erkekti. Bu seyyahlar İpek Yolu vahalarında yerel kadınlarla evlenebiliyorlardı. Bu şekilde doğan çocuklar, çoğu kültür için babanın soyunun bir üyesi kabul edilirse de gerçekte annelerinin kontrolü ve etkisi altında yetişiyorlardı. İpek yolunda sadece tacirler seyahat etmezdi. Gezinler, diplomatik görevliler, hacılar, misyonerler veya çok cesaretli birkaç insan da meraklarını tatmin etmek için yola çıkardı. İpek Yolu'nu kullananlardan biri de hacılardı. Dinin Asya'da yayılması hac yolculuğunu başlattı. Budizm Çin'de yayılır yayılmaz Çinli Budistler Hindistan'a gitme ihtiyacı duydular. Örneğin 5. yy.'da İpek Yolu boyunca Çin'den Hindistan'a seyahat eden Fahsien ve aynı yolu 7. yy'da kat eden Hsüan-tsang Çinli keşişlerdi. Kısa bir zaman sonra Japon ve Koreli hacılar da yola çıkmışlardır.²⁶³

²⁶² Utku, *Kızıldeniz Çöl Gemi Tacir*, s.229.

²⁶³ Foltz, *İpek Yolu Dinleri Antik Dönemden 15. Yüzyıla Kadar Karayolu Ticareti ve Kültürel Etkileşim*, s.25, 32.

Şekil 2.2. Moğollar Devri'nde Seyyahların İpek Yolu Güzergâhları

Kaynak: Frank & Browstone, 1986, s.218

2.3 İpek Yolu ve Türk Dünyası

İpek Yolu'na on asırdan daha uzun bir süre hâkim olan Türk devletleri, uzun yıllar kurdukları üstünlük süresi boyunca sadece yol üzerinde ticaret güvenliğini sağlamakla kalmamış bu yol onlara önemli bir gelir kaynağı da yaratmıştır. İpek Yolu'nun canlılığına paralel olarak Türk topluluklarında ticari faaliyetler ve siyasal etkinlikler açısından artış ve azalışlar olduğu söylenebilir. Türk Dünyası sınırlarına bakıldığında Çin'den Türkiye'ye uzanan bu bölgeyle de sınırlı kalmayarak Osmanlı Devleti zamanında batıda hâkim olunan Balkan topraklarına kadar uzanmaktadır. Türk devletleri dünya tarihi açısından her dönem siyasal, kültürel, dini, sosyal ve ekonomik alanlarda önemli yer tutmuşlardır.²⁶⁴

²⁶⁴ E. İsayev, M. Özdemir, "Büyük İpek Yolu ve Türk Dünyası", *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, III (3), 2011, s.112.

Türk Devletleri'nin bıraktığı izler incelendiği zaman Türk Dünya coğrafyasının İpek Yolu güzergâhı ile paralellik gösterdiği görülmektedir. Türkler ile Çinliler İpek Yolu'na hâkim olabilmek için her dönem güç mücadelesi içinde olmuşlardır. Türk Devletleri'nin İslamiyet'i seçmeleri ve bu yolun Türk halklarının yeni yerlere yerleşmelerine imkân sağlamıştır. Daha sonra bu bölgelerde Gazneli, Karahanlı, Hârizmşah ve Selçuklu gibi Türk-İslam Devletleri'nin kurulması İpek Yolu için bir dönüm noktası olarak tarih sayfalarında yer almasını sağladığı söylenebilir. İpek Yolu, Türk yurtlarını coğrafi olarak birbirine bağlamakla kalmamış aynı zamanda ticari ilişkilerini arttırıp zenginleşmelerine olanak sağlamış, aralarında birlik ve beraberlik ortamı yaratmıştır.²⁶⁵

Orta Çağ döneminde Çin ve Roma arasındaki rota dünyanın en önemli ticaret ve etkileşim alanı haline gelmiştir. Türkler bu güzergâhtan Bizans İmparatorluğunun sınırları içerisinde yer alan Anadolu topraklarına gelerek bu bölgeyi hâkimiyeti altına almaları ve buraya yerleşerek mimari alanda ilerleme kat etmeleri tarihin en önemli medeniyet hamlelerinden birisi olarak görülmektedir. Orta Asya'da ki yıllardan beri süregelen bilgi birikiminin bu bölgeye taşınmasını sağlayan yolculuk Türklerin hayatında önemli bir dönüm noktası haline gelmiştir.²⁶⁶

Orta Çağda, Türk Dünyası için İpek Yolu hâkimiyeti denildiğinde ilk akla gelen bölge Orta Asya'dır. Orta Asya'da M.Ö. 2. Yüzyıl gibi bir zaman diliminde İpek Yolu'nu kontrolü altına alan devlet Asya Hunları olmuştur. Sadece ipeğin taşınmadığı bu yolda Çin'in ve Doğu Asya'nın diğer ürünlerinin de Doğudan Batıya taşınması amacıyla izlenen güzergâh ne olursa olsun genellikle Hun imparatorluğunun hükümdarlığı altındaki topraklardan geçirdi.²⁶⁷

Bundan dolayı tarih Türklerle çevresindeki devletlerarasında İpek Yolu üzerinde hâkimiyet kurabilmek için şiddetli rekabetlere sahne olmuştur. Asya Hunlarının güçlü bir devlet olması ve başa gelen hükümdarların Çin'i baskısı altına alarak üzerlerinde hâkimiyet kurması sonucu Asya Hun devletinin yıkılmasına kadar geçen süre boyunca bu yol kontrollerinde kalmıştır. Hun devletinin yıkılmasıyla Çin kontrolüne geçen yol 5.

²⁶⁵ M. Demirler, *Tarihi İpek Yolu'nun Yeniden Canlandırılması ve Türkiye Ekonomisine Etkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Tokat 2015, s.6.

²⁶⁶ Fahri Atasoy, Doğa, Kültür ve Tarih Turizminin Birliğe Katkısı, "İpek Yolu Üzerinde Türklüğün Kendisini Keşfi", *Türk Ocakları Genel Merkezi "Dilde Fikirde İşte Birlik Sempozyumu"*, Milli Kütüphane Konferans Salonu, Ankara 3-4 Ekim 2012, s.2.

²⁶⁷ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, Ankara, TTK Yay, 2000, s.17.

Yüzyılda Ak Hunların bölgede siyasi bir güç haline gelmesiyle birlikte tekrar Türk hâkimiyeti altına alınmıştır. Ak Hun Devleti siyasi gücünü bu yol üzerinde uzun bir süre sürdürmüş olsa da Göktürk Devletinin kurulması ve bölgede güçlü bir devlet haline gelmesinden sonra İpek Yolu'nda siyasi dengelerin tekrardan değişmeye yüz tuttuğu görülmüştür. Göktürklerin Ak Hunların üzerine yaptığı seferler sonucunda bu devletin yıkılmasıyla beraber kontrol başka bir Türk devleti olan Göktürlere geçmiştir. Göktürk hâkimiyeti sonrasında yerleşik hayat tarzına geçişin hızlanmasıyla beraber bu yolun kurulan yeni düzenlerle birlikte emniyeti artmış ve ticaretin daha huzurlu bir şekilde yapılması sağlanmıştır. Daha sonraki dönemlerde ticaret yolu Uygur, Karahanlı, Gazneli ve Harzemşahlar gibi Türk devletlerinin hâkimiyeti altında olmuştur. 10. yüzyılda Doğu ve Batı medeniyetleri arasında artan siyasi ve ticari ilişkiler, İpekyolu'nun devletler ve ülkeler arasında gerçekleşen kültürel alışverişi de genişletmiştir.²⁶⁸

2.4 Moğolların İpek Yolu Hâkimiyeti

Moğol İmparatorluğu'nun kurulmasıyla birlikte gerek Orta Doğu gerekse Orta Asya ticareti büyük ölçüde Moğol Hanlarının kontrolüne girmiştir. X. yüzyılın ikinci yarısında Hazar Kağanlığının gücünü kaybetmesiyle ilk kez Avrasya ticaret yolu güzergâhı tek bir siyasi otorite altında birleştirilmiştir. Bu da bu coğrafyadan geçen ticaret yollarının önemini artırmıştır. Moğolların Doğu Avrupa'ya gelişlerinin ardından bu bölgede ticari ve ekonomik ilişkiler kısa süreliğine bozulmuşsa da sonuç olarak Moğollar, bölgedeki Türk kabilelerini güçlü ve merkezi bir devletin idaresinde yeniden birleştirmiş ve bölgede ticaretin gelişmesini sağlamışlardır.²⁶⁹

İpek Yolu'nun Moğollar egemenliği altında olduğu dönem aynı zanda Avrupalı seyyahların Asya'yı baştanbaşa dolaştıklarını dönemdir. Buna seyyahlara örnek olarak 13. yüzyılın ilk yarısında Fransisken rahipler Plano Carpini John ve Rubruck William ve birkaç yıl sonra Marco Polo verilebilir. Bu dönem ayrıca zanaatkârların (bunların çoğu muhtemelen askere alınmış) ve çeşitli teknik uzmanların özellikle yoğun değişiminin yaşandığı bir dönemdir. Ayrıca ülkeler arası tıbbi ve astronomik bilgilerin değiş tokuşu da yine bu dönemde yaşanmıştır.²⁷⁰

²⁶⁸ M.K. Özergin, "İpek Yolu", *Boğaziçi Aylık Kültür ve Sanat Dergisi*, 1985, (39), s.9.

²⁶⁹ Ekrem Kalan, "XIII-XIV. Yüzyıllarda Kuzey İpek Yolu ve Moğol Hanları'nın Ticaret Politikaları", *Avrasya Etüdlere Dergisi*, 2014, (45), s.45.

²⁷⁰ Daniel Waugh, *The Silk Roads in History*, 2010

<https://www.penn.museum/sites/expedition/the-silk-roads-in-history/> Erişim Tarihi: 10.12.2021

Bozkır seleflerinin çoğu gibi, on üçüncü yüzyılda Moğollar da ilk fetihleri sırasında ticaret yollarındaki hemen hemen tüm tesisleri yok etmişlerdir. Ve selefleri gibi, daha sonra, fethettikleri topraklardan geçen tüm yollar boyunca ticaretin hamisi ve dini faaliyetlerin sponsoru olmuşlardır. Moğol hükümdarları, her yeni fetihten sonra, imparatorluklarını yönetmelerine ve özellikle başkentlerini bozkırda inşa etmelerine yardımcı olmak için yerel tüccarları, zanaatkârları ve bilginleri işe almışlardır. Moğol hanları, Avrasya kara yollarında ticari ve kültürel alışverişi kolaylaştırdıkları için, Orta Asya bozkırları bir yüzyıl kadar Avrupa ve Çin arasındaki bağlantı olmuştur.²⁷¹

Cengiz Han'ın izlediği, ticareti ve tüccarı koruma sistemi, ondan sonra gelen hanlar tarafından geliştirilmiş ve devam ettirilmiştir ki onların ticarete verdiği değeri yaptıkları çalışmalardan anlamak mümkündür. Bunlar arasında en mühimleri hiç şüphesiz *“yeni şehirler kurmak, var olan şehir ve kervansarayları tamir ettirmek, köprüler ve yollar yapmak, adaletli vergi dağılımıdır.”*²⁷²

Farklı coğrafi özelliklere sahip oldukça geniş bir bölgede hâkimiyet süren Moğolların bu kadar geniş bir coğrafyayı idare etmesi de zor olmuştur. Burada en büyük sıkıntı hiç şüphesiz İpek yolunun tam hâkimiyeti hususudur. Bu nedenle de farklı dönemlerde ticaretin geliştirilmesi ve bu yolun önemini dile getirmek hususunda çeşitli fikirler öne sürüldüğü de kaynaklarda bizlere aksedilmektedir. Bir örnek vermek gerekirse XIV. yüzyılda Muhammed İbn Hinduşah Nahçıvanî (Celâyirli hizmetinde çalışan üst düzey bürokrat); devletlerin ekonomik gelişiminde ticaretin rolünün altını çizerek, tüccarların rahatlıkla ticaret yapabilmeleri için kendilerine uygun şartların belirlenmesi gerektiğini öne sürmüştür. Buna ek olarak ulaşımın sağlanması; sağlanamaması durumunda ticarî faaliyetlerin aksayacağını ve bunun da toplumsal hayatta sorunlara neden olabileceğini de dile getirmiştir.²⁷³

Bu cümleden yola çıkarak ticaretten bahsederken yol ve posta sistemini de göz ardı etmemek lazım gelir. Mevcut yolların iyileştirilmesi ve yeni yolların yapılması hem ülkenin idaresi hem de ticarî faaliyetlerin rahatlıkla yapılabilmesi için önem arz eder. Bu konuyu iyi analiz etmiş olan Moğol Hanları, yolların bakımına önem vererek yeni yolların açılmasına öncelik tanıdıkları gibi aynı zamanda bazı nehirlerde ulaşımı

²⁷¹Xinru Liu, *The Silk Road in World History*, New York, Oxford University Press, 2010, s. 109.

²⁷² Koçak, Moğollar Zamanında Ticaretin Beşiği: İpekyolu, s.39.

²⁷³Kalan, “XIII-XIV. Yüzyıllarda Kuzey İpek Yolu ve Moğol Hanları'nın Ticaret Politikaları” s. 47.

sağlamak için köprüler inşa ettirmişlerdir. Buna paralel olarak da nehir kenarlarında kasabalar kurarak, burada yaşayanların, nehirden geçmek isteyen elçiler ve tüccarların güvenliğini temin etmek üzere görevlendirilmişlerdir. Moğol topraklarını 1253-1254 yılları arasında ziyaret eden Rubruck'un seyahatnamesinde, bu tarzda kurulmuş olan kasabalar hakkında bilgiler verilmektedir. Rubruck kitabında, Don Nehri'nin yukarı ve aşağı taraflarında halkı Ruslardan oluşan iki kasabadan, İdil Nehri kıyısında halkı Rus ve Müslümanlardan oluşan üçüncü bir nehir kasabasından bahsetmektedir. Nehir kasabalarında yaşayan halk, görevlerini yerine getirdikleri sürece tüm vergi ve yükümlülüklerden muaf tutulmaktadırlar. Ayrıca tüccarlardan taşımaya karşılık haraç alma hakkı da tanınmıştır.²⁷⁴

Çin, Hindistan, Orta Asya ve İran ile ticarî ilişkileri canlı tutmak için ticaret yollarına ve posta sistemine büyük bir önem veren Moğol Hanları; Ulaşım vasıtalarının arttırılmasının ticaretin geliştirilmesine büyük katkı sağlaması dolayısıyla bir yandan ticari faaliyetlere ağırlık verirken diğer yandan da yeni yolların açılması ve yolların güvenliğini arttırma politikasını yürütmüşlerdir. XIII. yüzyılda Büyük Moğol İmparatorluğu genelinde “yam” adı verilen ve içerisinde yedek atların tutulduğu ahırlar, atlar için arpa ve burada kalan postacının dinlenip, karnını doyurabileceği menziller inşa edilmiştir.²⁷⁵ Bu yamalar, yaklaşık 30 ile 50 km mesafe aralıklarla Moğol topraklarındaki önemli kervan yollarında, bir günlük mesafede inşa edilmekte ve böylelikle ülkedeki şehirler ve limanlar birbirine bağlamaktaydı.²⁷⁶ Yam sistemiyle birlikte kervansaraylar ülkenin en önemli ticari yapılarını oluşturduğu gibi bu sistem aynı zamanda diğer Moğol devletlerinin imparatorluk merkeziyle olan iletişimi de sağlamıştır. Moğol Devleti'nin yıkılışından sonra da devam eden bu sistem bir dönem sonra Rusya tarafından yerleşim yerleri arasında kullanılmaya başlanılmıştır ki Rusya'nın posta teşkilatının temelini yam sistemine kadar dayandığı ileri sürülmektedir.²⁷⁷

Eskiden İranlı Sogd kavminin elinde bulunan kervan ticareti Orta Asyalı Müslümanlar ve Uygurların tekeline geçmiştir. Cengiz Han Moğolistan da iken tüccarlarla başlayan ilişkiler Cengiz Hanın varisleri zamanında da devam etmiştir. Ortak

²⁷⁴ Willhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, çev. Ergin Ayan, İstanbul, Kronik Yayınları, 2019, s. 109; ayrıca bkz. Kalan, “XIII-XIV. Yüzyıllarda Kuzey İpek Yolu ve Moğol Hanları'nın Ticaret Politikaları” s. 53.

²⁷⁵ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 268.

²⁷⁶ Koçak, “Moğollar Zamanında Ticaretin Beşiği: İpek Yolu, s.41.

²⁷⁷ D.M.İskhakov, I.L.İzmailov, *Tatarların Etnopolitik Tarihi*, s.108

olarak adlandırılan bu tüccarlara Cengizliler geniş imkânlar sağlamışlardır. Ortak kurdukları şirketlerden ötürü bu adı almışlardır. Kurulan bu ortaklık bağıyla devletin himaye ve desteğini elde etmişlerdir. Bu ortaklar her türlü vergiden muaf tutulmuşlardır. Her guruptan insan ortak olmanın ayrıcalığından yararlanmış bunun yükü de halka bindirilmiştir. Para işlevi gören altın kültçeler, kredi sistemi ve çek gibi kolaylıkları kullanan ortak tüccarların, ticari faaliyetlerini hızlandırılmış olsa da asıl hedefleri tekelliliğe yönelmek olmuştur.²⁷⁸

Ticaret, bilhassa kervan ticareti ancak güvenli yollarda rahatlıkla gerçekleştirile bilirdi. Bu nedenle de tüccarlar gerekli güvenlik şartlarının sağlandığı güzergâhlarda ticaret yapmayı tercih etmişlerdir. Bu nedenle ticaret yollarının güvenliğine büyük önem veren²⁷⁹ Moğol Hanları hem iç hem de dış ticaretin güven içinde gerçekleşmesini sağlamak için kervan yolları kadar pazarların da haydutlar ve hırsızlardan korunmasını için tedbirler almışlardır.²⁸⁰ Yolların güvenliği meselesiyle özel olarak ilgilenen Moğol Hanları; tüccarların rahat bir şekilde yolculuk yapılabilmesine büyük önem vermişlerdir. Bu amaçla *Tutgaul* adı verilen özel birliklerle bir yandan yolun güvenliği temin edilirken diğer yandan bu *Tutgaullar* aracılığıyla sorumlu olunan güzergâhlardaki gümrük ve ticaret vergileri de rahatlıkla toplanmıştır. Yine bu ticaret yolları üzerinde tüccarların rahatça seyahat edebilmesi için belli aralıklarla su kuyuları açıldığını da belirtmek gerekir. Moğol Hanları'nın yanı sıra yerel hükümdarlar, ticaretle uğraşan büyük sermaye sahipleri ve memurlar da kendi mal varlıklarının bir kısmını kervansarayların, köprülerin, geçişlerin inşa edilmesine ve tamirine harcamak suretiyle kervan yollarının servis hizmetlerinde çıkan sorunları da kendileri çözmüştür.²⁸¹

Farklı bölgelerde izlediği dengeli politika ve jeopolitik istikrar; Moğolların dış ticaretini etkileyen önemli unsurların başında yer alsa da Moğol Hanları'nın gümrük ve ticaret vergilerine yönelik izlemiş oldukları politikaların da dış ticareti etkileyen faktörlerden olduğunu belirtmek gerekir. Araştırmacılar, düşük gümrük vergisi politikasının dış ticaretin gelişimine ciddi anlamda fayda sağladığı görüşündedirler. Bu hususta yapılan bir araştırmaya göre Moğol topraklarında uygulanan gümrük

²⁷⁸ İsenbike Togan Arıcanlı, “Moğollar Devrinde Çin’de Ticaret ve (Ortak)Tüccarları”, *Toplum ve Bilim*, 25/26 Bahar- Yaz 1984, 76-77.

²⁷⁹ Xinru Liu, *The Silk Road in World History*, s. 117.

²⁸⁰ Kalan, “XIII-XIV. Yüzyıllarda Kuzey İpek Yolu ve Moğol Hanları'nın Ticaret Politikaları”, s.54.

²⁸¹ Ekrem Kalan, “Altın Orda ve Doğu ülkeleri: ticaret ve ekonomi, XIII-XIV yüzyılların ikinci yarısında ilişkiler”, genel yayın yönetmeni Prof. F.Sh. Khuzin, *Kazan Tarih Enstitüsü*, 2012, s. 116.

vergilerinin oranı %3-5 arasındadır. Örneğin, Karadeniz'in kuzey kıyısındaki bölgelerde gümrük vergisinin miktarı malın fiyatının %3'ü kadar hesaplanıp tahsil edilmişse de bu oran sabit olmayıp dönemin şartlarına göre değişiklik de göstermiştir. Bir başka örnek olarak Berdibek Han (1357-1359) döneminde 1360-1380 yılları arasında yaşanan krizin son dönemlerinde ticaret vergileri %5'e kadar çıkarılmıştır. Ancak Tokta ile Toktamış Han dönemlerinde yapılan reformlar sayesinde, Cüçi Ulusu'nun bütün topraklarında para sisteminin tek standarda göre yapılması, ticaretin aktif olarak gelişmesinde etkili olmuştur.²⁸²

Cengiz Han tarafından izlenen, ticareti ve tüccarı koruma sistemi, ondan sonra gelenler tarafından geliştirilerek devam ettirilmiştir. Nitekim Kubilay Han (1260-1294)'ın yaptığı icraatlardan bazıları şunlardır: “Çin'deki yolları tamir ettirmek, belirli aralıklarla kervansaraylar inşa etmek²⁸³ ve kente gelen tüccarların rahat bir şekilde ticaret yapabilmeleri için, tüccarları milletlerine göre ayırıp her millete ait çeşitli konaklama yerleri yaptırmak”.²⁸⁴

İlhanlılar döneminde ise Gâzân Han ile başlayan şehirleri tamir etme, meslek gruplarını düzenleme, tarımın yanı sıra ticari faaliyetlerin de gelişmesi için çeşitli uygulamaların hayata geçirilmesi²⁸⁵ gibi çalışmalar, ondan sonra gelen halefleri tarafından da devam ettirmeye çalışılmıştır.

Gâzân Han'ın bu çerçevede yaptığı icraatlar, bütün şehirlerde kervansaraylar, hamamlar, atölyeler ve canlı hayvan satmaya müsait pazar yerleri inşa edilmesi; ticaret yollarının ve yolcularının güvenliği için önlemler alınması; Tebriz'den Trabzon'a giden güzergâh, doğu ile batı arasında bir köprü olması sebebiyle iyi gözetlenip ve korunması;²⁸⁶ Şenb-i Gâzân isimli, eğitim, sağlık, kültür ve ticari amaçları kapsayan yapılar meydana getirilmesi; Gâzânîyye isimli yeni bir şehrin kurulması olarak

²⁸² Teferruat için bkz: Kalan, *Moğollar Devrinde İpekyolu*, s.103.

²⁸³ René Grousset, *Stepler İmparatorluğu: Attilâ, Cengiz Han, Timur*, çev. Halil İnalçık, haz. E. Tokdemir, M. Dönmez, Ankara, TTK Yay, 2015, s. 304. Ayrıca bkz. Koçak, “Moğollar Zamanında Ticaretin Beşiği: İpek Yolu, s.40.

²⁸⁴ Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi*, çev. Filiz Dokuman, İstanbul, Tercüman Gazetesi Yayınları, 1979, I, s. 93. Ayrıca bkz. Koçak, “Moğollar Zamanında Ticaretin Beşiği: İpek Yolu, s.40. Moğolların Çin'le ticari münasebetleri için ayrıca bkz. Arıcanlı, “Moğollar Devrinde Çin'de Ticaret ve (Ortak)Tüccarları, s. 71 ve devamı.

²⁸⁵ Ira M. Lapidus, *A History of Islamic Societies*, Cambridge University Press, Cambridge 1988, s. 278.

²⁸⁶ <https://www.altayli.net/ilhanli-devletinin-uluslararası-ticaret-politikasi-ve-halefi-olan-turk-devletleri.html>, erişim tarihi 13.10.2021.

sayılabilir. Sultan Olcaytu (1304-1316) döneminde kurulmasına başlanan Sultaniye şehrinde ise Sultanabad-i Çemçemail ve Sultan Abad yapıları inşa edilmiştir.²⁸⁷

Moğol akınlarının başladığı dönemde Anadolu coğrafyası oldukça müreffeh bir durumdadır. Bilhassa I. Aleaddin Keykubat döneminde yapılan fetihlerle İpek Yolu'nun Anadolu güzergahının büyük bir bölümünün kontrolü Türkiye Selçuklularına geçmiştir. Kuzey ülkeleri ile ticaretin sağlanması Sinop üzerinden gerçekleşirken; Antalya ve Alanya ele geçirilerek Akdeniz ile bağlantı kurulmuş; Erzincan ve Erzurum'un fethine paralel olarak İran, Hindistan ve Çin'e giden İpek Yolu ile de bağlantı kurulmuştur. Buna ek olarak Venedik, Pisa, Provens ve Bizans ile ticari anlaşmalar imzalanmış, ticaretin geliştirilmesi amacıyla çok sayıda kervansaray ve köprü de inşa edilmiştir.²⁸⁸ Anadolu Selçuklu Devleti, Moğol akınlarının başladığı ilk zamanlarda Orta Asya'dan gelen seçkin kişiler, işçi ve zanaatkârlar nedeniyle güçlenmiş gibi görünmektedir. Ayrıca Moğol saldırılarından kaçan halkların, Anadolu'ya yerleşmeleri Anadolu Selçuklu nüfusunu arttırmakta, bu göçmenlerin yanlarında getirdikleri gelenekler de Anadolu'yu kültürel olarak zenginleştirmektedir. Ancak tüm bu olumlu gelişmeler Alaeddin Keykubat'ın vefatından sonra yukarıda da bahsedildiği üzere tamamen olumsuz yönde gelişmelere sahne olacaktır. 1242'de Tebriz-Antalya güzergâhının kervan duraklarından olan Erzurum, iki aylık bir kuşatmanın ardından Moğolların eline geçmiş, Erzincan'a doğru ilerleyen Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu, Köseadağ'da Anadolu Selçuklu Devleti'ni büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Ardından, diğer İpek Yolu kentlerinden olan Sivas Moğolların eline geçmiş, Moğollar Sivas halkının mallarına el koymuşlardır.²⁸⁹

1243-1277 yılları arasındaki Moğol tabiiyeti döneminde, Anadolu'da önceden kurulan güçlü ekonomik düzen nedeniyle, iktisadi hayatın büyük oranda kesintiye uğramadığı dikkati çekmektedir. Bunda ise en önemli sebep Moğolların, İpek Yolu'nu kontrol etmeleri ve Antalya-Tebriz güzergâhına önem vermeleridir. Çin'den Doğu Avrupa'ya kadar oldukça geniş bir coğrafyaya hâkim olan Moğolların bu fetihleri hiç şüphesiz büyük zararlara neden olmuştur. Fakat bu toprakların tek bir otorite tarafından

²⁸⁷ Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK Yay, 2018, s. 492

²⁸⁸ Fahri Atasoy, *İpek Yolu'da Kervansaray Yolu Kayseri- Nevşehir- Kırşehir- Niğde –Aksaray- Konya*, Ankara, Net Kitaplık Yayıncılık, s.19.

²⁸⁹ Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi, İstanbul*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1954, s.15-17

yönetilmesi, İpek Yolu güzergâhlarında güven ve istikrar sağlamış ve bu durum ticareti canlandırmıştır.

1280'lerden sonra durum değişmeye başlamıştır. Çıkan iç isyanlar, merkezi yönetimi zayıflatmış, diğer yandan tarlalar ekilmediğinden kıtlık başlamıştır.²⁹⁰ Erzurum ve Kayseri gibi şehirler tenhalaşmıştır. Zanaatkârlar Orta Asya'ya götürülmüştür. Ahi zaviyelerindeki işsiz sayısı artmıştır. 1298 yılında İlhanlılar, Anadolu'yu dört mali bölgeye bölmüşler, her bir bölgeden 400.000 dinar vergi almayı kararlaştırmışlardır. Ayrıca, İlhanlı ordusunun ihtiyacı için, devasa bir arazinin sürülmesi ve 300.000 çuval zahire üretilmesi görevi de Selçuklulara verilmiştir.²⁹¹

Moğollar'ın Anadolu'nun haricinde İran'a yönelmesinin nedeni, İran'dan geçen İpek Yolu ticaretini kontrol altına almaktır.²⁹² Moğollar, İpek Yolu'nun değerini bilmektedirler. İpek Yolu hem ekonomik kazanç hem de yolculukların ve bölgeler arasındaki posta hizmetlerinin kolaylıkla gerçekleşmesini sağlamaktadır. Roux, İpek Yolu'nun Moğolların icadı olmadığını ancak gelişmesinin, güvenli ve daha hızlı hale gelmesinin Moğollar sayesinde olduğunu ifade etmektedir. Moğollar, fethettikleri bölgelerde ticaretin gelişmesine özen göstermişlerdir. Tahrip olan şehirleri yeniden düzenlemiş ve yeni şehirler kurmuşlardır. Kendilerine isyan eden herkesi kılıçtan geçirdikleri ancak tüccarlar, zanaatkârlar, sanatçılar, yazarlar, din adamları, subaylar, soylular ve bazen de yöneticileri saygın insanlar oldukları inancıyla affettikleri rivayet edilmektedir.

Bu durum Tebriz'i, Moğollar ve hayvanları için ideal bir yerleşim yeri kılmıştır. Moğol Hanedanlığı'nın bir kolu olan İlhanlılar, İran'ın kuzeybatısını hâkimiyetleri altına almış ve Moğol hükümdarı Abaka (1265-1281), Tebriz'i yeni işgal ettikleri bölgenin başkenti olarak seçmiştir. Tebriz, Moğol istilası sebebiyle bir süre harap halde kaldıktan sonra yeniden tamir edilmiş ve diğer İran kentleri ile yarışabilecek zenginlik ve ihtişama ulaşmıştır.²⁹³

²⁹⁰ Nevzat Köseoğlu, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1997, s.102.

²⁹¹ Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi Ticari İlişkileri ve Sonuçları", s.56.

²⁹² Manana Gabashvili, *İlhanlı Devleti'nin Uluslararası Ticaret Politikası ve Halefi Olan Türk Devletleri: Türkler*, çev. Mahmut Yavaş, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 386.

²⁹³ Nizamüddin Şami, *Zafername*, çev. Necati Lugal, Ankara, TTK Basımevi, 1987, s.118.

Tebriz, Doğu ile Batı arasında önemli bir iletişim merkezidir. Moğol Hükümdarı Abaka'dan Olcaytu (1304-1316) dönemine kadar oldukça parlak günler geçiren Tebriz, “*Büyük Han ve öteki Moğol mirzaları ile Hindistan ve Mısır hâkimlerinin; öte yandan Avrupa kralları, Bizans kayzeri ve son olarak aynı derecede önem taşıyan Papa'nın elçilerinin buluşma yeri olmuştur.*”²⁹⁴ İpek Yolu vasıtasıyla dünyanın dört bir yanından ürünler Tebriz'e akmış, kervanlar çoğunlukla, ürünlerini yerel halka satmak ve yerli tüccarlarla altın ve diğer çeşitli malların pazarlığını yapmak için Tebriz'de konaklamışlardır.

²⁹⁴ Karl Jahn, “Tebriz Doğu ile Batı Arasında Bir Orta çağ Kültür Merkezi”, çev. İsmail Aka, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1980, XIII (24), s.60.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İPEK YOLU GÜZERGÂHINDA MOĞOLVE İLHANLI MİMARİSİ

Azerbaycan ve Batı İran'da hâkimiyet kurmuş olan İlhanlılar hiç şüphesiz Doğu Anadolu'da birçok eser bırakmışlardır. Hâkimi oldukları şehirlerde özellikle Ahlat, Erzurum, Kars, Muş, Erzincan, gibi şehirlerde onlara ait eserler görülmektedir. İlhanlıların Anadolu kültür tarihindeki etkisini, medreseler, kümbetler, mezar taşları, köprüler gibi mimari eserlerde görmek mümkündür.²⁹⁵

İlhanlı hâkimiyeti ile başlayan değişimle birlikte yapıların plan şeması genel anlamda Selçuklu mimarisinin özelliklerini göstermektedir. Fakat yapıların cephe kısımları ve süslemelerinde bariz bir değişiklik ve farklı çeşitler göze çarpmaktadır. Cephelerin ön kısımlarında çift minareden oluşan taş kapılar ve her iki yanında son derece süslü görünen büyük pencereler, niş bezemeler ve ön cepheye sınır çizen yarım yuvarlak ya da çokgen şekilli köşe kuleleri dikkat çekmektedir. Ayrıca plan özelliklerinde anıtsal tasarımlar dışında herhangi bir fark görülmesi de cami ya da medreselere bitişik olan türbe gibi yapılarda kullanılan bitişiklik ilkesi farklılıklar göstermektedir. Türbeye bitişik olan cami ya da medrese yapısında kapı veya pencere yoluyla bağlantısı sağlanmış olan kaideler, gövdesi ve külahı ile dıştan algılanan, mescit ise bitişikindeki medreseden bağımsız dıştan ayrı bir kapısı ve minaresi olan yapılar olarak tasarlanmıştır.²⁹⁶

Yapılardaki süslemelerde dağılımının yanı sıra, kompozisyon düzeni ve üsluptaki farklılaşmalar yapıların algılanmasını kolaylaştırdığı gibi geometrik şekillerin ziyade yaygın olarak bitkisel süslemenin tercih edilmesi de dikkat çekicidir. Ayrıca yazı, figürlü ve çinili süslemelerin kullanıldığı da gözlemlenmiştir.²⁹⁷ Geometrik bezemeden bitkisel süslemeye geçişin yanı sıra, özellikle taş süslemelerde kıvrık dal, rumi, palmet, lotus, hayat ağacı gibi bitkisel motiflerin üslubunda yüzeyden oldukça taşkın olan, üst üste/kat kat biçimlenmesiyle sağlanan ışık-gölge dengesinin yarattığı

²⁹⁵ Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara, TTK Yayınları, 1992, s. 78.

²⁹⁶ Nermin Ş. Doğan, "Bezemeye Bakış: Anadolu'da İlhanlı İzleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 2003, XX (1), s. 152.

²⁹⁷ Zeynep Onur, "*Türk Mimarisinde Rasyonel ve İrrasyonel Dönemler*", Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi, Ankara 1990, 5/1-2, s.45-48.

derinlik etkisi, motiflerin bağımsız kullanımı ve buldukları mimari öğelerdeki dağılımında da farklılık dikkat çekmektedir.²⁹⁸

İlhanlı yapılarında simgesel, fantastik ve kozmik özelliklere sahip figürler kullanılmıştır. Çift başlı kartal, siren, yırtıcı hayvanlar, hayat ağacı, insan kabartmaları bu dönemde kullanılmıştır. İri ve gösterişli palmiye dallarıyla oluşturulmuş hayat ağacı genellikle olayın merkezinde yer alır. Hayat ağacının dalları üzerindeki meyveler ve hayvan figürleriyle bereket ve hayatı sembolize etmektedir. Hayat ağacının üzerinde kartal gibi yırtıcı bir hayvan figürü altında ise bir vazodan yükselen hayat ağacı, ağacın iki yanındaki yırtıcı memeliler veya ejderhalar yer almaktadır.²⁹⁹

1243 sonrası inşa edilen yapıları, Selçuklu sultanları ile çoğunluğu vezir ve dönemin ileri gelenleri tarafından yaptırılan *İlhanlı etkisinde Selçuklu eserleri* ve İlhanlı devlet adamları tarafından yaptırılan *İlhanlı eserleri* olarak iki grupta inceleyebiliriz. Bu yapılar incelendiğinde 13. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş yapıların çoğunluğunu hanlar oluştururken, yüzyılın ikinci yarısında ise Selçuklu vezirleri tarafından yaptırılmış medreselerin yapımında artış olduğu izlenir.³⁰⁰

Cahen'e göre 1243 sonrası Anadolu'da sayıları hızla artan kervansaraylar ve hanlardaki artışın en mühim sebeplerinden birisi gerek Selçuklu gerekse İlhanlıların ticaret politikalarından kaynaklanmaktadır.³⁰¹

Geleneksel İslâm sanatı tarihi içerisinde İlhanlı sanatı, farklı bir tarz olarak bir tahribat ile yeniden doğuş safhasını teşkil eder. İlhanlı Hanedanının ilk kuruluş yıllarından başlayarak XIII. yüzyılın sonlarında tahta çıkan Gâzân Han'a kadar farklı dinî düşünceleri sebebiyle İslâm sanatı açısından önemli bir faaliyet göze çarpmamaktadır. Hülâgû, Abaka ve Argun hanlar Budist olmakla birlikte Hıristiyanlığa da ilgi duymuşlar, hatta Müslümanlara karşı oldukça sert muamelelerde dahi bulunmuşlardır.³⁰² İslâm âlemi için büyük bir tehlike oluşturan Moğollar bu dönemde şehirleri ve ilim merkezlerini tahrip etmişlerdir.

İlk yıllarda İran ve Azerbaycan civarında Budistliğin yanı sıra Hıristiyanlığı da benimseyen İlhanlıların çadır kiliselerde ibadet ettikleri bilinmektedir. Yerleşik hayata

²⁹⁸ Semra Ögel, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Ankara, TTK Yay., 1966, s.75-77.

²⁹⁹ Engin Beksaç, Ahmet Vefa Çobanoğlu, "İlhanlı Sanatı", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, s.105-108

³⁰⁰ Nermin Ş. Doğan, "Bezeme Bakış: Anadolu'da İlhanlı İzleri", s.154.

³⁰¹ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, İstanbul, E Yayınları, 1994, s.314-315

³⁰² Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, Ankara, Türk Eğitim Vakfın Yayınları, 1986, s.37.

geçişle birlikte birçok Budist mabedi ve kilise yaptırılmıştır. Hülâgû Han (1256-1265) Urmiye gölü civarında ve özellikle Hoy'da Budist tapınakları inşa edilmiş, daha sonra Argun Han (1284-1291) inşa ettirdiği Budist manastırlarında kendi resmini yaptırmıştır. Hıristiyanlığa karşı sempati duyan Hülâgû, Abaka ve Argun hanlar zamanında Batı İran'da ve Azerbaycan'da çeşitli Nestûrî kiliseleri ve manastırları inşa edilmiştir. Ancak bu yapılar günümüze kadar gelmemiştir. Önemli sanat faaliyetleri ise İslâmiyet'i kabul eden Gâzân Han'ın tahta çıkmasından sonra meydana gelmiştir. İlhanlı hanedanıyla yakın münasebeti olan devlet memurları, vezirler, İlhanlı hükümdarlarının eşleri ve Müslümanlığı benimsemiş bazı kişiler tarafından yaptırılan eserlerin bir kısmı Anadolu Selçuklu sanatı tarzı içinde yer almaktadır.³⁰³

Gâzân Han ile birlikte yavaş yavaş İslamlaşma sürecine giren İlhanlı yönetimi, idaresi altındaki topraklarda özellikle İran ve Güney Azerbaycan'da yoğun bir imar çalışmalarına girişmiştir. Nitekim Merâga, Sultâniye, Lincân, Verâmin ve Netanz, Erzurum, Amasya, Tokat, Niğde gibi şehirlerde İlhanlı dönemine ait eserler mevcuttur. Mimaride Selçuklu geleneğine sadık kalan İlhanlılar'ın gerek tasarım ve mimari ayrıntılarda gerekse süslemede Selçuklu geleneğini sürdürdükleri gözlemlenmiştir. İnşaat malzemesi olarak Anadolu'da taş, İran'da ise daha çok tuğla kullanılmıştır ki bunda da en önemli sebep bu coğrafyaların arazi yapısıdır. Süslemede ise genel olarak alçı, tuğla, sırlı tuğla ve çini kullanılmış ve Selçuklu plan şemaları çok daha iddialı boyutlarda tekrar edilmiştir. Bunun yanı sıra bölgenin manevi hassasiyetleri devam ederken Anadolu (Selçuklu), Mısır-Suriye (Memlûk ve Zengî) ve Irak gibi bölgelerle olan münasebetlerin yanı sıra Orta Asya'dan beraberlerinde getirdikleri Moğol-Çin tesirleri de İlhanlı sanatının şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur.³⁰⁴

3.1 Türkistan, İran ve Anadolu'da İpek Yolu Güzergâhında Moğol Kervansaray ve hanları

3.1.1 Kervansaraylar

Kaynaklarda *han* veya *ribat* olarak belirtilen Kervansaraylar; genel anlamda kervanların konaklaması ve güvenliği için anayol üzerinde inşa edilen yapılardır. Kentler üzerindeki yollarda yaptırılan ve kuruluşlar amaçları olarak çeşitli ihtiyaçları

³⁰³ Beksaç ve Çobanoğlu, "İlhanlı Sanatı", s. 105-108.

³⁰⁴E. J. Grube, *Persian Painting in the Fourteenth Century: A Research Report*, Napoli 1978, s.58; N. Wilber, *The Architecture of Islamic Iran: The II-Khânid Period*, Princeton 1955, s.121.

karşılacak şekilde belirli mesafelerde inşa edilen kervansaray ve ribatların³⁰⁵ konaklama işlevinin yanı sıra sosyo-kültürel ve ekonomik merkezler olarak gelecekteki mevcut yerleşimlerin de temelini oluşturmuştur. Bu kervansarayların büyük bir kısmı Selçuklu sultanları ve devletin ileri gelenleri tarafından ticari yollar üzerinde her menzil için (yaklaşık 30 kilometrelik mesafede bir) inşa edilmiştir.³⁰⁶ Uzaktan bir kale gibi görünen bu yapıların içlerine girildiği zaman ise kervanda bulunan insanların her türlü ihtiyaçlarını karşılayacak bir teşkilata sahip idi. İki menzil arasında ki mesafe yüklü bir hayvanın ve yanındaki yayanın kat edebileceği mesafe kadardır. Bu, yolun özelliğine göre biraz değişse de genelde 30 km civarındadır. Ribatlar, her ne kadar sınır boylarında yahut stratejik bölgelerde ordu birlikleriyle binek hayvanlarının konakladığı, askerî amaçla inşa edilmiş yapılar olsa da zamanla ticarete hizmet verecek şekilde bir değişim geçirerek kervansaraylar hâline gelmişlerdir.³⁰⁷ Bu kervansaraylar arasında seyahat ve ticaret, ülkelerin askeri birlikleri tarafından emniyet altına alınmış, buraya gelenlerin mallarını rahatlıkla pazarladıkları bir ortam oluşturulmuştur.³⁰⁸

3.1.1.1 Anadolu Selçukluları Dönemi Kervansarayları

Anadolu Selçukluları zamanında, ticaretin gelişmesi amacıyla ticaret kervanlarının korunmasına büyük önem verilmiştir. Kervanların başına *kervansalar* adı verilen bir yönetici ve *rahdar/tutgavul* denilen bir muhafız birliği tayin edilmiştir. Ancak bu masraflı bir iştir ve bu iş için görevlendirilenlerin geçimlerinin sağlanması gerekmektedir. Bu da yolculuk edenlerden *bedraqa* adı verilen bir vergi ile karşılanmıştır.³⁰⁹ Selçuklu şehirlerinde esnaf ve zanaatkârlar kendi aralarında teşkilatlanmışlar ve loncalar kurmuşlardır. Bu birlik, tüccarların hakkını korumuş ve onları disipline etmiştir.³¹⁰

Anadolu Selçuklu kervansarayları, döneminin ekonomik ve sosyal olanaklarına göre farklı plan tiplerinde inşa edilmiştir. Yapıların boyutları devasa büyüklüktedir ve bu özellikleri ile İran ya da Orta Asya'da yapılmış olan yapılardan ayrılmaktadırlar.

³⁰⁵ J. B. Tavernier, XVII Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat, Çev. Ertuğrul Gültekin, İstanbul, Kervan Kitapçılık, 1980, s. 66.

³⁰⁶ Atasoy, *İpek Yolu'da Kervansaray Yolu Kayseri- Nevşehir- Kırşehir- Niğde -Aksaray- Konya*, s. 21.

³⁰⁷ O. Gümüşçü, *Anadolu'daki XVI. Yüzyıl Ticaret Yolları*, Ankara, Türk Yurdu Yayınları, 2014, s.106.

³⁰⁸ Necdet Bayraktar, *Tarihi İpek Yolu, Ticaret ve Kültür Yolu*, 2017, <https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/guncel-yazilar3/2442-tarihi-ipekyolu-ticaret-ve-kultur-yolu> erişim tarihi: 17.06.2021

³⁰⁹ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçuklularında Bazı Vergilere Dair 687-695*, IX. Türk Tarih Kongresi Ankara, 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara, TTK Yay.,1988, II, s.689.

³¹⁰ Nesim Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Ankara, TDV Yay., 2002, s.322.

Fakat boyutları dışında diğer tüm özellikleri birbirinin aynısıdır.³¹¹ Ticaret yolları üzerinde merkezi bir konumda olan Roma ve Bizans'ın neden kervansaray inşa etmediği merak edilebilir. Muhtemelen bu durum zamanın gerekliliği ile alakalı bir durumdur. Pax Romana anlayışı,³¹² güvenlik önlemleri almaya ihtiyaç bırakmamıştır. Bu sebepten binalar daha az dayanıklı ve daha az savunma özellikli inşa edilmiştir. Anadolu Selçuklu döneminde ise, ülke görece, daha dengesiz ve huzursuz olduğundan kale benzeri yapılar ticaret için ön koşul olmuştur.³¹³ Konaklama alanları olarak kullanılan kervansaraylar, kimi zaman da savaş dönemlerinde silahların ya da yiyecek erzaklarının korunduğu mekânlar olarak ta kullanılmıştır.³¹⁴ Fakat asıl yapılış amaçları konaklama içindir. Kimi kervansaray yapılarına kuleler eklenmiş olup, bu kuleler herhangi bir savaş durumunda mekânı korumaya elverişli yapılar değil, yapıya takviye olması için yapılan kulelerdir. Takviye kulesi geleneği ise Asya'dan gelmiştir.³¹⁵

Kervansaraylar, yazlık denilen avlulu, kışlık denilen avlusuz ve üstü kapalı ve her ikisinin birleşiminden oluşan karma yapılarda inşa edilmişlerdir. Dikdörtgen veya kare olarak yapılmış, ortasına şadırvan veya çeşme eklenmiştir. Yazlık kervansaraylarda tek bir avlu bulunmaktadır. Yatılacak yerler avludan biraz daha yüksektedir. Kervan sahipleri, taşıdıkları yükleri avlunun ortasında indirip hayvanlarını da avluya alırlar ve hayvanları için kendi yataklarına yakın bir yerde yatak yapmışlardır. Hanların çatısı genellikle tamamen taştan ya da taş ve tuğla karışımından yapılmıştır. Kagir ayaklar üzerinde duran kubbe, tonoz veya ahşap örtülüdür. Çatılar genelde kurşundan yapılmıştır ancak toprak veya kiremit kaplı olanlar da vardır. Hanların tek bir giriş kapısı vardır. Hanın 4 kenarında ise yüksek ve küçük pencereler mevcuttur. Kışlık adı verilen hanlarda, kervancıların gece kalmaları için ayrılan salonun ön kısmında bir avlu bulunur. Bu avlu üç tarafından çeşitli binalarla çevrelenmiştir. Bir giriş kapısı ve bu

³¹¹ Suut Kemal Yetkin, *İslam Ülkelerinde Sanat*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1984, s. 123.

³¹² “**Pax Romana** (M.Ö.27 – M.Ö. 180), Latince "Roma Barışı" anlamına gelir. Roma İmparatorluğu'nun uzun soluklu barış dönemi için kullanılan bu terim, Roma yönetimi ve Roma Hukuk Sistemi altında, aralarında kavga eden rakip liderlerin ve eyaletlerin, bazen sert bir şekilde barıştırılmasından çıkmıştır. Roma'da "Pax Romana"yı sağlayan lider Augustus Caesar'dır"; Bkz: https://www.turkcebilgi.com/pax_romana#post erişim tarihi:17.01.2022

³¹³ Esra Yılmaz, *XII. ve XIII. Yüzyıllarda Tebriz-Antalya İp"ek Yolu Güzergâhı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2016, s.39

³¹⁴ Burhan Toprak, *Sanat Tarihi*, Ankara, Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, 1963, III, s.146.

³¹⁵ Semra Ögel, *Anadolu'nun Selçuklu Çehresi*, İstanbul, Akbank Yayınları, 1994, s. 74.

kapının sağ ve sol kısmında servis odaları mevcuttur. Avlunun orta kısmında kimi zaman bir şadırvan ya da çeşme bulunabilir.³¹⁶

Kervansaray yapılarının Anadolu'da inşa edilmesi ilk olarak Selçuklu hükümdarı II. Kılıçarslan döneminde başlamıştır. Bu dönemde inşa edilen ilk kervansaraylar, Kayseri-Konya güzergâhı üzerindedir.³¹⁷ Anadolu'da sıklıkla görülen, kervansaray, han ya da köprüler, özellikle 1200'lü yılların başında çok sayıda inşa edilmiştir. Bu yapıların en yoğun görüldüğü güzergâhlar; Konya-Ankara, Aksaray-Kayseri, Kayseri-Sivas, Antalya-Adana, Kayseri-Malatya, Antalya-Afyon, Konya-Beyşehir, Sivas-Amasya, Konya-Afyon, Alanya-Antalya güzergâhlarıdır.³¹⁸ Bu Han ve Kervansarayların bir kısmı Selçuklu döneminde inşa edilmesine karşın İlhanlılar döneminde de aktif olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada İlhanlı dönemi inşa edilen kervansarayların yanı sıra Selçuklu dönemine ait olup İlhanlı döneminde faal olan kervansaraylar ele alınmıştır.

Harmandöven Kervansarayı: Iğdır'ın 15 kilometre uzağında, Harmandöven köyü yakınında inşa edilmiş olan Harmandöven Kervansarayı, Batum, Ani ve Doğu Beyazıt kervan yolu güzergâhında bulunur ve Anadolu Selçukluları tarafından on üçüncü yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir. Avlulu ve kapalı hol sistemli planlı bir yapıdır.³¹⁹

³¹⁶ Feridun Akozan, *Türk Han ve Kervansarayları*, Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I, İstanbul, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanat Tarihi Yayınları, 1963, s.135-136.

³¹⁷ Muammer Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1959, s.83.

³¹⁸ Yetkin, *İslam Ülkelerinde Sanat*, s.118.

³¹⁹ Iğdır Belediyesi, <http://www.igdir.bel.tr/page.php?kat=110&altkat=109&konumid=2> erişim tarihi: 17.06.2021

Şekil 3.1. Harmandöven Kervansarayı

Kaynak: URL 1.

Karakale Hanı: Karakale Hanı, Iğdır'da bulunan bir başka Anadolu Selçuklu yapısıdır. Iğdır'a yaklaşık 25 kilometre uzaklıktaki Karakale harabelerinin içerisinde bulunan bir kervansaraydır. Kitabesi bulunmadığından kimler tarafından ve hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Yapı tamamen ortadan kalktığı için, net bilgilere ancak yüzeysel bir kazının ardından ulaşılabilecektir.³²⁰

Şekil 3.2. Karakale Hanı

Kaynak: URL 2.

³²⁰ Iğdır İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, <http://www.igdirkulturturizm.gov.tr/TR.55722/kervansaraylar--hanlar.html> erişim tarihi: 17.06.2021

Ani Hanı: Ani Hanı, Kars ilinde, 1031 yılında inşa edilen bir Selçuklu yapısıdır. Kervansaray iki kare mekândan oluşan dikdörtgen bir yapıdadır. Kare bölümlerin her birinde bir aydınlatma deliği ve mukarnaslı iç kubbe bulunur. Bu kubbeler sivri külahlarla kapatılmıştır.³²¹

Şekil 3.3. Ani Hanı

Kaynak: URL 3.

Mama Hatun Kervansarayı: Üzerinde kitabesi olmayan Mama Hatun Kervansarayı, bünyesinde bir mescid ve hamam bulundurmaktadır. Erzincan'ın 80 kilometre uzağındaki Tercan ilçesinde yer alan kervansarayın 13. yüzyıla tarihlendiği düşünülmektedir. Kervansaray, 1192 yılında vefat eden Mama Hatun için yaptırılmış olan türbenin 30 m. doğusunda yer almaktadır. Yapıda sürekli gerçekleştirilen tamirler nedeniyle özgün tasarımını kaybeden kervansarayın yapımında kesme kireç taşı kullanılmıştır. Yapıyı çevreleyen duvar silindir şeklinde 16 adet yarı kuleyle desteklenmiş ve çatısı konik şeklinde inşa edilmiştir. Yapının doğusunda kemeri sivri olan bir taç kapı bulunmaktadır. Kapının girişinin sağında ve solunda ise dikdörtgen şeklinde planlanmış mekanlar yer almaktadır. Yapının ortasında bulunan avlunun üzeri

³²¹Kars Ani Hanı,
http://anitsal.com/proje/62/%E2%80%A2_kars_ani_kervansaray_zamatun_roloverestitusyonrestorasyon_projeleri erişim tarihi: 17.06.2021

açıktır. Kuzey-güney doğrultusunda ise yük taşıyan hayvanlar için bir sıra hücre ve ahır bulunur.³²²

Şekil 3.4. Mama Hatun Kervansarayı

Kaynak: URL 4.

Burma Han: Burma Han, Sivas'ın Divriği ilçesinin Duru köyü'ne bağlı, eski Divriği-Erzincan yolunda Mengücekliler devrinden kalma bir handır. 24x52m boyutlarındadır. Adı, cümle kapısında bulunan burmalı sövelerden gelmektedir. Burma Han'ın batısında kapalı bir kısım yer alır. Doğusunda bir avlu, güneyin de ise bir mescit bulunmaktadır. Avlunun kuzeye bakan kısmı revaklı pavyonlarla oluşturulmuştur. Taç kapının doğuya bakan kısımda olduğu düşünülmektedir. Batıda bulunan kapalı kısım oldukça geniş yapılmıştır. Bir ana ve iki yan olmak üzere toplam 3 eyvanlıdır. Hanın yapımında bazalt taşlar kullanılmıştır. Hanın ana ve yan eyvanlardan oluşan kapalı kısmın sağlam durumdadır. Taç kapı üzerinde yer alan örtü ile birlikte iç kısımda yer alan kimi kemerler ve güneyinde bulunan mescittin önündeki mekânlar yıkılmıştır.³²³

³²² Erzincan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü
<https://erzincan.ktb.gov.tr/TR-57391/tercan.html> erişim tarihi: 17.06.2021

³²³ Sivas Kültür Envanteri, Burmahan
<http://www.sivaskulturenvanteri.com/burmahan/> erişim tarihi: 17.06.2021

Şekil 3.5. Burma Han

Kaynak: URL 5.

Mirçinge Hanı: Mirçinge Hanı, Erzincan-Sivas güzergâhında bulunmaktadır. Sivas'ın Divriği ilçesinin Handere köyünde inşa edilen kervansaray, kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı kapalı bir alandan meydana gelmektedir. Kapalı bölüm içte payeler üzerine atılan sivri kemerlerle oluşturulan ve üzeri sivri tonoz örtülü dikdörtgen bir bölüm ile bunu dört yönden kuşatan sivri tonoz örtülü koridordan oluşmaktadır.³²⁴

³²⁴ Muhammet Görür, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kataloğu*, Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları, Ed. Hakkı Acun, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007, s.515.

Şekil 3.6. Mirçinge Hanı

Kaynak: URL 6.

Tuzhisar Sultan Hanı: Tuzhisar Sultan Han, Kayseri-Sivas güzergâhında yer alır ve Aksaray Sultan Han'dan sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin en büyük ikinci hanıdır. Yapı kuzey-güney doğrultusunda yedi sahanlı kapalı bir bölümle doğu-batı doğrultusunda ise kareye benzeyen dikdörtgen planlı bir avludan oluşmaktadır. Avlunun orta yerinde köşk mescit yer alır. Mescidin doğu ve güney yüzeyinde ejder figürleri işlenmiştir. Kapalı bölüm, üzerleri sivri tonoz örtülü dikey bir sahandan oluşmaktadır ve bu sahanın ortasında aydınlık kubbesi bulunmaktadır. 1230-1234 yıllarında, I. Alâeddin Keykubat zamanında inşa edilmiştir.³²⁵

³²⁵ Görür, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kataloğu*, s. 525.

Şekil 3.7. Tuzhisar Sultan Hanı

Kaynak: URL 7.

Hekim Han: Hekim Han, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı ve 3 sahanlı kapalı bir bölümden oluşmaktadır. Ortadaki avlu kare planlıdır. Kapalı bölüm 1218 yılında, avlu kısmı ise 1236 yılında yapılmıştır.³²⁶ Ebu Salim el-Malati'nin inşa ettirdiği kervansaray Arapça, Ermenice ve Süryanice kitabeleri ile ilgi çekicidir. Hekim Han, Eski Malatya-Sivas yolunda yer almaktadır.³²⁷

³²⁶ Oktay Aslanapa, *Anadolu' da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2007, s. 115.

³²⁷ Görür, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kataloğu*, s. 501.

Şekil 3.8. Hekim Han

Kaynak: URL 8.

Öresun Hanı: Öresun Han, Aksaray-Nevşehir güzergâhında bulunur. Aksaray'a 21 kilometre mesafededir. Dikdörtgen planlı ve kuzey güney doğrultuda uzanan kapalı bir bölüme sahip olan hanın güney kısmı tamamen yıkılmıştır. 5 adet dikey sahanın çevresinde, kuzey ve güney doğrultularda yatay sahanlarla kesilen yapı bu özelliği ile haça benzeyen bir plana sahiptir. Oldukça harap olmuş durumda olmasına rağmen pandantifle geçilen kubbesi ve günümüzden kalan kısımları ile mimari ve işçilik bakımından oldukça etkileyicidir.³²⁸

Şekil 3.9. Öresun Hanı

Kaynak: URL 9.

³²⁸ Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, <http://www.aksaraykulturturizm.gov.tr/TR,63658/hanlar-ve-kervansaraylar.html> erişim tarihi: 17.06.2021

Ağzıkara Hanı: Aksaray-Nevşehir güzergâhında bulunan bir diğer yapı olan Ağzıkara Han, kareye yakın dikdörtgen planlı bir kapalı bölüm ile bu bölümün güneyinde yer alan kare bir avludan oluşur.³²⁹ Kapalı bölüm 1231 yılında Aleaddin Keykubat zamanında, kare avlusu ise 1237 yılında II. Gıyaseddin Keyhusrev zamanında inşa edilmiştir.³³⁰ Kervansarayın ortasında köşk mescidi bulunur. Batı cephesinde yer alan taçkapı avluya girişi sağlamaktadır. Köşk mescidi, iki adet taç kapısı ve içten kubbe dıştan piramidal külahlı örtüsüyle sultan hanlarına benzemektedir. *“Kesme taşın inşa edilmiş yapının tezyinatı, güney-batı duvarındaki ana taç kapı ile avludan kapalı kısma girilen taç kapı üzerinde toplanmıştır. Dış portal, iç portal ve mescit tezyinatları ile ayrıntılı bir düzenleme gösterir. Ancak burada iç portalle dış portalin aynı eksen üzerinde bulunmaması tezyini birliği dağıtmış gibi görünmektedir. Dış portalde 4 çerçeve görülmektedir. En geniş çerçevede 9-10-12 kollu yıldızlar bulunmaktadır. Yarım kubbecik 9 sıra mukarnaslıdır. Kuvvetli bir gölge-ışık tesiri oluşturulmuştur. Kemer üzerinde kitabe bulunmaktadır. İç portalde 3 sıra bordür görülür. Esas bordürde 10 kollu yıldızlar yer almaktadır. Ortalarında rozetler bulunur.”*³³¹

Şekil 3.10. Ağzıkara Han

Kaynak: URL 10.

³²⁹ Atasoy, *İpek Yolu'da Kervansaray Yolu Kayseri- Nevşehir- Kırşehir- Niğde –Aksaray- Konya*, s.87.

³³⁰ Aslanapa, *Anadolu' da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*, s.122.

³³¹ Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, <http://www.aksaraykulturturizm.gov.tr/TR,63658/hanlar-ve-kervansaraylar.html> erişim tarihi: 17.06.2021

Alay Han: Alay Han, Aksaray-Nevşehir karayolu güzergâhındadır. Günümüzde metruk vaziyettedir. Avlusu yıkık vaziyettedir. Yapıdan günümüze sadece kapalı bölümdeki 2 yan duvar ile güney kısmındaki ana cephe ulaşabilmiştir.³³²Yapının arka cephesi, arka cepheye bakan yan cephedeki duvarlar ve bu yan cephe duvarlarının ayakta kalmasını sağlayan payandalar da ya yıkılmış ya da tahrip olmuştur. Kesme taş kullanılarak inşa edilen bina, avlusu ve kapalı bölümü olduğundan iki bölümlü kervansaraylardan sayılır. Avlusu 26x38m ölçülere sahiptir. Kapalı kısım derinlemesine dikdörtgen şeklinde inşa edilmiştir. Taç kapısı oldukça sade bir süslemeye sahiptir. Alay Han, II. Kılıçarslan döneminde veya XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilmiştir. Kimin yaptırdığı ise bilinmemektedir.³³³

Şekil 3.11. Alay Han

Kaynak: URL 11.

Sultan Han: Aksaray-Konya yolu üzerinde bulunan Sultan Hanı Kervansarayı, Anadolu Selçuklu döneminin bölgedeki en büyük kervansarayı olma özelliğini taşımaktadır. Aksaray'ın 42 kilometre batısında yer alır ve I. Alaeddin Keykubat tarafından 1229 yılında inşa edilmiştir. 1278 yılında Siraceddin Ahmet tarafından genişletilen kervansarayın avlusu 49x62 metre, kapalı kısmı ise 32.50x55 metre

³³² Aslanapa, *Anadolu' da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*, s.113.

³³³ Bekir Deniz, *Alay Han: Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, ed. Hakkı Acun, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007, s.51-58.

boyutlarındadır.³³⁴ Klasik kâgir planlı bir yapıdır ve ortasında köşk mescidi bulunmaktadır. Sultan han, kuzey güney doğrultulu ve planı dikdörtgen olan dokuz sahanlı kapalı bir bölüm ile kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir avludan oluşmaktadır. Kapalı bölüm, sahanları ortadan kesen dikey bir sahandan oluşmaktadır ve ortasında aydınlık kubbesi bulunmaktadır. Avlunun ortasında köşk mescidi yer almaktadır. Avluyu, batıda üzeri tonoz örtülü revaklı bir bölüm ile doğuda tonozlu odalar çevrelemektedir. Bu tonozlu odaların yer aldığı kısımda iki adet hamam yapısı vardır. Hanın dış kısmındaki taç kapının her iki yanında yer alan payandalar dilimli şekillidir. Köşe kısımlarındakiler kare ve arada kalanlar ise çokgen kesitli olarak yapılmıştır. Sultan Han, Anadolu'da hem iç hem de dış kısmında mermerler kullanılmış olan tek handır.³³⁵

Şekil 3.12. Sultan Han

Kaynak: URL 12.

Obruk Han: Obruk Han, Aksaray-Konya yolunda bulunan hanlardandır. 1240 yılında inşa edilen kervansaray, doğu-batı doğrultusunda, kapalı ve toplam 8 sahanlı bir bölümden oluşmaktadır. Avlusu kare planlıdır. Kapalı bölümü günümüze oldukça harap

³³⁴ Atasoy, *İpek Yolu'da Kervansaray Yolu Kayseri- Nevşehir- Kırşehir- Niğde –Aksaray- Konya*, s. 88.

³³⁵ Gökçe Günel, *Anadolu Selçuklu Döneminde Anadolu'da İpek Yolu Kervansaraylar Köprüler, Kebikeç*, 29, 2010, s. 141.

bir şekilde ulaşmıştır. Avlu, kuzey ve güney yönünde tek sıra revaklarla oluşturulmuştur. Avlunun batı kısmında 2 katlı bir giriş bulunmaktadır. Alt katta, girişteki eyvanın her iki yanında biri avluya diğeri ise revaka açılan iki kapısı olan bir bölüm yer almaktadır. Üst katta bulunan odalardan biri mescit olarak kullanılmaktadır ve hemen yanında birbirine iç kısımlardan bağlı odalar bulunmaktadır.³³⁶

Şekil 3.13. Obruk Han

Kaynak: URL 13.

Zazadin Han:1236 yılında Vezir Sadeddin Köpek bin Muhammed tarafından Konya-Aksaray güzergâhında inşa edilen Zazadin hanı,³³⁷ yazlık ve kışlık plan tiplerinin birleşmesinden oluşan bir yapıdır. Boyu 104 metre eni 62 metredir. Doğu-batı doğrultusundaki han, enine 6sahanlı kapalı bir bölüm ile daha geniş boyutlarda uzun bir avludan oluşmaktadır. Avlu kapısı güneybatıda tarafındadır. Mescit taçkapının üzerinde yer almaktadır. Avlunun kuzey-güney ve doğu yönlerinde bulunan odalar ve sivri kemerli, üstü tonozlarla örtülü, avluya bakan tarafları açık, hayvanların kalmasına özel ayrılmış revaklar yer almaktadır. Yapı bugün harap durumdadır. Hanın dış portaldeki parçalanmış, iç portaldeki ise daha sağlam durumda olan iki kitabesi vardır.³³⁸

³³⁶ Görür, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kataloğu*, s.516.

³³⁷ Atasoy, *İpek Yolu'da Kervansaray Yolu Kayseri- Nevşehir- Kırşehir- Niğde –Aksaray- Konya*, s.104.

³³⁸ Konya Belediyesi, Zazadin Hanı <http://www.konya.gov.tr/zazadin-hani> erişim tarihi: 17.06.2021

Şekil 3.14. Zazadin Han

Kaynak: URL 14.

Altunapa Hanı: Altunapa Hanı, Konya-Beyşehir yolunda yer almaktadır.³³⁹ Kitabesi bulunmamaktadır. Hakkındaki bilgiler vakfiyesinden alınmıştır. Günümüzde Altınapa barajının suları altında kalan han, doğu batı doğrultulu, 3 sahanlı ve kapalı olan bir bölümden ve ortada bir avludan oluşmuştur. Mekânların üzeri sivri tonozlarla kapalıdır. Güneydoğu köşesinde buluna eyvanın üzerinde, merdivenlerle çıkılan bir mescit vardır. 1201-1202 yıllarında inşa edilen Altunapa hanının banisi Sipehsalar Şemseddin Altun-Apa'dır.³⁴⁰

³³⁹ Aslanapa, *Anadolu' da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*, s.114.

³⁴⁰ Görür, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kataloğu*, s. 494

Şekil 3.15. Altunapa Hanı

Kaynak: URL 15.

Kızılören Hanı: Konya-Beyşehir yolunda bulunan bir diğer han Kızılören'dir. Konya'ya 41 kilometre mesafede inşa edilen han, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir avludan oluşur.³⁴¹ Kapalı kısmın üzeri sivri tonozlarla örtülüdür ve iki yanında birer oda bulunur. Avlulu kısmın kapısı yapının genelinden bağımsız olarak tasarlanmış gibi görünmektedir ve 2 katlı olarak inşa edilmiştir. Yapının üst katında bulunan odalardan biri mescit olarak düzenlenmiştir. Bu odanın altında tonoz örtülü bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümün çeşme olduğu tahmin edilmektedir. Hanın 400 metre güneydoğusunda, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı iki sahanlı bir yapı vardır. Cami olduğu düşünülen bu bölümün üstü sivri tonoz örtülüdür.³⁴²

³⁴¹ Aslanapa, *Anadolu' da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*, s.114.

³⁴² T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeleri Genel Müdürlüğü, *Önemli Han ve Kervansaraylar*

<http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9998/onemli-han-ve-kervansaraylar.html> erişim tarihi: 17.06.2021

Şekil 3.16. Kızıllören Hanı

Kaynak: URL 16.

Kuru Çeşme Hanı: Kuru Çeşme Hanı, Konya-Beyşehir yolunda bulunan hanlardandır. 1207 yılında inşa edilen hanın planı dikdörtgen şeklindedir ve doğu batı doğrultuludur, üç sahanlı ve üzeri sivri tonozlarla örtülü kapalı bir bölüm ile aynı boyutlarda bir avludan meydana gelmektedir.³⁴³ Avlunun güneydoğu köşesinde bir mescit vardır.³⁴⁴

Şekil 3.17. Kuruçeşme Hanı

Kaynak: URL 17.

³⁴³ Aslanapa, *Anadolu' da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*, s.114.

³⁴⁴ Kuruçeşme Hanı-Konya

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/konya/gezilecekyer/kurucesme-hani> erişim Tarihi: 29.09.2021

Elikesik Hanı: Elikesik Han, Konya-Eğirdir yolunda, 13. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiştir. Han, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı küçük bir avludan oluşur. Kapalı bölüm üç sahandan meydana gelmiştir. Bu sahanlardan ortadaki diğerlerinden daha geniştir. Üzerleri sivri tonozlarla örtülüdür.³⁴⁵

Şekil 3.18. Elikesik Hanı

Kaynak: URL 18.

Ertokuş Hanı: Konya-Eğirdir güzergâhında bulunan Ertokuş Hanı, dikdörtgen bir plandan oluşmaktadır. Üç sahanlı kapalı bölümü ise kuzey güney doğrultuludur. Yine kuzey güney doğrultulu ve dikdörtgen olarak planlanan bir avludan oluşur.³⁴⁶ Kapalı bölümün orta sahanı diğer sahanlardan daha geniştir. Avlunun kuzeyinde doğu ve batıdan simetrik dörder revak ile bunların güneyinde birer eyvan bulunur. Güney cephede eksende yer alan taç kapının doğusunda kare ve dikdörtgen planlı iki küçük mekân ile bunların doğusunda kare şeklinde planlanmış ve üstü kubbeye örtülmüş bir mekan bulunmaktadır. Batıdaysa dikdörtgen planlı üzerleri sivri tonoz örtülü üç mekan bulunur. Kapalı bölüm doğu-batı ve kuzey cephesinde köşelerde yer alan üçgen kesitli duvar payeleriyle desteklenmiştir.1223 yılında inşa edilen hanın banisi Atabey Mübarizeddin Ertokuş'tur.³⁴⁷

³⁴⁵ Elikesik Han

<http://www.turkishhan.org/elikesik.htm> erişim Tarihi: 29.09.2021

³⁴⁶ Aslanapa, *Anadolu' da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*, s.115.

³⁴⁷ Görür, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kataloğu*, s. 496.

Şekil 3.19. Ertokuş Hanı

Kaynak: URL 19.

Horozlu Han: Horozlu Han, Konya-Akşehir yolu üzerindedir ve Emir Cemadar Eseüddin tarafından 1246-1249 yıllarında,³⁴⁸ Konya'ya gelen sultanların karşılandığı ve Konya'dan ayrılan sultanların uğurlandığı Ruzbe ovasına inşa edilmiştir. Klasik planlı bir yapıdır. Doğu batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlı 5sahanlı kapalı bir bölümlerle, batısında yer alan bir avludan oluşmaktadır günümüze enlemesine sahanların ekseninde, ortasında pandantiflerle geçilen kubbesi bulunan dikey bir sahanla kesildiği kapalı bir bölüm kalabilmiştir.³⁴⁹

³⁴⁸ Aslanapa, *Anadolu' da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*, s.126.

³⁴⁹ Enis Karakaya, "Horozlu Han", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, s.243-244. Ayrıca bkz. Atasoy, *İpek Yolu'da Kervansaray Yolu Kayseri- Nevşehir- Kırşehir- Niğde –Aksaray- Konya*, s.109.

Şekil 3.20. Horozlu Han

Kaynak: URL 20

Eğirdir Hanı: Konya-Antalya yolu üzerinde bulunan bir diğer han ise Eğirdir Hanı'dır. Eğirdir ilçesinin 3 kilometre güneyinde yer almaktadır. 1237 yılında II. Gıyaseddin Keyhusrev tarafından inşa edilen³⁵⁰ yapıda bir avlu ve bir kapalı mekân bulunmaktadır. Her iki bölüm de günümüze ulaşamamıştır. Avlunun doğuda bulunan duvarı tamamen yıkılmıştır. Günümüze kadar ulaşan diğer ana duvarlardaki kaplamalar sökülüş ve bu yüzden de duvar kalınlıkları oldukça fazla incelmıştır. Ayakta kalabilmeyi başaran moloz taş örgülerin içine su sızdığından dolayı ayakta kalan duvarlar daha da yıpranmaktadır.³⁵¹

³⁵⁰ Aslanapa, *Anadolu' da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*, s.124.

³⁵¹ Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Eğirdir Hanı

<https://isparta.ktb.gov.tr/TR-70966/hanlar-ve-kervansaraylar.html> erişim tarihi: 29.09.2021.

Şekil 3.21. Egridir Han

Kaynak: URL 21

Evdir Hanı: Antalya-Isparta güzergâhında bulunan Evdir Han, 1211 yılında I. İzzeddin Keykavus tarafından yaptırılmıştır.³⁵² Büyük bir kare avlunun etrafını çeviren, iki sıra revaktan oluşan ve kapalı bölümü bulunmayan Evdir Han'ın, Anadolu Selçuklu kervansarayları içinde başka bir benzeri yoktur. 3800 metrekare genişlik ile üçüncü büyük Anadolu Selçuklu han örneğidir. Taç kapısı kısmen sağlam kalan hanın büyük bir bölümü harap olmuş durumdadır.³⁵³

³⁵² Aslanapa, *Anadolu' da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*, s.115.

³⁵³ Evdir Han

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/antalya/gezilecekler/evdirhan> erişim Tarihi: 29.09.2021

Şekil 3.22.Emdir Hanı

Kaynak: URL 22.

İncir Hanı: Antalya-Isparta yolu üzerinde bulunan İncir Han, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Toplam 7 adet sahanlı kapalı bir bölüm ve kareplanlı bir avluya sahiptir. Kapalı olan bölümde bu sahanları dik kesen, aydınlık bir kubbeye sahip dikey bir sahan bulunmaktadır. Diğer taç kapılardan farklı olarak, istiridye biçimli yivli kavsaralı taç kapısı bulunan İncir han, 1238-1239 yıllarında II. Gıyaseddin Keykavus tarafından yaptırılmıştır.³⁵⁴ Taç kapısında ayrıca sırtlarında güneş bulunan aslan figürleri vardır.³⁵⁵

³⁵⁴ Aslanapa, *Anadolu' da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*, s.124.

³⁵⁵ Şebnem Eryavuz, İncir Hanı, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, s.279-280.

Şekil 3.23.İncir Hanı

Kaynak: URL 23.

Ağlasun Hanı: Ağlasun Han, Antalya-Isparta güzergâhında, Burdur'un Ağlasun ilçesinin 7 kilometre uzağında bulunan bir 13. yüzyıl eseridir. Gıyaseddin Keyhusrev tarafından yapılmıştır.³⁵⁶ Yapı, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı ve 3 sahanlı kapalı bir bölüm ile avludan oluşmaktadır. Avlu kısmı tamamen yıkılmıştır. Kalan bölümler ise harap olmuş durumdadır.³⁵⁷

Şarapsa Hanı: Antalya-Alanya yolunda, 1236-1237 yıllarında II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından inşa ettirilen³⁵⁸ Şarapsa Han, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, üzeri sivri tonozlarla örtülü, tek sahanlı kapalı bir bölüm ile kuzey-güney doğrultusunda yine dikdörtgen planlı üzeri sivri tonozlarla örtülü mescit bölümünden oluşur.³⁵⁹

³⁵⁶ Aslanapa, *Anadolu' da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*, s.125.

³⁵⁷ Görür, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kataloğu*, s.473.

³⁵⁸ Aslanapa, *Anadolu' da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*, s.125.

³⁵⁹ Konaklı Belediyesi Şarapsa Kervansarayı

<http://www.konakli-bld.gov.tr/tr/29/sarapsa-han> erişim Tarihi: 17.06.2021

Şekil 3.24.Şarapsa Hanı

Kaynak: URL 24.

3.1.1.2 İlhanlılar tarafından İnşa Edilen Kervansaraylar

Selçuklu denilince akla gelen ilk yapı grubu kervansaraylardır; ancak İlhanlılar döneminde inşa edilmiş fakat günümüze ulaşmamış yalnızca bir kervansarayın varlığı bilinmektedir. İncelenen yapıların Anadolu'daki mimari gelişmelerden bağımsız olmadıkları aynı zamanda mahalli ve bölgesel özellikler taşıdıkları söylenebilir. Taş süslemede özellikle portallerde 13.yüzyıl başındaki Selçuklu Döneminden farklı olarak portal çerçevesini oluşturan bordürler boş bırakılmamış, tüm yüzey işlenmiş ve genişlikleri değişen bordürlerin sayıları artmış hatta portalin dışa taşkınlığı yan yüzeylerde derinlik ya da portal nişinin genişlemesi ile yeni bezeme alanları oluşturulmuş ve böylece büyük bezeme kompozisyonları uygulanmıştır. Selçuklu mimarisindeki portallerin ana bezemesi yıldız sistemleri ve geometrik süslemeler iken İlhanlı devri ile kırık hatlardan oluşan geometrik kompozisyonlara ve rumi palmet ile geometrik bezemenin bir arada kullanıldığı görülür. Selçuklu mimarisinde taç kapılarda bir ana bordür ile iki veya en fazla üç bordür varken, bu dönemde bir veya iki ana bordüre ek olarak dar bordürlerde sayıca artarak bezemeye portal çerçevesine katılırlar.³⁶⁰

İran'ın Tebriz kentinden Anadolu'ya giren tüccar; 4 farklı rota aracılığı ile Erzurum'a ulaşmaktadır. Bu rotalar, Iğdır kalesi-Doğubeyazıt, Doğubeyazıt- Erciş ve Aras Havzası boyunca devam etmektedir. Bu güzergâh incelendiğinde çok sayıda

³⁶⁰ Mustafa Bulut, "Anadolu Selçuklu Taç kapılarında Ana Bordür Tasarımları", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 2020, XXVI (44), s.38.

kervansaray ile karşılaşılmaktadır. Yukarıda bahsi geçen kervansaraylar Anadolu Selçukluları döneminde inşa edilmesine rağmen Moğolların İpek yolunda kurdukları hâkimiyet dönemlerinde Moğollar tarafından da sıklıkla kullanılmıştır.

1243 yılında meydana gelen Köseadağ Savaşı'nda Moğollara yenilen Selçuklular, 1308 yılında tarih sahnesinden çekilene kadar sanatsal faaliyetlerini pek çok mali ve idari soruna ya da Moğol istilalarına rağmen devam ettirmişlerdir. Moğol akınları sonucu Türkistan, Horasan, İran ya da Azerbaycan'dan kaçarak ya da göçerek Anadolu'ya gelen birçok Türk topluluğu ve zanaatkâr, Anadolu'da yüzyıllardır süregelen Türk geleneklerin ve Türklere ait kültürün canlanmasına ve yeni bir boyut kazanmasına yol açmışlardır.³⁶¹ İlk bakışta çelişkili bir durum gibi gözükse de Moğol korumalığı döneminde sanattaki yaratıcılıkta bir gelişme olmuş ve daha çok yapı ortaya konulmuştur.³⁶² Yapılarda kullanılan planlar genellikle Selçuklu mimarisine has özellikleri tekrarlarlarken cephe kısımlarında yapılan düzenlemeler ve süslemelerde ise hızlı bir değişim yaşanmıştır.³⁶³

Moğolların imar faaliyetleri ilk olarak İslamiyet'e geçmeyi kabul ettikleri dönemde başlamıştır.³⁶⁴ Ardından İlhanlı Devleti'nin kuruluşu ile 13. yüzyılın sonlarına doğru tahta çıkan Gazan Han dönemine kadar neredeyse tüm İlhanlı hükümdarlarının farklı dini inanışları ve anlayışları yüzünden İslam sanatı açısından önemli bir faaliyette bulunulmamıştır. Gazan Han döneminden itibaren ise İlhanlı sanatını bölgede etkisini göstermeye başlar. Özellikle İlhanlı hükümdarlarının eşleri ve İslamiyet'i, kabul eden pek çok önde gelen ismin yaptırdığı mimari ve sanatsal eserlerin büyük çoğunluğu Türkiye Selçuklu Dönemi sanat eserleri içerisinde ele alınmıştır. Gazan Han dönemi ile birlikte hem İslamiyet'in kabulü hem de imar faaliyetleri bölgede hız kazanmıştır.³⁶⁵ Bu dönemde İlhanlı eserleri genellikle Niğde, Amasya, Erzurum ve Tokat gibi şehirlerde daha sık görülmüştür. Büyük Selçukluların genel mimari tarzı geleneğini kendileri de

³⁶¹Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Sanatı: Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, VII, s. 808

³⁶²Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 348

³⁶³Nermin Şaman Doğan, "Bezemeye Bakış: Anadolu'da İlhanlı İzleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 2003, XX (1), s. 152

³⁶⁴Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarluk*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1977, s. 418

³⁶⁵Dayı, "Moğol İrani'nda Ticaret", XXIV(2), 587.

devam ettiren İlhanlılar, özellikle süsleme unsurlarında, mimari ve tasarımsal ayrıntılarda bu geleneği devam ettirmişlerdir.³⁶⁶

3.1.1.3. Anadolu'daki İlhanlı Kervansarayları

Moğolların Anadolu'yu işgalinden sonra yapılan eserlerden bazıları şunlardır: II. İzzeddin Keykavus (1246-1249) zamanında Konya-Akşehir yolu üzerinde, Emir Camedar Esedü'd-Din Ruz-Apa tarafından yaptırılan Horozlu Han, II. İzzeddin Keykavus zamanında Kayseri-Aksaray yolu üzerinde inşa edilmiş olan Sarı Han, Eğirdir-Denizli yolu üzerinde bulunan ve (1253-1254) yılında Vali Seyfeddin Karasungur bin Abdullah tarafından yaptırılmış olan Akhan, III. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Boyabat-Vezirköprü arasında, Muineddin Süleyman Pervane tarafından (1266) yılında yaptırılmış olan Durak Han, Kırşehir-Aksaray yolu üzerinde, (1268) yılında vezir Nureddin Caca Bey tarafından yaptırılmış olan Kesikköprü Hanı ve Akşehir-Afyon yolu üzerinde, (1278-1279)yılında Ebu Mücahit bin Yusuf bin Yakup tarafından yaptırılan Çay Han.³⁶⁷

Köprüköy Hanı: Köprüköy Hanı, Erzurum'un Köprüköy ilçesinde bulunur. Günümüzde harap durumda bulunan han, tahminlere göre Gazan Han'ın veziri olan Sulduz tarafından 1297 yılında yaptırılmıştır. Han, sağlı-sollu ikişer hücreden meydana gelen bir girişe sahiptir. Bu hücrelerin ortasında bulunan bir kapıdan arka taraftaki kareye yakın dikdörtgen planlı bir avluya geçilmektedir.³⁶⁸

³⁶⁶ A. Engin Beksaç, Ahmet Vefa Çobanoğlu, "İlhanlılar (Sanat)", s. 105

³⁶⁷ Kenan Çetin, *Selçuklu Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, Yitik Hazine Yayınları, 2011,s.319.

³⁶⁸ Hamza Gündoğdu, *Köprüköy Hanı*, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Erzurum 1998, (4), s. 79-82.

Şekil 3.25. Köprüköy Hanı

Kaynak. URL 25

Sivas Yenihan Kervansarayı: Sivas'ta Ebu Said Bahadır Han döneminde banisi Ahi Emir Ahmed olan yapının kaynaklarda belirtilen kitabesi şöyledir; “*Bu hanın yapılmasını Sultanların yücesi Arap ve Acem diyarlarının sahibi Sultan Ebu Said Bahadır Han'ın- Allah mülkünü ebedi etsin- devletli günlerinde Allahın rahmetini isteyen Hoca Zeyneleddin oğlu Ahi Emir Ahmed, 733 yılında emretti.*” Kervansaray 1944 yılında yıktırılmıştır.³⁶⁹

3.1.1.4 İran'daki İlhanlı Kervansarayları

Sin Kervansarayı: Isfahan'ın hemen kuzeyinde olduğu ifade edilen Sin Kervansarayı ile ilgili kaynaklardaki bilgi ve fotoğraflardan anlaşıldığına göre M. 1330-1331 yılında inşa edilmiştir. Dikdörtgen planlı ve açık avlulu yapıya ait herhangi bir mimari süsleme unsuru günümüze gelmemiştir.³⁷⁰

Merend Kervansarayı: Günümüzde Maku-Tebriz karayolu üzerinde, Tebriz-Culfa kervan yolunda ve Merend şehir merkezinin kuzeyinde bulunan Merend Kervansarayı'nın kalıntıları yıkıntı şeklinde olup herhangi bir özellik göstermez. Halk

³⁶⁹ Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri: Orta çağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, Ankara, TTK Yayınları, 1982, s. 90.

³⁷⁰Süleyman Bülbül, *İran İlhanlı Dönemi Mimari Süslemesi, XIII-XIV. YY.*, (Basılmamış Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2012, s.105.

tarafından Hülâgû Kervansarayı olarak ta adlandırılan yapı M.S. 1330-1335 yılları arasına tarihlenmektedir.³⁷¹

Serçem Kervansarayı: Kazvin-Tebriz güzergâhında, Miyane-Zencan arasında Serçem mevkiinde bulunan yapı günümüze gelmemiştir. Kaynaklarda M.1332-1333 tarihinde inşa edildiği ve kitabesinde Rıbat olarak adlandırılan Serçem Kervansarayı'nın açık avlulu ve dört eyvanlı olduğu ifade edilir.³⁷²

³⁷¹ Donald Newton Wilber, *The Architecture of Islamic Iran: The Il-Khanid Period*, Princeton, 1955, s.176

³⁷² Bülbül, *İran İlhanlı Dönemi Mimari Süslemesi, XIII-XIV. YY.*, s.156.

SONUÇ

12. yüzyılda tarih sahnesine çıkan ve büyük bir imparatorluğun altına imzasını atan Cengiz Han; Türk, Moğol bütün kabileleri bir devlet çatısı altında bir araya getirerek, 1196 yılında “Han”, 1206 kurultayında “Büyük Han” seçilmiş ve böylece, “Cengiz” unvanını almıştır.

Daha önce, dağınık halde yaşayan ve birbirleriyle sürekli olarak üstünlük mücadelesi içinde olan bu kabileler, Cengiz Hanla bir anlam ifade etmiş ve onların, hayat tarzları da değişmiştir. Orman kültüründen Bozkır kültürüne doğru bir geçiş yaşanmıştır.

Cengiz Han demek ticaret demektir. Ticareti dünyanın imarı olarak gören Cengiz Han, iktisadi politikasını da bu temel üzerinde kurmuştur. Ticareti geliştirme adına, 1 günlük mesafelerle *Yam* adı verilen Posta Teşkilatı kurulmuş ve yollara *Karakçi* adında bekçiler yerleştirilmiştir. Böylece, hem tüccarların ve ticaret mallarının güvenliği sağlanmış, hem de ticaret, daha güvenli bir ortamda aktif hale gelmiştir.

Moğolların Anadolu’yu hâkimiyetleri altına almasının, bölgenin ticaret, kültür-sanat, mimari ve demografik yapısına etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Moğol hâkimiyeti altında Anadolu’da siyasi ve kurumsal tarih, bir kaosa ve yıkıma doğru sürüklenmiştir. Fakat aynı zamanda özellikle de 14. yüzyılın sonlarından itibaren kültürel ve ticari alanda yoğun bir etkinlik te göze çarpmaktadır. Bu dönemde ticaretin canlı olduğuna kuşku yoktur. Ancak ticareti yapanların önemli bir kısmı yabancı tüccarlardır. Selçuklu tüccarları bu yabancı unsurlar ile baş edemeyerek silinmişlerdir. Bu durum ilerde Osmanlı ticaretini de etkilemiş, ticaret yabancılar tarafından sürdürülmüştür.

Kösedağ Savaşı (1243) sonucunda karşılarına çıktıkları Moğollara yenilen Selçuklular, bölgedeki Moğol yağmasının sona ermesinin ardından devletin mali ve idari yönden neredeyse çökmesine rağmen 1308 yılında yıkılmalarına kadar kendi sanatsal varlıklarını devam ettirmişlerdir. Moğol korumacılığı döneminde de Anadolu’da birçok mimari eserin inşa edildiği bilinmektedir. Bu dönemde kültürel alanda da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Moğol istilasından kaçan birçok alim, şeyh, edip ve mutasavvıfların gelmesiyle Anadolu’da yoğun kültürel faaliyetler yaşanmıştır.

Moğol Devleti, İpek Yolu güzergahı boyunca yüzyıllardır süregelen ticaret anlayışının en üst noktaya ulaştığı bir dönem olarak adlandırılmaktadır. Moğollar,

neredeşye Avrupa'nın tamamını ticaret çatısı altında birleştirmiş ve bir yandan da bu dönemde yıldızı parlayan medeniyet merkezlerini de ele geçirmişlerdir. Hâkimiyetleri altına aldıkları bölgelerde, kendi göçebe yaşam tarzlarını, bu medeniyetlerin kendilerine has siyasi, sosyal ve kültürel özellikleri ile harmanlayarak yepyeni bir medeniyetin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Yabancılar tarafından *Moğol Medeniyeti* olarak adlandırılan bu medeniyet, Moğollardan sonra kurulan yeni devletler tarafından da kabul görmüş; ayrıca siyasal, kültürel ve sosyal anlamda bir rol model olarak benimsenmiştir.

Ticaretin öneminin farkında olan Moğol Hanları, sadece uygun ticari ortamlar hazırlamakla kalmamış aynı zamanda kendileri bizzat ticaretle uğraşarak halk arasında alışveriş kültürünün yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Moğollar, ele geçirdikleri her şehirde imar faaliyetleri başlatmış, yeni mahalleler ve semtler kurmuş, pazar yerleri ve hanlar inşa etmiş hatta kimi Moğol hanları bu faaliyetlere kendileri de katılmıştır. Kurdukları yam sistemi sayesinde fethettikleri tüm topraklarda yaşayan halklar arasında bir iletişim ağı kurmuş, ticaretle ilgili bilgi aktarımını gerçekleştirmiş ve yabancı ülkelerle pek çok ticari anlaşmaya imza atarak tüccarların faaliyetlerini garanti ve güvence altına almışlardır.

Moğol hanları, savaş durumunda dahi ticaret kervanlarının güvenli bir şekilde ilerlemesine müsaade etmiş, bir yandan da fiyatların, tartıların ve ölçülerin kontrollerini yaparak ticari huzurun artmasını sağlamışlardır. Bu dönemde ortaya çıkarılan ortaklık kurumu, bizzat Moğol hanları tarafından desteklenmiş ve bu sayede ticari faaliyetler farklı bir boyut kazanarak uluslararası bir hale gelmiştir. Bu sistem sayesinde devletin kendilerine sundukları pek çok olanaktan yararlanan tüccarlar, zamanla kendilerinin dışındaki tüccar gruplarına kredi vermeye başlamış ve bu şekilde ticaret yaygınlaşmıştır. Yine devletin kendilerine tanımış olduğu sigorta ve özel haklar sayesinde ise devlet ve tüccarlar arasında karşılıklı bir güven oluşmuş, bu durum ticari faaliyetlerin hızlıca artmasına yol açmıştır. Kısacası Moğol Hanlarının ticaret politikaları konusunda attığı bu adımlar ve aynı dönemde bölgede yaşanan huzurlu ortam sayesinde İpek Yolu'nun ticari hacmi gün gittikçe artmıştır.

Bununla birlikte Moğol hanlarının kendi içerisindeki taht mücadeleleri, Moğol hükümdarlığı topraklarında yaşanan savaşlar, ülkeler arasındaki sınır sorunları ve farklı düşmanlarla yapılan mücadeleler, İpek Yolu'ndaki ticaretin ve kervanların güvenliğini

olumsuz etkilemiştir. Daha sonraları 1331'de Çin'in kuzey bölgesinde baş gösteren ve Moğolların sağladığı barış ortamı sayesinde hızla önce Avrasya'ya oradan da Akdeniz üzerinden tüm Avrupa'ya yayılan veba salgını da İpek Yolu ticaretinin hızla yavaşlamasına neden olmuştur.

1256 yılında Tebriz'de kurulan ve Bahadır Han'ın 1335 yılında ölümünün ardından tarih sahnesinden çekilen İlhanlılar, sanatsal tarz olarak beylikler yoluyla XIV. yüzyıl sonlarına kadar etki etmişlerdir. Göçebe bir toplum olan Moğolların İran coğrafyasına indikten sonra karşılaştıkları yerleşik uygarlıkların etkisi ile önce Müslüman oldukları daha sonra yerleşik hayata geçtikleri görülür. Söz konusu sosyal değişim neticesinde ortaya koydukları mimari ve sanat, yeni yaşam tarzları doğrultusunda gelişir. Aslında Selçuklu ve Safevi gibi iki Türk hanedanlığı arasında aynı zamanda bir geçiş aşamasını da sağlamışlardır.

İlhanlı öncesi İran coğrafyasında kuvvetli bir uygarlık kurmuş olan Selçukluların birçok alanda İlhanlılara esin kaynağı olmakla birlikte İlhanlıların bazı alanlarda özgün özellikler ortaya koydukları da görülür. İlhanlılar başlangıçta Selçuklu camilerini kapsamlı bir şekilde ve Şii öğretileri doğrultusunda onararak kullanırlar. Tamamen özgün İlhanlı niteliği taşıyan yapı türü İlhanlı anıt mezarlarıdır. Selçuklu mimarisinin yatay etkisi İlhanlı döneminde dikey ifade kazanır. Selçuklu bezemelerinin dengeli ve ağır başlı tarzı İlhanlı döneminde kaybolarak aşırıya kaçan kuvvetli ışık gölge etkisine sahip ve yüzeyden aşırı derecede taşıntı yapan üsluba dönüşür. İlhanlı yapılarında dokuma türü motiflerine çağrışım yapan motifler doğrudan göçebe geçmişleri ile ilgili olmalıdır. Çeşitli farklılıklarla birlikte on üç ve on dördüncü yüzyıl İran İslam sanatının bir evresini oluşturan İlhanlıların Orta Asya ile Anadolu arasında kültürel geçiş anlamında bir misyonu da gerçekleştirdikleri kabul edilir.

İlhanlıların, Doğu Anadolu bölgesinde sürdürdükleri hâkimiyet, bu bölgeye Türkistan'dan yeni bir Türk nüfusu hareketi başlatmış ve bu yeni gelen Türkler bölgeye yerleşerek ticari hayatın yavaş yavaş canlanmasına neden olmuştur. İlhanlıların, tıpkı Moğollar gibi gerek ticaret politikalarını başarıyla yönetmesi, gerekse Aladağ ve çevresini devletin merkezi haline getirmeleri sonucu, Doğu Anadolu'daki ticari hayat canlanmıştır. Bu dönemde Hoy'dan başlayan yol, Sökmenabad, Bagiri, Bend-i Mahi, Erciş, Hınıs, Avni, Pasinler üzerinden Sivas, Kayseri ve Trabzon'a ulaşarak farklı tüccarların birbirleri ile buluşmasına ve ticaretin genişlemesine katkı sağlamıştır.

Bölgede meydana gelen çeşitli doğal afetler ve siyasi olaylar yüzünden İlhanlıların bu bölgede inşa ettikleri kervansaray, kümbet, saray gibi pek çok mimari yapı ne yazık ki günümüze kadar ulaşamamıştır. Fakat İlhanlılar'dan önce Doğu Anadolu'da bölgesinde yerleşimin bile olmadığı, ıssız pek çok yerleşim yerinin İlhanlıların bölgeye hâkim olmasının ardından yeniden canlandığı ve yerleşilen bu bölgelere İlhanlılar döneminde verilen isimlerin pek çoğunun günümüze kadar geldiği bilinmektedir.

KAYNAKÇA

- Ablayeva, A., (2013). *Kazakistan Turizminde İpek Yolu'nun Yeri ve Önemi*,(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aksarayî, Kerimüddin Mahmud, (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara.
- Akozan, F., (1963). *Türk Han ve Kervansarayları*, Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanat Tarihi Yayınları, İstanbul.
- Aksoy, Z.D., (2003). *Orta Anadolu'da İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri*, Bilim Eşiği, Sabat Tarihinde Gençler Semineri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Aktaş, Y., (2015). *II. Gıyaseddin Keyhusrev Döneminde Türkiye Selçuklu Devleti ile Eyyubiler Arasındaki İlişkiler*.*Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(39).
- Alptekin, C., (2012). *Türkiye Selçukluları. Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yayınları İstanbul.
- Altungök, A., (2015).*İslam Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi Sasani Dönemi (M.S. 226-451)*,Hikmet Evi Yayınları, İstanbul.
- Amitai-preiss, R., (1996). *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhânid War 1260-1281*,Cambridge: Cambridge University.
- Anonim, (1995). *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, TTK Basımevi, Ankara.
- Arıcanlı, İ. T., (1984). “Moğollar Devrinde Çin’de Ticaret ve (Ortak)Tüccarları”, *Toplum ve Bilim*, 25/26, 71-90.
- Artuç, S., (2014). *İpek Yolu'ndaki Göç Hareketlerinin Türk Edebiyatına Yansımaları*. Türk Yurdu Yayınları, Ankara.
- Aslanapa, O., (2007).*Anadolu' da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- Atiya, A., (2005).*Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, çev. Nurettin Hiçyılmaz. Doz Yayınları, İstanbul.

- Ayan, E., (2018). *Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun*, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 13(2), 179-186.
- Barthold, V.V. (1981). *İslam Medeniyeti Tarihi*, izah ve düzeltmelerle beraber yay. M. Fuad Köprülü, Diyanet Yay., 5. Baskı, Ankara.
- Barthold, V.V., (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yay. Ankara.
- Barthold, V. V., (2020). *Moğol İstilas Devrinde Türkistan*, çev. Seniha Sami Moralı, haz: Gülnar Kara, TTK Yayınları, Ankara.
- Baykara, T., (1988). *Türkiye Selçuklularında Bazı Vergilere Dair, IX. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, TTK Yay, II, Ankara, 687-695.
- Beckwith, C. (2011). *İpek Yolu İmparatorlukları*, çev. Kürşat Yıldırım, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- Bekin, A.R., (1981). *İpek Yolu*, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Belazuri, (1987). *Futuhu'l Buldan*, çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara.
- Biran, M.(2013). *Turko-Mongol Rulers, Cities and City Life*, ed. David Durand Guédy, XXXI, Brill, Leiden Boston.
- Bozkurt, N., (2000). "İpek Yolu", *DİA*, İstanbul,22, 369-373.
- Bulut, M., (2020). *Anadolu Selçuklu Taç kapılarında Ana Bordür Tasarımları*, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi,26(44), 38- 48.
- Buryakov, Y.F., (2002). *Eski ve Orta Çağ Dönemlerinde Büyük İpek Yolu Üzerindeki Orta Asya*, Türkler, TTK Yay, Ankara,3, 421-436.
- Bülbül, S., (2012). "İran İlhanlı Dönemi Mimari Süslemesi, XIII-XIV. Yy". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 317-334.
- Cahen, C., (1994). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul.
- Cahun, L., (2006). *Asya Tarihine Giriş Kökenlerden 1405'e, Türkler ve Moğollar*, Türkçesi Sabit İnan Kaya, Seç Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Carpini, J. P., *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, çev. Ergin Ayan, Trabzon, Derya Kitap Evi, Trsz.

- Cihan, C., (2002). *Türkler ile Moğolların İrkî Münasebetleri*, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Curtin, P.D., (1984). *Cross Cultural Trade in World History*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Curt A. (1967) *Moğol Kanunları*, çev. Coşkun Üçok, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No 227.
- Cüveyni, Alaeddin Ata Melik, (2013). *Tarihi-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara.
- Çakmak, M.A (2002). “Moğol İstilası ve Hârizmşahlar İmparatorluğu’nun Yıkılışı”, *Türkler*, 4, Ankara.
- Çakmak, M.A., (2012). *II. Gıyaseddin Keyhusrev Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti*, Selçuklu Tarihi El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Çandarlıoğlu, G., (2013).”İpek Yolu”,*Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (202), 47-52.
- Christian, D. (2000). Silk Roads or Steppe Roads? The Silk Roads in World History, *Journal of World History*, Vol. 11, No. 1, 1-26.
- Çelik, B., (2020). “Cengiz Han Oğlu Toluy I: Ailesi”, *SUTAD*, (50), 375-393.
- Çetin, K., (2011). *Selçuklu Medeniyeti Tarihi*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul.
- Çulpan, C., (1982). *Türk Taş Köprüleri: Ortaçağ’dan Osmanlı Devri Kadar*, Ankara.
- Dayı, Ö. (2021). “Moğol İrani’nda Ticaret”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XXIV(2), 579-597.
- Dayı, Ö. (2020). *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi İran Moğolları 1220-1295*, Altınordu Yayınları, Ankara.
- Demir, M., (2017). “Rumlaşan Selçuklular Sahte Ricatı Unuttu: Köseadağ Savaşı (3 Temmuz 1243)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4(12), 229-247
- Deniz, B., (2007). *Alay Han, Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, ed. Hakkı Acun, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Deniz, T.(2016). “Yeni Umutların Işığında Tarihi İpek Yolu Coğrafyası”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, (34), 195-202.

- Devlet, N., (2007). *Liderliğin Efendisi Cengizhan*, Güzel Dünya Yayınevi, İstanbul.
- Devletşah. (2011). *Şair Tezkireleri*, çev. Necati Lugal, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Dinç, İ., (2002). *Cengiz Han*, Kastaş Yay., İstanbul.
- d’Ohsson, A. K., (2008). *Moğol Tarihi Denizler İmparatoru Cengiz*, Türkçesi: Bahadır Apaydın, Nesnel Yayınlar, İstanbul.
- Doğan, Ş, N., (2003). “Bezemeye Bakış, Anadolu’da İlhanlı İzleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 20(1), 150- 166.
- Doğanus, D.(2019), *Zeynüddîn b. Hamdullâh Müstevfi-yi Kazvîni’nin Zeyl-i Târîh-i Güzîde İsimli Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı İstanbul, 121.
- Eberhard, W. (1947). *Çin’in Şimal Komşuları*, TTK, Ankara. Ebü'l- Ferec İbnü'l – İbri, (2011). *Târîhu Muhtasari’ d-Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK Basımevi, Ankara.
- Eğri, S., (2012). “Hitây Sefâretnâmesi Ve Kanunnâme-i Çin Ü Hıtây’da İpek Yolu İzlenimleri”, *Turkish Studies- International Periodical, For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara /Turkey, II(VII), s.411-422.
- el-Cûzcâni, Minhâc-i Sirâc (2020). *Tabakât-ı Nâsırî: Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, Tercüme ve notlar: Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara, IV/A-2-1.1. Dizi-(19), 2. Baskı.
- el-Makrîzî, (1997). *es-Sulûk li-Ma’rifeti Düveli’l-Mulûk*, edt. Muhammed Abdulkadir Ata, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye,1-8, Beyrut.
- Erdem, İ., (2000). “İlhan Olcaytu Han'ın Ölümüne kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-kültürel Gelişmeler ve Yakındoğu'ya Etkileri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20(31), Ankara, 1-36.
- Erdem, İ., (2003). Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi Ticari İlişkileri ve Sonuçları, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara,21, Yayın 33, 49-63.
- Erdem, A., (2016), *Cengiz Han ve Türk- Moğol Devleti*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elâzığ, 124.

- Ersan, M., (2010). *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, Birleşik Yayınları, Ankara.
- Fazlullah, R., (2013). *Câmiut-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, Farsça'dan çeviren İsmail Aka, Mehmet Ersan, Hesamipour Khelejani, TTK Yayınları, Ankara.
- Frankopan, P., (2015). *İpek Yolu Alternatif Dünya Tarihi*, çev. Mengü Gülmen, Pegasus Yayınları, İstanbul.
- Frye, N. R. (1998). *The Heritage of Central Asia*, Markus Wiener Publishers, Princeton.
- Foltez, R. C., (2006). *İpek Yolu Dinleri Antik Dönemden 15. Yüzyıla Kadar Karayolu Ticareti ve Kültürel Etkileşim*, çev. Aydın Aslan, Medrese Yayınları, Afyon.
- Gabashvili, M., (2002). *İlhanlı Devleti'nin Uluslararası Ticaret Politikası ve Halefi Olan Türk Devletleri*, Türkler, ed. H.C. Güzel- K. Çiçek- S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Galstyan, A.G. (2005), *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, çev. İlyas Kemaloğlu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- V. Gordlevski, (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara.
- Göksu, E., (2009). "Kösedağ Savaşı", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2), 226- 249.
- Görür, M., (2007). *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kataloğu*, Ed. Hakkı Acun, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gregory (Bar Hebraeus), (1987). *Abû'l-Farac Tarihi II*, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yay, Ankara.
- Grousset, R., (2010). *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Halil İnalçık, haz. E. Tokdemir & M. Dönmez, TTK Yayınları, Ankara.
- Grousset, R., (2015). *Stepler İmparatorluğu, (Attilâ, Cengiz Han, Timur)*, çev. Halil İnalçık, haz. E. Tokdemir- M. Dönmez, TTK Yay, Ankara.
- Güçlüay, S., (2007). *Anadolu Selçuklu Devleti'nin Ticaret Politikası, Türkler*, Yeni Türkiye Yay. Ankara.
- Gümüüşçü, O., (2014). *Anadolu'daki XVI. Yüzyıl Ticaret Yolları*. Türk Yurdu Yayınları, Ankara.

- Günel, G., (2010). “Anadolu Selçuklu Döneminde Anadolu’da İpek Yolu Kervansaraylar Köprüler”, *Kebikeç*, 24, 133-146.
- Haussig,H. W., (2001). İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi, Çev. Müjdat Kayayerli, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Hedin, S.A., (1974). *İpek Yolu*, çev. A. Arpad, İstanbul.
- Hedy, W., (1975). *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Z. Kartal, TTK, Ankara.
- Işıқтаş, E., Duran, A., (2017). *Geçmişten Günümüze İpekyolu’nun Önemi ve Buna İlişkin Yapılmış Bilimsel Çalışmalar*, Social Sciences Studies Journal (SSS Journal), Vol:3, Issue: 5, 84-596.
- İsayev, E., Özdemir, M. (2011). *Büyük İpek Yolu ve Türk Dünyası*, Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks, III (3), 112.
- İskhakov, M, İ., I.L (2000). *Tatarların Etnopolitik Tarihi*, Kazan.
- İbn Battuta, (2000), *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I, Yapı Kredi Yay. çev. A. Sait Aykut, İstanbul.
- İbn-i Bibi, (2014).*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l- Umuri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*, TTK Yay., Ankara.
- İbnü'l-Esîr, (2016). *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi-İslam Tarihi*, çev. Ahmet Ağırakça, Ocak Yayıncılık, İstanbul.
- Kafalı, M., (1976). *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No:2085, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- Kafalı, M., (1993). “Cengiz Han”, *DİA*, İstanbul, 7, 367-369.
- Kalan, E., (2014).*XIII-XIV. Yüzyıllarda Kuzey İpek Yolu ve Moğol Hanları'nın Ticaret Politikaları*, Avrasya Etüdüleri,45(1), 43-62.
- Kalan, E. (2017). “Geç Ortaçağ’da İpek Yolunda Diplomat Ve Ajan Olarak Tüccarlar”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, V(12), Türkiye,91-96.
- Kalan, E. (2018).“Ortaçağ’ın Büyük İpek Yolu: Doğu Avrupa’yı Asya’ya Bağlayan Ana Ticaret Yolu”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XVII(1), 143-152.
- Kara, A.,(2013). *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*. Kazakistan İmler Akademisi,çev. Abdulvahap Kara, Selenge Yayınları, İstanbul.

- Kara, N., Daşdemir, N., Özer, L. (2008). *Osmanlılar ve Doğu Ticaret Yolları Üzerine(XVXVII. Yüzyıllar)*, Prof. Dr. Necmi Ülker Armağanı, Ankara, 91-405.
- Kaya, A., (2013). “İlhanlıların Türkmen Beylerine Karşı Politikası”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,6(2),293- 326.
- Kazvinî, H, M., (2018). *Müstevfî-yi Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara.
- Keleş, M., (2018). *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollara Karşı İttifak Arayışları (M.1220-1277)*,Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kayseri, 118.
- Kırlı, E., (2019).“Cengiz Han’ın Hayatı ve Askeri Seferleri”, *ESOGÜTD*, 2(1)84- 111.
- Kırpık, G., (2012).” Haçlılar ve İpek Yolu”, *Bilig*, (61), s.173-200.
- Kitapçı, Z., (2005). *Türkistan'ın Araplar Tarafından Fethi*, Yedi Kubbe Yay, Konya.
- Koca, S. (2015). “Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 35-84.
- Koçak, M. E.(2019). “Moğollar Zamanında Ticaretin Beşiği: İpek Yolu”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I(1), 37-46.
- Konukçu, E., (1992). *Selçuklular'dan Cumhuriyet'e Erzurum*, Erzurum Ticaret veSanayi Odası Yayını, Ankara.
- Köseoğlu, N., (1997). *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*,Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Kurat, A. N., (2014). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar*, TTK Yay, Ankara.
- Kuşçu, A., Erdem, D., (2002). “İlhanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Memlûklerle İlk Teması”, *Türkler*, Ankara, 8, 364-375.
- Lane-Poole, S. (1881). *The Coins of the Mongols in the British Museum*, Order of the Trustees, London.
- Lane- Poole, S. (2020), *İslam Devletleri Tarihi Başlangıçtan 1927 Yılına Kadar*,çev. Halil Edhem Eldem, Yayına Haz. Samet Alıç, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Lerusalimskaya, A. A.(2002). “ İpek Yolunda Kafkaslar”, *Türkler*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, III, 436- 449.

- Marshall G. S. Hodgson, (2020). *İslam'ın Serüveni Orta Dönemlerde İslam'ın Yayılışı*, çev. Berkay Ersöz, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2.
- Minorsky, V. (b.t), Mugaň, *MEB İslam Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul. Mîrhând, Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd, (2018). *Ravzatu's – Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l- Mülûk ve'l- Hulefâ (Tabaka- i Selçûkiyye)*, Tercüme ve Notlar, Erkan Göksu, TTK yay, IV/A-2-1.1. Dizi- (18), 2. Baskı, Ankara.
- Musabay, İ., (1968). *Doğu Türkistan Yolları*, Türk Kültürü, Ankara (73), 84- 129.
- Mustafayev, Ş.,(2014). *Orta Asya'da İpek Yolu Anıtları ve UNESCO'nun İpek Yolu Programı*. Türk Yurdu Yayınları, Ankara.
- Nazmi-zade Murteza,(2014). *Gülşen-i Hulefa Bağdat Tarihi 762-1717*, Tahlil ve Metin Tenkidi Mehmet Karataş, TTK Yayınları, Ankara.
- Ohsson,A. Konstantin,(2008).*Moğol Tarihi Denizler İmparatoru Cengiz*, Türkçesi Bahadır Apaydın, Nesnel Yayınlar, İstanbul.
- Onur, Z. (1990). “Türk Mimarisinde Rasyonel ve İrrasyonel Dönemler”,*Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, V (1-2).
- Özbek, S. (2018). “Türkiye Selçuklularının Çöküşünde Sebep Sonuç İlişkisi Yassıçemen'den Köseadağ'a, *Çeşm-i Cihan Tarih ve Kültür Araştırmaları E-Dergisi*, Bartın, V(1), 2-17.
- Ögel, S., (1994). *Anadolu'nun Selçuklu Çehresi*, Akbank Yayınları, İstanbul.
- Ögel, S. (1966). *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, TTK Yay., Ankara.
- Özdemir, A. (2006). “Müsta‘Sım-Billâh”, *DİA*, İstanbul, XXXII, s.126-127.
- Özdemir, A., (1997). *Moğol İstilâsı ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı: Cengiz ve Hülâgu Dönemleri 616-656/1219-1258*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 242.
- Özen, F., (2010). *Mengü Han Döneminde (1251-1259) Selçuklu-Moğol İlişkileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ankara, 249.
- Özgüdenli, O. G., (2006). *Turco- Iranica: Ortaçağ Türk İnan Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Özgüdenli, O. G.(2005), “Moğollar”, *DİA*, İstanbul, XXX, 225-229.

- Paşa, A. C., *Kıtas-ı Enbiyâ ve Tevârih- i Hulefâ Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, haz. Metin Muhsin Bozkurt, Çile Yayınları, trsz., II, İstanbul.
- Polo, M., (1979). *Marco Polo Seyahatnamesi*, çev. Filiz Dokuman, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1.
- Polo, M., (2015), *Marco Polo' nun Geziler Kitabı*, çev. Ömer Güngören, İstanbul, Yol Yayıncılık.
- Roux, J.P., (2001). *Orta Asya, Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan, İstanbul.
- Roux, J.P. (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil- Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Prazniak P.- Özgüdenli, O. G., “Kubilay Kağan”, *DİA*, Ankara 2019, 3. Basım, EK-2, 88- 89. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kubilay-kagan>.
- Rossabi, M.,(2015). *Kubilay Han*, çev. Özgür Özol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Sacar, Ö., (2018). *İpek Yolu Güzergâhında Yapılan Lojistik Etkinliklerin Günümüz Lojistik Faaliyetleri ile Karşılaştırılması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir,171.
- Saydam, Ö., (2013). *Moğolların Anadolu ve Hindistan'ı İşgali (12. Ve 13. Yy.)*,Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 105.
- Sevim, A., Yücel, Y. (1990).*Türkiye Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara.
- Sevim, A., (2000). *Anadolu'nun Fethi-Selçuklular Dönemi*, TTK Basımevi, Ankara.
- Solmaz, G., (2000). “*Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, (Ervard Dulaurier tarafından asıl metinden tercüme parçaları)”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (14), 213-270.
- Şahin, T. E. (2000). ”İpek Yolu: Tarihsel Geçmişi, Kültürü Ve Türk Dünyası İçin Önemi”, *TAD*, XXXIX(67), 71-97
- Şapolyo, E. B.,(1972). *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Güven Matbaası, Ankara.
- Subaşı, Ö., (2018). *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243, Köseadağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali: Kartlis Tskhovreba'ya Göre Moğolların Kafkasya Siyaseti ve Köseadağ Savaşı*, Ed: Abdullah Kaya, CÜASAM, Sivas.

- Şen, H., *Kubilay Han'ın Güney Song Seferi*, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 9, 67-79.
- Sümer, F., (1994). *Eski Türklerde Şehircilik*, Ankara.
- Sümer, F., (1970). *Anadolu'da Moğollar*, SAD, I, Ankara.
- Şahin, B.Y., (2008). *Anadolu Selçuklu Devleti ile Hârzemşahlar Devleti Münasebetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 116.
- Şeşen, R., (2012). *İslam Medeniyeti Tarihi*, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Taneri, A., (1993). "Celâleddin Karatay", *DİA*, İstanbul. 24, 251-252.
- Tavernier, J. B., (1980). *XVII Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat*, Çev. Ertuğrul Gültekin, Kervan Kitapçılık, İstanbul.
- Tezcan, M. (2014). "İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemesi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, III(1), 96-123.
- Togan, Z.V. (1941). *Moğollar, Cingiz ve Türkler*, Bozkurt Yayınları, İstanbul.
- Togan, Z. V., (1970). *Cengiz Han (1155- 1227)*, Kömen Teksir Bürosu, İstanbul.
- Togan, Z. V., (2019). *Umumi Türk Tarihine Giriş Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Toprak, A., (2008). *Doğu-Batı Kültürel Etkileşiminde İpek Yolu (Başlangıçtan Göktürk Dönemi Sonuna Kadar)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 239.
- Togan, Z. V., (1941). *Moğollar, Cingiz ve Türkler*, Bozkurt Yayını, İstanbul.
- Toprak, B., (1963). *Sanat Tarihi* 3. Cilt İslam Sanatları, Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul.
- Turan, O., (2014). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Turan, O., (2009). *Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, Ankara.

- Uşul, D.İ., (2007). *Selçuklular Zamanında Kayseri’de İlmî ve Kültürel Faaliyetler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 180.
- Utku, N.Ş., (2012). *Kızıldeniz Çöl Gemi Tacir*, Klasik Yayınları, İstanbul. Williams, T.,(2014). “The Silk Roads An ICOMOS Thematic Study”,France, on behalf of ICOMOS.
- Veliyev, K. N-Veli, T.(2006). “İpek Yolu Nedir”, *İpek Yolu Paneli*, 2333-2337.
- Yazıcı, N., (2002). “İlk Türk İslam Devletleri Tarihi”, *DİA*, Ankara, 226-227.
- Yereli, A. B., (2014). **Yeniden canlanan İpek Yolu’nda ekonomik stratejiler.** İpek Yolu’nda Türk Kültür Mirası Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 301-307.
- Yetkin, S.K., (1984). *İslam Ülkelerinde Sanat*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Yılmaz, B., (2020). *Moğolların Türkistan Fethi*, Astana Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, E., (2016). *XII. ve XIII. Yüzyıllarda Tebriz-Antalya İpek Yolu Güzergahı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Yıldıran, M., (2013). *İpekyolu Ekonomileri Türkiye İçin Alternatif Vizyon*. Hiperlink, İstanbul.
- Yıldızdağ, C. (2005). *VII.-X. Yy. larda İpek Yolu Ticaretinin Türk Tarihine Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yinanç, M. H., (2020). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, Yayına Hazırlayan, Refet Yinanç, TTK yay, Ankara, II, 2.Bsakı.
- Yuvalı, A., (1998). “Hülâgû”, *DİA*, İstanbul. 18, 473-475.
- Yuvalı, A. (1988). *Yakındoğu Tarihi Üzerindeki Moğol Tesirleri (XIII. Y.Y.)*,

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Ankara, 3, 63-74. Yuvalı, A.(2001). “Cengiz Han ve Evlatları Dönemindeki Merkezileştirme Faaliyetleri”, *Cengiz Han ve Mirası*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 63-76.

Zeydân, C. (2019). *İslam Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdet Gök, İletişim Yayınları, İstanbul, II.ü

İNTERNET KAYNAKLARI

Daniel Waugh, *The Silk Roads in History*, 2010

<https://www.penn.museum/sites/expedition/the-silk-roads-in-history/> Erişim Tarihi: 10.12.2021

<https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/guncel-yazilar3/2442-tarihi-ipekyolu-ticaret-ve-kultur-yolu>; erişim tarihi:17.06.2021

<https://whc.unesco.org/en/list/1440>; erişim tarihi: 17.06.2021

<http://www.igdir.bel.tr/page.php?kat=110&altkat=109&konumid=2>.
erişim tarihi:17.06.2021

http://anitsal.com/proje/62/_%E2%80%A2_kars_ani_kervansaray_zamatun_roloverestit_usionrestorasyon_projeleri erişim tarihi: 17.06.2021

<https://erzincan.ktb.gov.tr/TR-57391/tercan.html> erişim tarihi: 17.06.2021

<http://www.sivaskulturenvanteri.com/burmahan/> erişim tarihi: 17.06.2021

<http://www.aksaraykulturturizm.gov.tr/TR,63658/hanlar-ve-kervansaraylar.html>
erişim tarihi: 17.06.2021

<http://www.konya.gov.tr/zazadin-hani>; erişim tarihi: 17.06.2021

<http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9998/onemli-han-ve-kervansaraylar.html>
erişim tarihi: 17.06.2021

<https://isparta.ktb.gov.tr/TR-70966/hanlar-ve-kervansaraylar.html>
erişim tarihi: 17.06.2021

<http://www.konakli-bld.gov.tr/tr/29/sarapsa-han>; erişim tarihi: 17.06.2021

<http://www.igdir.bel.tr/page.php?kat=112&altkat=109&konumid=2&id=428>
erişim tarihi:19.06.2021

<http://www.turkishhan.org/mircinge.htm> erişim tarihi: 17.06.2021

https://tr.wikipedia.org/wiki/Alay_Han erişim tarihi: 19.06.2021

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Sultan_Han_\(Aksaray\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Sultan_Han_(Aksaray)) erişim tarihi: 19.06.2021

https://wblog.wiki/tr/Kherlen_River erişim tarihi: 12.01.2022

<https://www.aa.com.tr/tr/yasam/tarihi-ve-dogal-guzelligin-bulustugu-mekan-obruk-hani/1075931> erişim tarihi: 19.06.2021

<http://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=744> erişim tarihi: 20.06.2021

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/konya/gezilecekyer/krucesme-hani> erişim tarihi: 20.06.2021

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/isparta/gezilecekyer/gelendost-ertokus-kervansarayi-kudret-han> erişim tarihi: 21.06.2021

<http://www.konyadaneyapilir.com/horozlu-han-konya-ankara-yolunda-kislik-olarak-yapilan/> erişim tarihi: 21.06.2021

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/isparta/gezilecekyer/egirdir-keyhusrev-kervansarayi-egirdir-hani> erişim tarihi: 21.06.2021

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/burdur/gezilecekyer/ncir-han> erişim tarihi: 22.06.2021

<http://www.turkishhan.org/koprukoy.htm> erişim tarihi: 23.06.2021

<https://www.cinbilgisi.com/ipek-yolu/> erişim tarihi: 20.06.2021

<https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0lhanl%C4%B1lar> erişim tarihi: 20.06.2021

<https://www.britannica.com/topic/Silk-Road-trade-route> erişim tarihi: 20.06.2021

https://www.turkcebilgi.com/pax_romana#post erişim tarihi: 17.01.2022

<https://www.erdalakpinar.com/eski-dunyanin-kadim-yolu-buyuk-ipek-yolu/> erişim tarihi: 01.02.2022

GÖRSEL KAYNAKLARI

URL 1

<https://www.igdir.bel.tr/page.php?kat=110&altkat=109&konumid=2>

URL 2

<http://www.igdir.bel.tr/page.php?kat=112&altkat=109&konumid=2&id=428>

URL 3

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kars/gezilecekyer/selcuklu-kervansarayi>

URL 4

<https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/bir-yer-gezelim/2121-erzincan-mama-hatun-turbesi-ve-kervansaray>

URL 5

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sivas/kulturenvanteri/burmahan>

URL 6

<http://www.turkishhan.org/mircinge.htm>

URL 7

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kayseri/gezilecekyer/tuzhisar-sultan-hani>

URL 8

<https://www.flickr.com/photos/sinandogan/29970987508>

URL 9

<http://www.turkishhan.org/oresun.htm>

URL 10

<https://kulturenvanteri.com/yer/agzikarahan-kervansarayi/#16/38.445291/34.140514>

URL 11

https://tr.wikipedia.org/wiki/Alay_Han

URL 12

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Sultan_Han_\(Aksaray\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Sultan_Han_(Aksaray))

URL 13

<https://www.aa.com.tr/tr/yasam/tarihi-ve-dogal-guzelligin-bulustugu-mekan-obruk-hani/1075931>

URL 14

<http://www.konya.gov.tr/zazadin-hani>

URL 15

<http://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=744>

URL 16

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/konya/gezilecekyer/kiziloren-han>

URL 17

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/konya/gezilecekyer/kurucesme-hani>

URL 18

<http://www.turkishhan.org/elikesik.htm>

URL 19

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/isparta/gezilecekyer/gelendost-ertokus-kervansarayi-kudret-han>

URL 20

<http://www.konyadaneyapilir.com/horozlu-han-konya-ankara-yolunda-kislik-olarak-yapilan/>

URL 21

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/isparta/gezilecekyer/egirdir-keyhusrev-kervansarayi-egirdir-hani>

URL 22

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/antalya/gezilecekyer/evdirhan>

URL 23

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/burdur/gezilecekyer/ncir-han>

URL 24

<https://www.alanya.bel.tr/S/531/Sarapsa-Han>

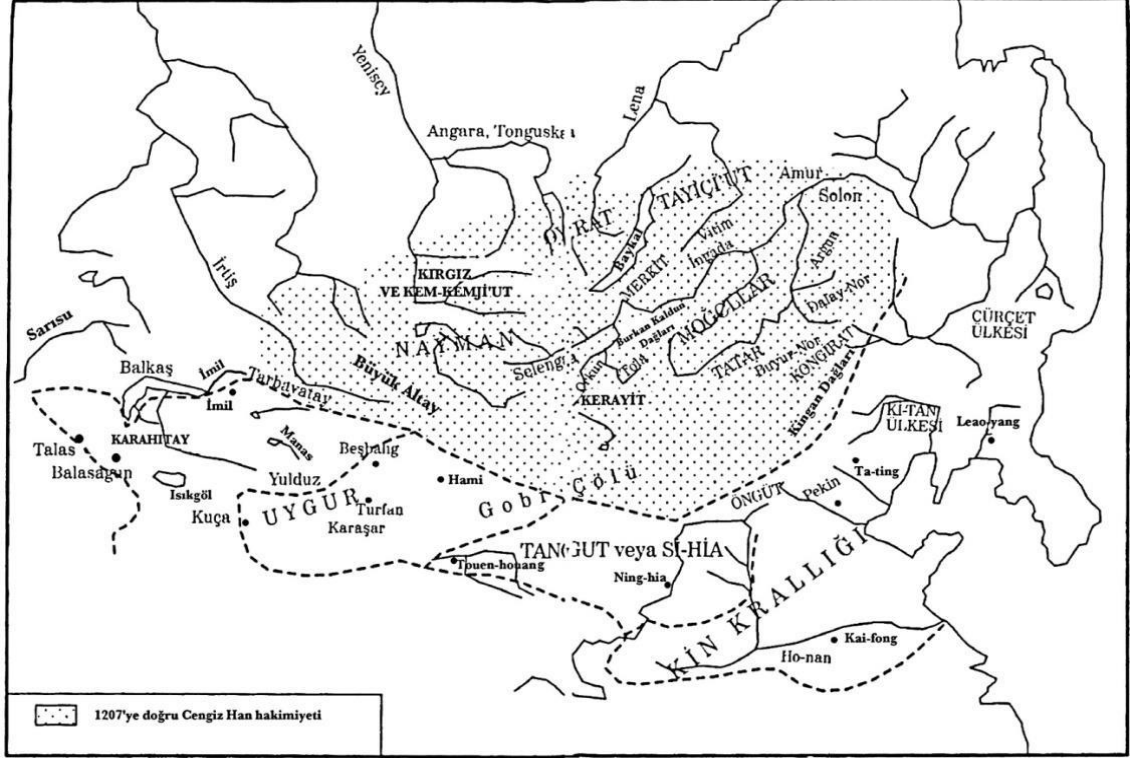
URL 25

<http://www.turkishhan.org/koprukoy.htm>

https://www.turkcebilgi.com/onon_nehri#post erişim tarihi: 12.01.2022

EKLER

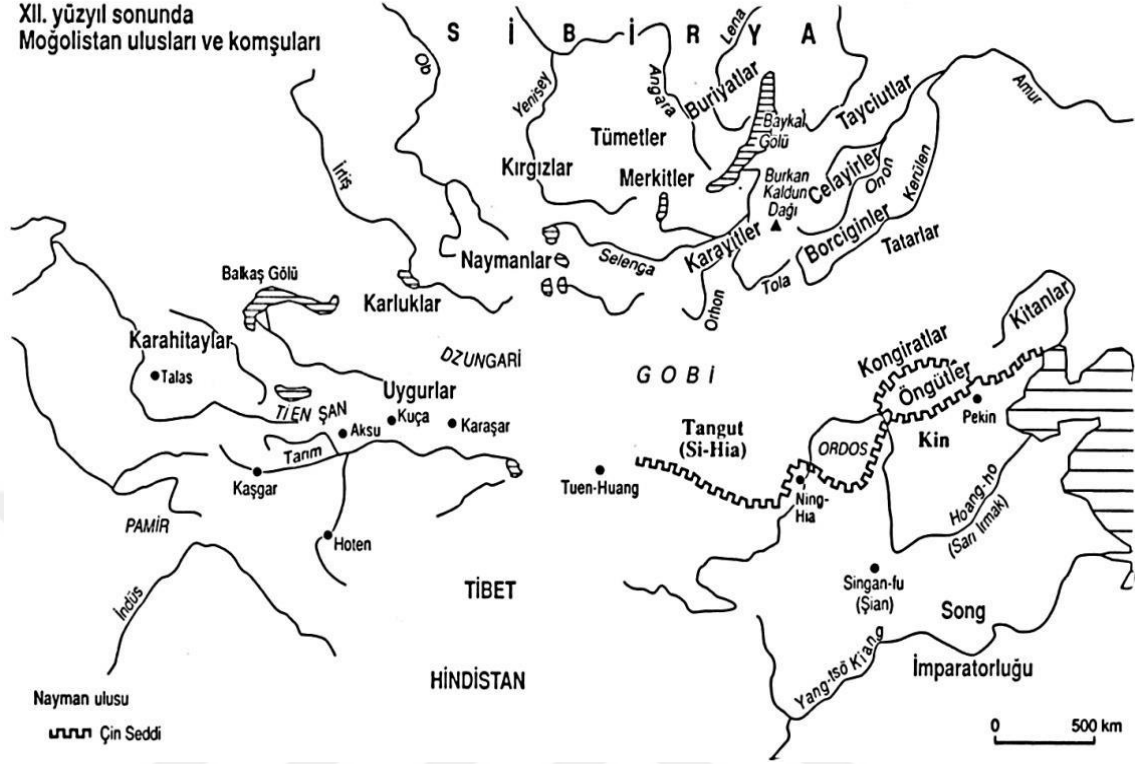
EK 1. HARİTALAR

Harita 1. Cengiz Han Tarafından Birleştirilen Moğolistan Toprakları

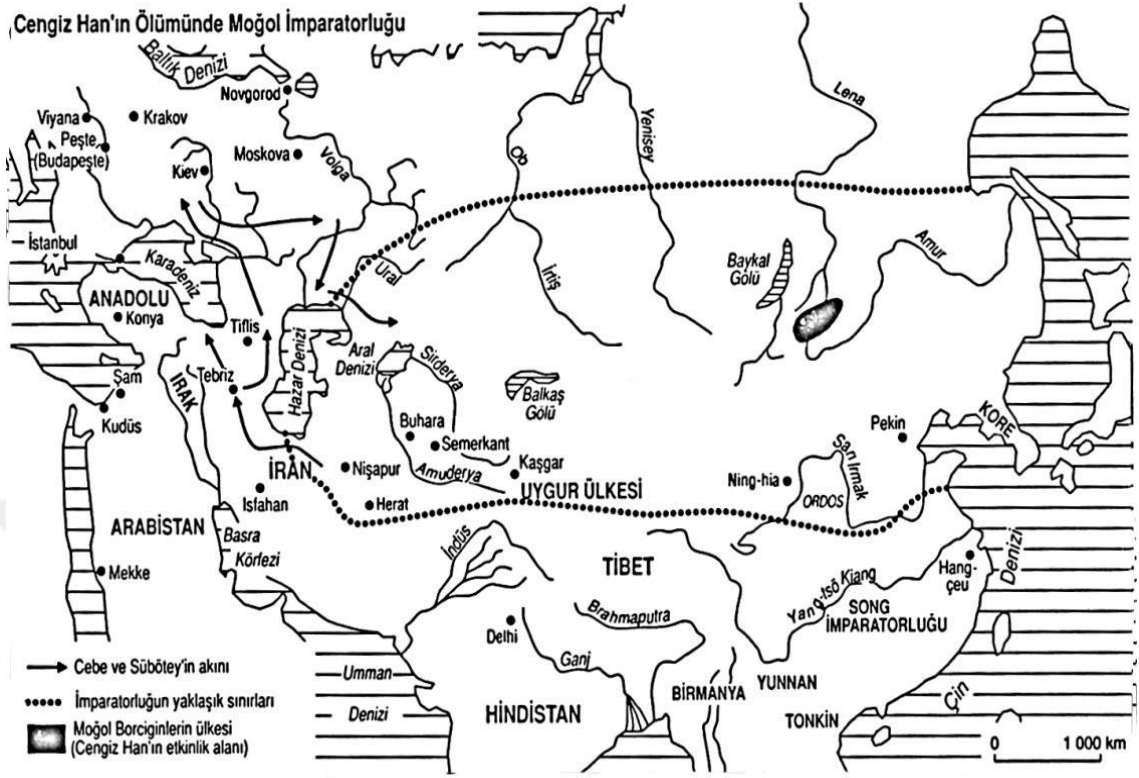
Kaynak: Grousset, *Steplerin İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 2011

XII. yüzyıl sonunda
Moğolistan ulusları ve komşuları

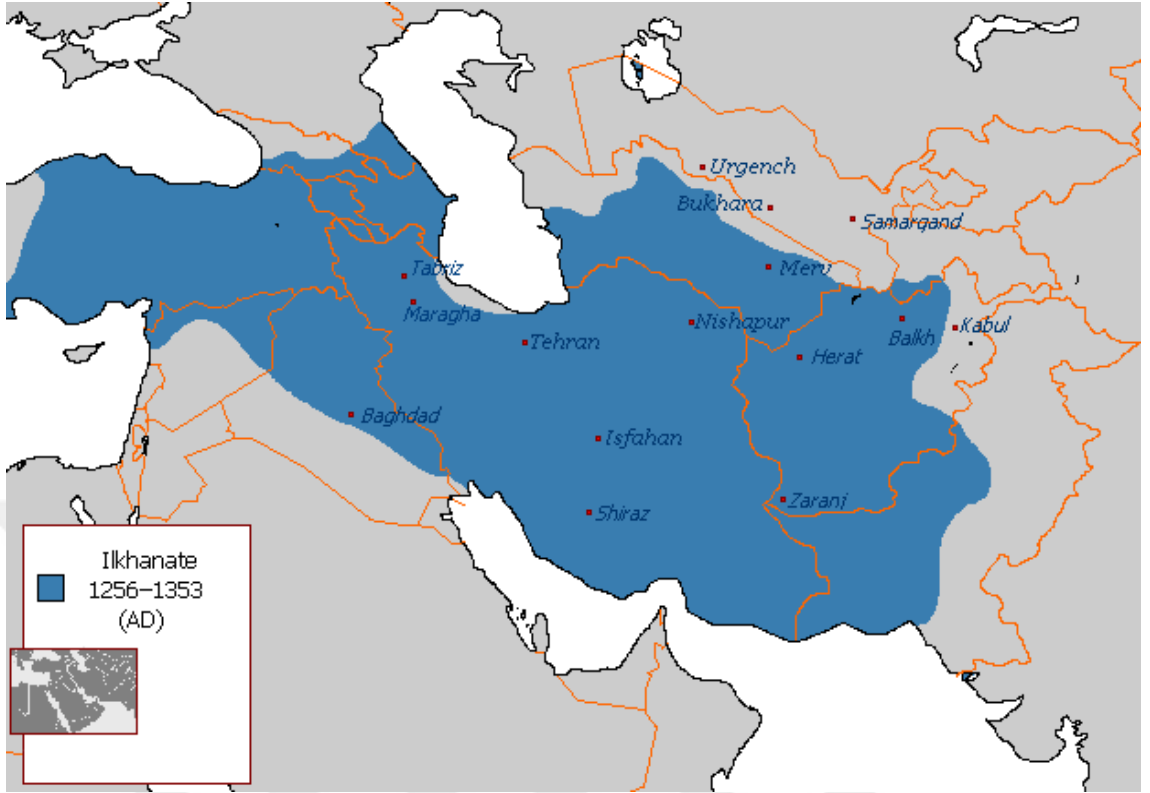
Harita 2.XII. Yüzyıl Sonunda Moğolistan Devletleri

Kaynak: Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 2001.

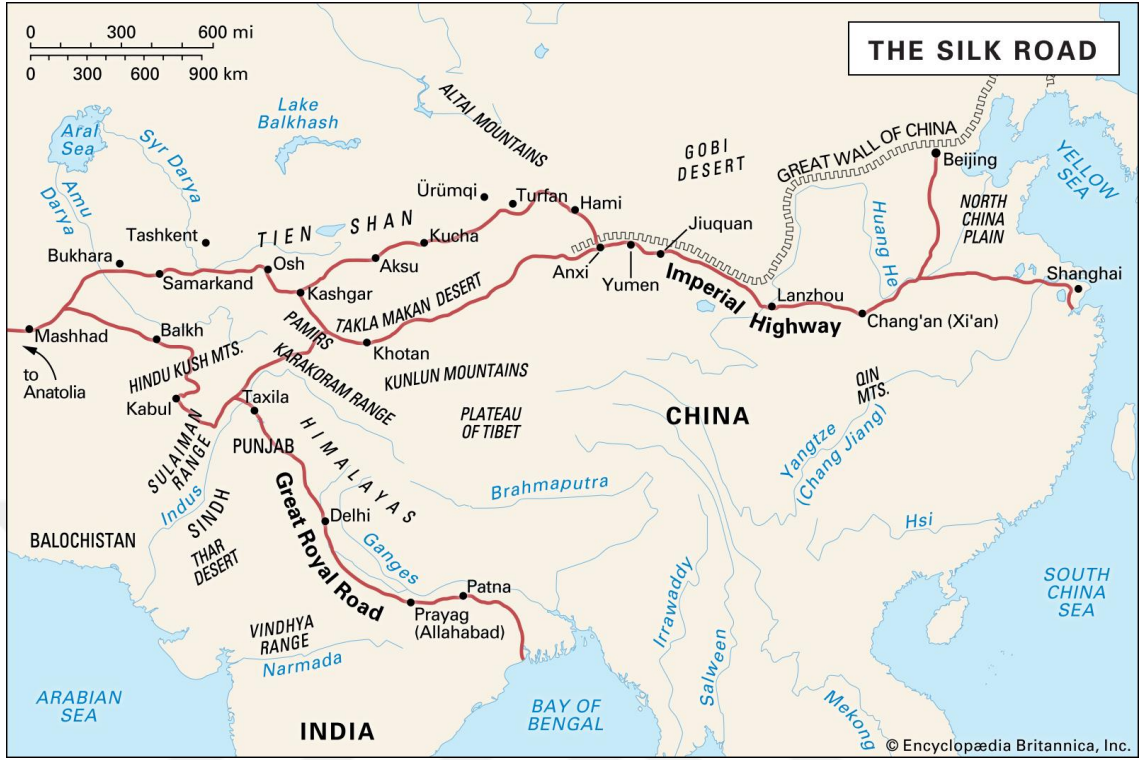

Harita 3. Cengiz Han'ın Ölümünde Moğol İmparatorluğu

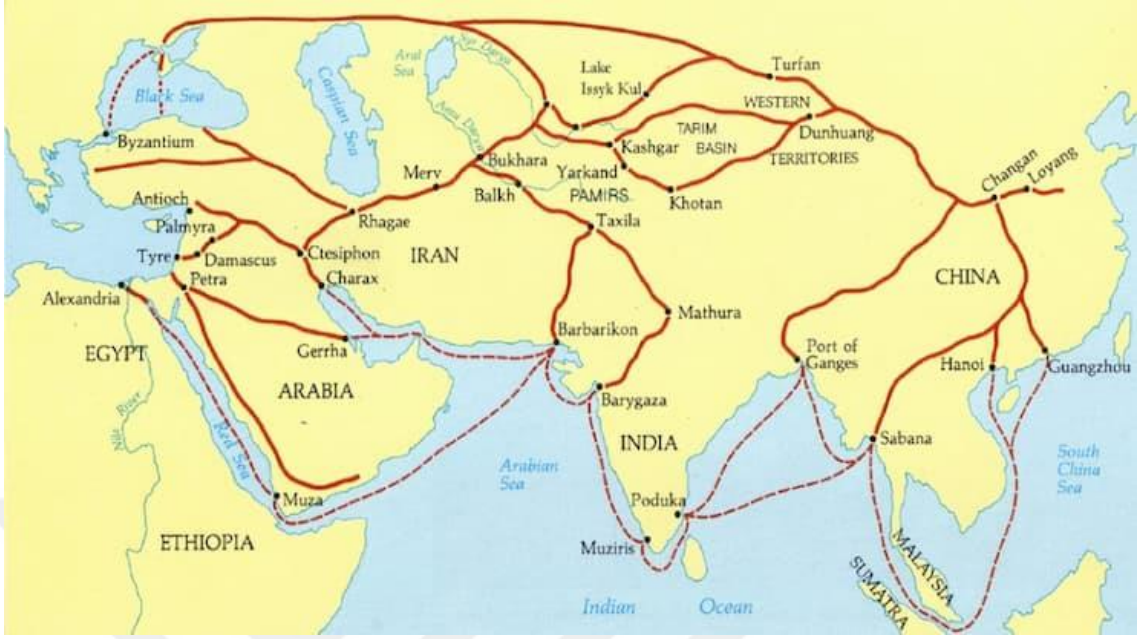
Kaynak: Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 2001.

Harita 4. İlhanlılar Devleti

Harita 5. Tarihi İpek Yolu Güzergahı

Harita 6. Tarihi İpek Yolu Kara ve Deniz Güzergahı